

Ярослав ГАВУЧАК

СОН МИНУЛОГО

/до 100-річчя від дня народження/

“Лисаний Камінь”

Косів
2025

УДК 821.161.2
ББК 84.4(Укр6)
Г 84

Гавучак Я.Д.

Г 84 **Сон минулого.** До 100-річчя від дня народження/Гавучак –
Косів: Писаний Камінь, 2025. – 192 с.

ББК 84.4 (УКР6)

© Я.Д. Гавучак, 2025

© Видавництво

«Писаний Камінь», 2025

Видання присвячене 100-річному ювілею від дня народження Ярослава Гавучака – знавця майже двадцяти мов, видатного майстра гуцульської легенди, консультанта з діалектів до кінофільму “Тіні забутих предків”, поета й журналіста, фотографа й фольклориста, учителя за фахом та учасника підпілля в часи національно-визвольної боротьби в 40-50-их роках минулого сторіччя.

Крім “Карпатських легенд”, які побачили світ у 1995-му, передостанньому році життя Я. Гавучака, до цього видання увійшла досі ніде не опублікована його автобіографічна повість “Сон минулого”. Автор писав її протягом п'ятнадцятих років – з 1954 по 1969-й. Але, як і “Карпатські легенди” та поетичні твори, не міг опублікувати в часи цензури советського КГБ. А в кінці 80-х – на початку 90-х не мав уже здоров'я довершити. Тому “Сон минулого” й охоплює лише період від раннього дитинства Я. Гавучака до 1939 року.

У цьому мемуарному творі письменника перед нами постає спочатку дитя, яке не усвідомлює, чого інші діти ходять, як дорослі, а він мусить повзати. І для хлопчика стало великою трагедією, коли зрозумів, що він позбавлений можливості вільно ходити на все життя, бо поліомієліт вразив обидві ноги.

Відрадою для нього було те, що вже в чотири роки мама навчила його читати й писати, а далі почав пізнавати інші мови. Радів спілкуванню з відомими діячами української культури, студентами Львівського, Варшавського й Краківського університетів. Вони часто навідувались і дарували Славчикові книжки українською й польською мовами, твори Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки та інших письменників.

Чим більше хлопчина набував знань, тим гостріше усвідомлював, що вся біда українців у тому, що вони підневільні, що не мають своєї держави.

Тому не зрадів приходу московських окупантів у 1939-му.

“Як же відтепер?” – таким запитанням Ярослав Гавучак завершує свій незавершений мемуарний твір.

Як було далі – про це в нарисі про його життя і творчість “Легендар”, надрукованому у цьому виданні.

ПОДЯКА

Від імені свого і доньок Ярослава Гавучака Варвари і Ярослави висловлюю щирю вдячність за комп'ютерний набір текстів до цього ювілейного видання голові Косівської районної організації НСПУ Василеві Шкурганові (досі ніде не надрукованої автобіографічної повісті “Сон минулого”), Ганні Кіращук з Криворівні (“Карпатських легенд”), редакторці Косівської районної газети “Гуцульський край” Алісі Мудрицькій (нарис “Легендар”).

За коректування всіх текстів і часткове редагування – доньці Віті Тимків, за первісний варіант комп'ютерної верстки книжки та донабір необхідних текстів – онукові Любомиру Тимківу.

За її надрукування – власнику Косівського видавництва “Писаний камінь” Михайлові Павлюкові. За завершальний етап верстки та комп'ютерний дизайн – директору згаданого видавництва Віталієві Стефуракові.

За ідею підготувати ювілейне видання до друку – голові Івано-Франківської обласної організації Національної спілки письменників України Євгенові Барану.

Книжка побачила світ за кошти, які виділила Івано-Франківська обласна рада.

Василь ГЛІБЧУК,
редактор видання

Ярослав ГАВУЧАК

- *Сон минулого*
- *Карпатські легенди*

Василь ГЛІБЧУК

- *Легендар*

Василь ГЛІБЧУК

ЛЕГЕНДАР

*(до 100-річчя від дня народження
Ярослава ГАВУЧАКА)*

Шибене... Одне з найвіддаленіших і водночас найкращих сіл гірської Верховинщини. Тут 22 листопада 1924 року народився хлопчик з великими обдаруваннями до літературної творчості й вивчення чужих мов, журналістики й фотомистецтва, музики й співу. Вихований в українській родині, він згодом став учасником підпілля в часи національно-визвольної боротьби в 40-50-их роках минулого сторіччя.

Його батьки не були тамтешніми гуцулами. Вони приїхали в Шибене на проживання із села Старих Кутів на Косівщині. У придбану ними хатину почали навідуватися не лише діячі культури, але й польські прикордонники й жандарми, які пильно стежили за подружжям Гавучаків. Для них це був неабиякий клопіт: під самим кордоном з Польщею Параска Гавучак дозволяла собі заявляти, що українці мають право бути вільними, разом зі своїм чоловіком та однодумцями поширювала цю ідею серед місцевих жителів.

А однодумців особливо багато збиралось у Гавучаків, коли наставало літо. Нову хату, яку збудували в 1933 році, вони здавали в оренду під бринзарню української фірми "Маслосоюз". Бринзарями працювали люди з вищою освітою, діячі української культури Володимир Жук, Михайло Матковський, Омелян Рейнарович. Вони мали великий вплив на гуцулів, які зносили та звозили з полонин будзи для переробки на бринзу.

Часто навідувався сотник УСС Мирон Заклинський. Він і ознайомив Ярослава дуже широко з творчістю Івана Франка та історією січових стрільців, подарував хлопцеві книгу “А ми тую стрілецьку славу збережемо”.

Залюбки гостювали в Гавучаків художник Григорій Смольський, учителі, зокрема – Мирослав Дуткевич з “Рідної школи” у Городенці, Наталія Балицька із Закарпаття, незабутня Одарка Михайлюк-Нижанківська з Коломиї. Це вона відкрила перед Славком світ творчості зарубіжних письменників, особливо – Джонатана Свіфта.

– Вона так багато книжок мені подарувала, таким талановитим учителем була. Пам’ятаю, як дохідливо пояснила табличку множення, розкладаючи різними способами горох і квасолю. За грою я непомітно вивчив усю табличку, – згадував Ярослав Гавучак.

Багато знань отримав він від освічених людей. Та віконце у світ рідної і чужих мов йому відчинили батьки. Тато – Дмитро Гавучак – у свій час був у Румунії, Італії, Угорщині, знав мови цих країн, а також німецьку і польську. Його дружина – Параска – теж знала інші мови, мала велику обдарованість до літератури. Вона друкувала свої вірші й оповідання в газеті “Народна справа”, календарі “Золотий колос”. Великий вплив на творчість талановитої жінки справляв відомий письменник Юрій Шкрумеляк, який редагував ці видання.

Будучи сама грамотною, дбала, щоб освіченим став і її син Ярослав. Як матері, їй важко було дивитися, що хлопчик не може, як інші діти, ходити, бігати, бо поліомієліт уразив йому ноги на все життя. Це трапилося у дворічному віці. Довготривале лікування у Львівській дитячій лікарні не дало жодних результатів. Рятівний вихід Параска Гавучак бачила в одному: її син Ярослав мусить у майбутньому заробляти собі на хліб знаннями, він повинен здобути освіту.

Уже в ранньому дитячому віці, в чотири роки, вона на-

вчила його читати й писати, а в п'ять під її опікою почав опановувати польську мову. Італійської та німецької навчив батько.

Радісними для Параски Гавучак були перші поетичні спроби Славчика. Уже в десятирічному віці він опублікував у львівському журналі “Дзвіночок” свій перший вірш. Було це в березні 1934 року.

Ой зелений огірочок,
А жовтий цвіточок.
Я дуже люблю читати
Журналик “Дзвіночок”.
Читаємо з охотою
Я, татко і мамка,
І сестричка невеличка
Маленька Богданка.
І вона щось “розуміє”
І, ніби, читає.
– Я маленька українка, –
Все так повторяє.

Мати з батьком, їдучи в Старі Кути, кожного разу привозили нові книги. Хлопчині, що вражав своєю феноменальною пам'яттю і знаннями, любили дарувати книги та підручники й студенти зі Львівського, Варшавського та Краківського університетів. Ярослав наполегливо опановував цю всю літературу, він готувався екстерном скласти іспити для вступу у вищий навчальний заклад.

На світлині
Ярослав ГАВУЧАК

Та на зміну польській окупації прийшла перша советська, її невдовзі замінила фашистська, після неї знову настала советська. З ярма та у ярмо. Це мучило Ярослава. Свій гнів і протест він різко висловив у вірші «Правда переможе замисли ворожі», написаному у 1944 році.

ПРАВДА ПЕРЕМОЖЕ ЗАМИСЛИ ВОРОЖІ

Зажурилась знову ньенька Україна,
Звалилась на неї подвійна біда:
Каламутна повинь прорвалась з Берліна,
На схід покотилась фашистська орда.

Гризла Москва біле тіло України,
Тепер допиває кров її Берлін.
Невже їй судилось вмерти на колінах
І по ній заплаче похоронний дзвін?

Пам'ятайте, зайти, ми ще не скорились,
Не зламалась гостра шабля Богуна.
Якщо в поєдинках вона пощербилась,
Відгостриться знову у боях вона.

Не від Бога – з пекла лихо на нас впало.
Як нам, Україно, тебе зберегти?
Більшовицький молот, фашистське ковадло,
Треба воювати нам на два фронти.

Правда, переможе замисли ворожі,
Лиш збройне повстання – вихід із ярма.
Тож до зброї, друзі, на діло, на гоже,
Виходу з неволі іншого нема.

Мати, хоч і була непохитною у своїх національних переконаннях, але з тривогою просила:

– Славку, бережисе, бо за такі вірші як не вб'ють, то засуді.

Бачачи, як скаженіють совети, як винищують або вивозять до Сибіру кожну національно свідому родину, Ярослав розумів, що про вступ на навчання треба забути. Тут з дня на день сподівайся арешту і жорстокої розправи. Та спочатку спіткало набагато більше горе – у червні 1946 року померла мати.

Не забарились з помстою за антибольшевицьку діяльність і совети. У грудні 1947-го заарештували батька й засудили на 25 років каторжних робіт. У кінці 1948 року почали мстити й дітям “бандпосібника”: вигнали Ярослава разом із сестрою з рідної хати, пограбували майно, хату передали на баланс лісопункту.

Разом з Богданою Ярослав приїхав у Старі Кути до сестер їхньої покійної матері. Тут пішов навчатися у сьомий клас вечірньої школи, згодом – у Кутську середню вечірню. У 1964 році вступив на заочне навчання на факультет іноземних мов у Чернівецький державний університет. Працював учителем німецької мови у селах Довгому Полі, Білоберезці та Криворівні на Верховинщині.

У серпні 1975 року я мав нагоду побувати у Ярослава Гавучака в Криворівні. Він захоплено оповідав, як зовсім несподівано познайомився днями з Євгеном Дударем, читав мені свої легенди та поезії, до досвітку проявляв фотоплівки, щоб ранком порадувати фотографіями своїх вихованців і знайомих.

Буквально через місяць я знову побував у Криворівнянській школі. Мене дуже вразила висока повага учнів до Ярослава Гавучака. Я бачив, як вони радісно вибігали йому назустріч, коли він, опираючись на палицю, заледве виходив з учительської. Діти забирали в нього портфель, уважно су-

проводжували до класу. Але й сам Ярослав Гавучак ставився до учнів делікатно, був для них цікавим співрозмовником, не допускав у спілкуванні підвищеного тону. Щоб учні краще засвоювали німецькі слова, він розповідав короткі цікаві історії, пов'язані з цими словами. Не раз знання, отримані від нього, ставали дітям у пригоді на уроках української літератури, історії, географії та фізики.

Своїми енциклопедичними знаннями Я. Гавучак вражав не лише учнів. Професор Чернівецького університету В. Василяшко, роздумуючи, де б це студент-заочник міг отримати такі всебічні знання з різних предметів та опанувати майже десяток мов, дійшов висновку, що перед ним один з найкращих гімназистів ще польських часів. Він не хотів вірити в заперечення Ярослава Дмитровича, що це неправда, що ніколи не був гімназистом.

А студент-заочник Я. Гавучак опанував згодом ще з десяток мов. Його бібліотечка іншомовних словників постійно поповнювалась.

Готуючи в листопаді 1995 року нарис про життя і творчість Ярослава Гавучака до друку, я запитав:

— Скільки мов ви знаєте?

— Ну так, щоби більш-менш добре, не більше десяти, — відповів він.

— А можемо уточнити?

І тут цифра подвоїлась. “Я такі мови як словацька, сербська, хорватська навіть не беру до уваги, бо їх і вивчати глибоко не треба. Вони дуже споріднені з українською. Ми кажемо бібліотека, словаки — послухарня”.

Він наводив чимало інших прикладів.

Від Ярослава Гавучака я ще школярем почув про мову есперанто. На моє прохання він радісно згодився навчити мене польської. Але обмежились двома заняттями. Він поїхав учителювати на Верховинщину, а я завершувати навчан-

ня у рідній Черганівській восьмирічній школі.

Я змалечку знав Ярослава Гавучака. Він і сам далекий родич, і його дружина Василина була двоюрідною сестрою моєї матері Ганни. У Старих Кутах мешкала й рідна сестра моєї матері Пазюня. Ідучи до неї з автостанції в Кутах, чи навпаки, не оминав і хату Гавучаків. Як казала моя бабуса Василина: "...не минаймо Васюту з Славком!"

Мені, малому, дуже подобалося гостювати у тети Васюти, коли був удома її чоловік Славко. Бо він fajно грав на сопілці і скрипці та fajно співав. І дуже були мені до душі пісні "Порізала пальчик, ой болять..." та про Олексу Довбуша "Ой попід гай зелененький..." Поки десь у четвертому класі прочитав "Олексу Довбуша" Гната Хоткевича, я вже багато наслухався про опришків від Ярослава Гавучака. І про гайдамаків, і козаків.

Із захопленням читаючи його легенди й вірші, теж пробував писати, навіть у районну газету надсилав. А звідти надходили відповіді, що в моїх віршах немає громадянської позиції, а новелка "Зелена субота" – то цвинтарний сентименталізм.

— Василю, доки Україна буде під москалями, – казав мені Ярослав Гавучак, – то не лише в районній газеті, але й у всій радянській пресі, журналах і видавництвах не надрукують ні слова про любов до українського, навіть до української природи. А за тими, хто в душі є українцем, на кожному кроці пантрують сексоти.

Їхній пильний погляд відчував постійно.

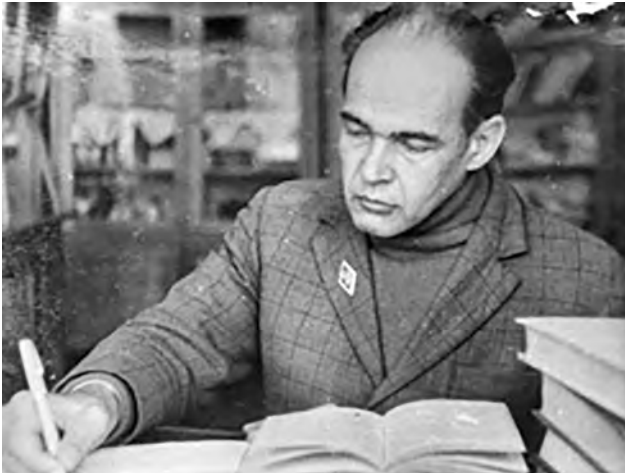
Навіть у власній хаті, побачивши у вікно, що з вулиці в подвір'я повертає небажаний гість, миттю вибирав з друкарської машинки папір з текстом, який не всім можна було читати. Бувало, що й тета Васюта встигала перекласти машинку зі столу на лавицю й чимось накрити. А вуйко Славко "радо" й "чемно" зустрічав такого гостя, що пильно роздив-

лявся по хаті й дуже цікавився, які книжки Гавучак читає та що пише. І, лишень би щось вивідати, такими улесливими були ці гості, так напрошувались у “щирі друзі”.

Поговорити з вуйком Славком наодинці було майже неможливо: одні приходили й дякували за грамотно написану скаргу, бо таки повернули вилучену частину присадиби, або виділили дерево чи цеглу на будівництво хати; хтось приходив і просив написати скаргу; ще хтось – перекласти з іншої мови листа, чи навпаки, написати.

Творчі люди просили відредагувати прозові й поетичні твори, студенти – допомогти написати дипломні й курсові. Ще одні просили сфотографувати їх, інші приходили забрати світлини.

А поміж цим несподівано могли прийти нестримний Степан Пушик, волелюбні гуцулки Марія Влад і Анна Космач, завжди виважені Аделя Григорук, Іван Гришин-Грищук, Василь Шкурган та чимало відомих у літературних колах постатей, зокрема Раїса Лиша із Січеславщини (Дніпропетровщини).

На світлині Ярослав ГАВУЧАК

Так минали в Старих Кутах Гавучакові літні вакації. Протягом осені, зими й весни він приїжджав з Верховинщини до Старих Кутів далеко не кожної суботи та на кілька днів під час зимових канікул.

Тета Васюта зустрічала його в Кутах на автостанції з інвалідним візком. А як не складалося їй, то отой кілометр з автостанції до хати, опираючись на палицю, долав дуже довго, часто відпочивав, тримаючись за огорожі обійсть вздовж вулиці.

Ще теж школярем побачив у Я. Гавучака молодого Тараса Мельничука, якому згодом судилося стати двічі політ'язнем та лавреатом Шевченківської премії.

Я зайшов на подвір'я, а Тарас виходив з хати. Високий, стрункий.

– Це був у мене Тарас Мельничук з Уторопів. Дуже, дуже талановитий поет, – захоплено сказав Гавучак.

Десь у 1978-му, точно не пам'ятаю, в Гавучаковій домівці познайомився з відомим поетом Миколою Близню-

Ярослав Гавучак з дружиною Василиною і донечками Варварою і Ярославом (на колінах)

ком. Якраз він і порадив мені подати в це видання з нагоди 100-річного ювілею видатного легендаря вірш-присвяту Тараса Мельничука Я. Гавучакові. Тарас написав її в присутності Миколи. У книжці “Тарас Мельничук у спогадах Миколи Близнюка: інтерв’ю Василя Глібчука”, на сторінці 35, поет згадує: “Ярослав Гавучак, який знав багато мов, мав талант оповідача.

Він зачаровував своїми розповідями про життя гуцулів. Ми з Тарасом часто навідувались до його домівки в Старих Кутах, він читав нам свої бувальщини. Одна із них – про навіженого пана й шевця-гуцула, який шив золоті постільці, сподобалася Тарасові особливо. Він попросив дати ручку й папір. Писав гарячково, в пориві. Експромтом відтворив бувальщину у вірші й присвятив його Гавучакові.

Завжди підняті брови Ярослава від захоплення підняли ще вище. У таких випадках вираз його обличчя нагадував обличчя поета Миколи Бажана, з яким він зустрічався в Криворівні, де вчителював”.

Ярославу ГАВУЧАКОВІ

...і сказав йому пан:
– ти пошиєш моїй пані
постільці –
файні ой файні, –
з гадючої шкіри
а не вшиєш
то в жеб’ю
завішу тя
на покой
пан сказав
і чоловіка
нагайкою вперезав –

так що з вишні
посіявся цвіт
так що з кінських –
–(у пана) –
посипавсь копит
черлений мак
а не знав пан
не знав
що цей чоловік
вміє стримати оком
камні в повітрі
дідька в макітрі
світ нахилити боком
а як гляне де треба
карооко і гордо
то посунеться небо
заворуються гори
...Пан додому скавав напрямці
На вогненнім як змії жеребці
Та нараз у його руці
Зашипіли гадюкою ліци
Пан заціп
Наче ціп
зир – а й справді
в лівиці змія
Пан ізнову заціп
наче ціп
А вже змії пливли по ріці:
На!бери!
Ми твої постільці
І змією звивалась земля
змії змії
і зблизька й здаля

мов клубки
мов колеса
і змія – вечорова зоря
блискотіла над паном весело
Пан не витримав
Пан здурів
Пана кінь загубив у хащах
Довго, довго сміялись в вовків
закривавлені пащі
А чоловік
Дай Боже йому добрий вік
Сидить собі на стільці
Й шиє внукам, –
обіцяв і мені! –
золоті
золоті постільці

Тарас МЕЛЬНИЧУК

Микола Близнюк і Тарас Мельничук (праворуч)

Є вірш-присвята славетному легендареві і в Миколи Близнюка. Але вона вже присвячена пам'яті Ярослава Гаву-чака.

Микола БЛИЗНЮК

ЯРОСЛАВОВІ ГАВУЧАКУ

Уже самотня лампа на столі
Осиротіла, мов дитина.
Тебе немає, друже, на землі,
І стала пусткою хатина.

Німіє скрипка у полоні стін,
Бо в ній навіки згас твій голос.
Покутник йшов до тебе, каявсь він,
В руках сокира розкололась...

І плакав Черемош в краю музик –
Ріку ти щирим серцем славив.
Ти житимеш, як добрий чарівник,
В своїх легендах, Ярославе!

Тебе забрали в ніч морози злі –
Здригнулися тоді Карпати.
Твоя душа свічею на землі,
Яку Гуцульщиною звати.

Щодо епічної поеми "Сонцевіри" з присвятою Яросла-ву Гавуцакові, то легендар встиг прочитати її машинопис ще при житті. А книжкою ця поема М. Близнюка була видана згодом – у 2001 році.

Присвятив свою поезію легендарві й
Василь ШКУРГАН.

ЯРОСЛАВОВІ ГАВУЧАКУ

Єкби раньше я знав?! На памніті фўсу пўвно.
Хоть був натоґди ні при чому... Аґі-їй!
Д'горі кочели каміні безмовно,
Раділи дровам-виверницям, шо верґ буревій.

Бійно тулилися чїстим до чїстого. Втіха:
Рїднили тіла та й однакі гадкі.
Дес по-одному роз'єзував міха
Й правдоньку кра́дче на волю пускав. Але взнакі

То давалоси!.. Далі ними збитошили ґрати
В хрестики-нолики, в ступив-заступив...
Й «поводирі» матючливо-варґаті
Светців заступали. Збайдўжілий світ собі жив.
Єкби раньше я знав?!

Спілкування з Тарасом Мельничуком, Миколою Близнюком та іншими творчими особистостями українського духу були для Ярослава Гавучака надзвичайно радісними хвилинами. Бо з ними міг бути собою, прочитати свої твори, які приховував від інших, які неможливо було ніде надрукувати. Їм розповідав про часи підпілля.

Дякувати Богові, доля зводила його з видатними особистостями. Серед них – Юрій Ілленко, Іван Миколайчук та Сергій Параджанов, який довірив Ярославу Гавучакові бути консультантом з діалектів до кінофільму “Тіні забутих предків”.

Та легендар не мав права надрукувати діалектами свої

легенди в радянській періодиці, не кажучи вже про видавництва.

У 1972 році видавництву “Карпати” в Ужгороді заборонили випускати у світ збірку Ярослава Гавучака “Карпатські легенди” навіть літературною мовою.

А що вже казати про автобіографічну повість “Сон минулого”. Навіть описуючи про своє життя в період польського поневолення, не мав права згадати про діячів української культури й освіти, які навідувались у Шибеному до Гавучаків й допомагали йому розширювати коло історичних і літературних знань. Бо всі вони були знищені або репресовані со-ветами.

Тому письменник і відкладав до кращих часів довершення повісті про його життя в умовах московської окупації, про написання правди про репресії проти нього, сестри і батька, проти національно свідомих українських родин.

А коли розпочалось національне відродження України, вже не мав сил довершити “Сон минулого”, їх заледве вистачило на підготовку до друку легенд і поезій.

Через важку недугу з дитинства не мав можливості воювати з ворогами зі зброєю у руках. Зате боровся пером. Навіть найпідступніші сексоти не здогадувалися, що анти-советські листівки під псевдами “Незнаний” і “Покажидуля” писав Я. Гавучак, що то він був редактором самвидаву “За-клик”. А це видання підпільно випускали в Старих Кутах на Косівщині у 1949-1950 роках. Друкував тексти на друкарській машинці старокутянин краєзнавець Володимир Близнюк.

Свідченням боротьби письменника словом і знаннями проти чужинецьких окупаційних режимів є його легенди. Як багато важили в минулому, важать і нині, слова героїні його легенди “Гайдамачка” Оксани: “Дружиною ворога не стану... Не можу прийняти ласки з кривавих рук, що підписують смертні вироби моїм братам”. Інша легенда “Соколова

трембіта” закінчується словами: “Його пісня живе і донині в народі. Всім темним силам, що зазіхають на волю народну, ще за життя співає похоронну пісню”. Герой легенди “Сказання про боротьбу” Левко під впливом діда, що символізує собою в легенді волелюбний дух українського народу, усвідомив, що “...волю не знаходять, не випрошують, а здобувають у важкій боротьбі...”

Тож недарма було заборонено видавати ці легенди у 1972 році. Це, напевно, єдина збірка справді національних авторських легенд у гуцульському звучанні в усій українській літературі. Думаю, що в кожній українській школі повинні би вивчати легенди Ярослава Гавучака. І соромно було би, якби діти їх не знали в Косівському та Верховинському районах.

Друга книжка Ярослава Гавучака – збірка поезій “Дідова сопілка”. Сопілка як образ волелюбного українського духу та незнищенності національної спадщини, яку попередні покоління українців передають наступним. Ярослав Дмитрович встиг їй порадіти. Збірку надрукували майже перед його відходом у засвіти.

Його серце перестало битися шостого лютого 1996 року. Україна втратила великого й обдарованого письменника, унікального майстра гуцульських легенд.

В основі цього нарису – моя публікація “Про маловідомі факти з життя і творчості Ярослава Гавучака”, вміщена в газеті “Криця”, виданні Косівської районної організації Конгресу Українських Націоналістів, за 5 грудня 1995 року, число 7. Уся інформація, подана в згаданій публікації, була вичитана Ярославом Гавучаком й узгоджена з ним.

З незначними змінами нарис згодом був опублікований в газеті “Галичина” за 21 листопада 2009 року, число 175, с.5, під заголовком “Проти советів воював знаннями” та в Косівській районній газеті “Гуцульський край” за 22 листопада 2024 року, №27 під заголовком “Ярослав Гавучак:

учитель, поет і легендар”. Але майже увесь мій нарис про Ярослава Гавучака з 2009 року, в якому відзначали 75-річчя від дня його народження, почав появлятися під прізвисьмом Варвари Мерещук. Вона неусвідомлено переписувала чужі тексти, не роблячи посилань на їхніх авторів та підписувала своїм прізвисьмом. Підкреслюю: неусвідомлено. Бо насправді була доброю, чесною, релігійною.

Я цей факт висвітлив не для того, щоб її осуджувати, а щоб не було непорозумінь.

Завершити нарис хочу словами Ярослава Гавучака, які він сказав мені після ухвалення Акта проголошення незалежності України:

– Москалі нас так просто не попустяться, ще підуть війною на Україну. Наші діти і внуки ще будуть воювати.

І воюють...

Два онуки легендаря і учасника антимосковського підпілля теж стали на захист рідної України від московської орди: Руслан – син його старшої доньки Варвари, Петро – син молодшої доньки Ярослави.

Василь ГЛІБЧУК.

Ярослав ГАВУЧАК

Сон минулого

/з неопублікованого/

СОН МИНУЛОГО

Повість

Матері моїй присвячую.

***Чи я в лісі народився,
Чи я в полі охрестився,
Чи такі куми тримали,
Що мені щастя відібрали?***

I

Пам'ять, взявши мене за руку, водить гірськими пляями, крутоверхими горами, стрімкими кичерами понад високі сірі скелі, задумані мовчазні смереки, де спить моє нещасне понівечене дитинство. Я стаю знову, як багато років тому, маленьким хлопчиною, задивляючись у сріблясте дзеркало Шибенського озера, заслуховуючись у переливну мову річки Шибенки й Погорільця, розмашистий подув карпатського вітру, схвильовані пісні полонинських трембіт, у журливі трелі сопілки, що повертають мені на хвилину далекі образи окраденого дитинства.

На зеленій поляночці, що красувалася маленьким острівцем серед моря незайманих лісів, немов старенька бабуся у чорному сардаку, похилившись від старості, стояла нужденна гуцульська хатина з прогнилою стріхою і маленькими віконцями, крізь які в погідні дні добувалося трохи сонячного проміння,

розбігаючись веселими зайчиками по чорних, як ніч, дерев'яних стінах.

У цій хатині почалася сувора школа мого життя. Тут пройшли перші роки мого дитинства, що залишилися в моїм серці незагоєною ніколи ранною.

Перше, що мені запам'яталося, це карі сумні очі моєї матері. Дивлячись на мене, вона часто плакала. Довго, довго я не розумів причини її плачу. Я ріс самотнім, як гірський бук серед смеречини, і довго не бачив інших дітей. Крізь маленьке віконце було видно тільки гори й ліси та далені дороги вздовж двох боків Черемошу. Тому я й не міг заприпитати, що я не такий, як інші. Я бачив батьків, сусідів, вони ходили рівно, а я лазив на четвереньках. Але вони були дорослими і я думав, що всі малі діти повинні лазити, як я. До того, мені так пояснили старші. Я жив спокійно у своїх дитячих мріях, не догадуючись про своє нещастя.

Однієї неділі стався випадок, який затроїв мою дитячу душу, розбив у цурки всі мої уявлення й змусив мене завчасно постаріти на кілька років: до нас завітала в гості матрина подруга з двома дітьми. На превелике диво, я побачив, що вони ходять рівно, як дорослі люди. І я усвідомив своє нещастя, вічний сум матері. Від того пам'ятного дня я перестав бути життєрадісною дитиною, а став мовчазним і задуманим.

— Не сумуй, дитино, — сказала мені одного разу мати. — Усе буде добре.

— Чому я не можу бігати, мамо?

Мережане шиття впало з маминих рук на підлогу. Її вуста тихо прошептали:

— Боже, Боже! За що так тяжко караєш мою дитину!? Я зрозумів, що мене покарав Бог, але за що? Кожного

дня, ранком і ввечері, я говорив «Отченаш» і «Богородице Діво», слухався батьків — і тут раптом кара.

Коли нікого не було вдома, я щиро благав Всемогутнього, щоб мені повернув ноги, аби я міг бігати, як інші діти. Клякнувши перед іконою, я плакав, кричав, але це не помагало. Доведений до відчаю, я кинув поліном в ікону. Посипалося скло, однак Бог не промовив жодного слова.

І тут зайшла мати з жінкою лісничого Шишки, стала на порозі й заламала руки. А потім, взявши вербовий прут, почала мене бити. Пані Шишкова стояла серед хати, злісно всміхаючись:

— А так його, лайдака! Покрутив Бог ноги, ще й руки покрутить, щоб не піднімались на його святість.

Я мусив на колінах перепросити Бога й дати слово, що розповім на сповіді священникові про свій страшний «смертельний гріх», за який Бог може мене покарати вічними пекельними муками.

Ночами снилися мені рогаті чортяки, що тягнули мене у вогонь. У величезних кітлах кипіла смола, в яку кидали чорти малих дітей. Я почав кричати, зривався з ліжка, поки мене не заспокоїла мати, що кара господня минула.

З того часу я смертельно зненавидів паню Шишкову, відчуваючи серцем, що мене мати побила тільки через неї.

Дитяча цікавість почала брати верх над моїм горем. Я захотів усе знати, все охопити своїм малим розумом. Ставив матері безліч запитань, на які вона часто не могла дати вичерпної відповіді. Одного вечора сказала мені, що незабаром я про все дізнаюся з книжок, але для цього треба навчитися читати.

На щастя, мати була не лише письменною. Вона любила книги, їх було багато. У деяких книжках були гарні малюнки, які я часто розглядав на самоті. Таємниця маленьких чорних букв мучила мене цілими днями. Ночами снилося мені багато книжок, у деяких букви танцювали і рухалися, мов живі, а потім виростали, перемінюючись у великих чарівників, про яких я наслухався вечорами від старих гуцулів. Букви-чарівниці були горді з того, що все знають, і тому глузували наді мною, показуючи на мене пальцями. Потім вони знову ставали маленькими чорними крапками, вишикувавшись рівними рядочками в книгу.

Я чув, що читати й писати можна навчитися у школі. Навіть мій дід, що був зовсім неписьменний, любив часто повторяти:

— Школа — добра штука. Вона всього научить.

Дізнавшись, що мати збирається в Косів на базар, я, пригорнувшись до неї, почав несміливо просити.

— Мамо, не купуйте мені ні цукерків, ні медяників. Купіть мені школу.

Довгенько мама пояснювала мені, що таке школа. На свій превеликий жаль, я дізнався, що школу не можна ні принести на руках, ні привезти на возі. Але мати пообіцяла мені, що навчить мене читати й писати без школи, як тільки поверне з Косова.

Я не міг ні їсти, ні спати, чекаючи повернення матері.

Ніколи не забуду того пам'ятного вечора, коли мати вручила мені новенький буквар.

— Це твоя надія і сила, дитино, — говорила вона, даючи мені до рук розмальовану книжечку з грубими обкладинками. — Не знати мені того, чи будеш ходити на своїх ногах, але знаю одно: якщо будеш добре вчитися,

замість ніг у тебе виростуть крила й ти колись полетиш птахом у широкий світ.

Надворі завивала хуртовина. Стогнали від болю незаймані ліси. Ховала мати своє обличчя, щоб я не бачив її сліз, та даремно. Я вже був «великим» і від мене трудно було щось затаїти. На той час мені сповнилося цілих чотири роки.

Почалася моя перша наука.

Моя мати була доброю і терпеливою. З букваря почала мене вчити насамперед назви букв, а потім складати їх до купи і читати по складах.

Непомітно минали дні. Через два тижні я вже знав майже весь буквар, не відчуваючи жодних труднощів у науці. Я вивчив усі букви напам'ять, а на третій тиждень читав, як дорослий, на превелику втіху матері.

З букваря я дізнався багато цікавого. Насамперед довідався, що наша держава називається Польща, якою керують два добрі і розумні пани: президент Мосціцький і маршал Пілсудський, та що її столиця — велике місто Варшава. Мені доводилося вже побувати аж у двох містах — Косові і в Кутах, — куди мене батьки брали з собою, ідучи в гості до рідні, і я вже знав, що таке місто. Це безліч гарних кам'яних будинків з великими вікнами, де знаходиться багато всячини: іграшок, книжок, ласощів. Я трохи не довіряв своїй матері, що Варшава більше місто, ніж Косів і Кути взяті разом, однак був дуже гордий з того, що мені нарешті пощастило стати в ряди письменних людей.

Бажання до читання ставало дедалі більшим. Мати не могла мені достачити книжок. Я читав без розбору все, що потрапляло під руку, поки не натрапив на книжечку з гарними малюнками, яку я, на диво, не вмів чи-

тати. Деякі букви були подібні до тих, що в букварі, але більшість з них була незрозумілою. Мати пояснила, що ця книжечка написана польською мовою. До нас часом заходили польські прикордонники, тому я знав, що, крім українців, є поляки. Але мені цього було замало.

— Мамо, — почав я несміливо, — навчіть мене читати й писати польською.

— Аж на другий рік. Зараз буде тобі затrudно.

— Навчіть, навчіть. Я вам за те поможу мити миски й місити тісто на пироги!

Мати не відмовила й на цей раз. Роздобувши від знайомих польський буквар, почала вчити польської. Все пішло, як по маслі. Я швидко навчився читати польські букви, тільки не всі слова були для мене зрозумілими. Але згодом я подолав і цю перешкоду.

Книга стала мені одинокою розрадою у моїм розбитому житті. Вона стала для мене єдиною подругою-порадницею, з якою я назавжди пов'язав своє життя.

З плином Черемоша збігали роки. Я вже встиг прочитати багато хороших книг українською й польською мовами, довідався про різні народи, різні частини світу. Я вже вірив, що є ріки набагато більші за Черемош, моря — за Шибенське озеро.

За дев'ять кілометрів від нашого присілка знаходилася початкова школа. Пам'ятаю, як одного вечора листоноша приніс якийсь папір. Батько вранці запряг коні, мати мене одягнула по-святковому і ми поїхали до школи.

У школі я побачив багато парт, дошку та декілька гарних малюнків на стінах. До матері підійшла гарна молода жінка, одягнена по-панськи. Це була вчителька. Вона почала випитувати маму, чому я не ходжу в школу. Мати заплакала. Вчителька, глянувши на мене, рівно ж

виглядала хусткою сльози. Я, тримаючись руками за парти, з цікавістю оглядав клас. Серце боляче щеміло. «Які щасливі діти! — думав я. — Вони ходять рівно, можуть побігати, погратися, їм добра пані вчителька розповідає про все, щоб вони були розумними і вченими. Тільки я мушу мучитись в старенькій хатині біля почорнілого віконця».

Мої думки перервав несамовитий дитячий плач. З сусідньої класної кімнати раптом відчинилися двері, з яких вилетів наляканий хлопчина. За ним пігнався якийсь пан з довжелезною різкою. Зловивши його на порозі, він почав немилосердно періщити дитину по чім попало.

— Ось тобі, поросю гуцульське, опришку проклятий! На тобі, руська кишко запечена, бидло полонинське! — промовляв сердитий пан після кожного удару. Мені стало страшно і я мало не заплакав, але вчителька сказала, що я чемний хлопчик і мене пан директор не буде бити.

Я дрижав, мов у пропасниці. Вчителька підійшла до мене заспокоювати, щоби я не боявся. Незадовго приїде пан доктор, який зробить малим дітям щеплення проти віспи, щоби вони були гарними. Рябих облич бачив я багато й тому справа пана доктора видалася мені дуже розумною. Моя дитяча фантазія малювала добре й благородне обличчя розумного доктора, який напевно, як і ця вчителька, любить малих дітей, бо інакше не приїжджав би аж з Косова, щоби робити дітям таке велике добро.

Підвела мене моя уява! Я побачив товстого, як дубова бочка, пана з червоним, немов помідор, носом і свинським підборіддям, що звисало йому аж на груди. Він пішов у другу кімнату, звідки вийшов у білому халаті, тримаючи в руках якісь пляшечки і щось подібне на

учнівські пера.

Розсівшись вигідно в широке крісло, що тріщало від величезного тягару, він почав викликати дітей по списку.

— Чого витріщив очі, як теля на нові ворота? Ходи ближче, дідько тебе не візьме! — звернувся пан доктор до першого хлопчика.

— Ану, другий! Скоріше! Шляк тебе не трафить! Дома кусають тебе воші, блощиці з прусаками, а він злякався щеплення.

Підходять діти одні за одними. Для кожної дитини знаходить пан доктор своє панське слово:

— Якої холери плачеш? Цицьки маминої захотіла? Прийдеш додому, мама дасть.

— Ну і тверда хлопська шкура, як постіл! Її й шилом не проколеш!

Нарешті дійшла черга до мене.

— Ану, бовдуре, ходи сюди!

— Цей хлопчина не бовдур, — сказала вчителька. — Йому лише шість років, до школи не ходив, а вже вміє читати по-руськи і по-польськи.

— Ну й що! — буркнув доктор. — Адвокатом і так не буде. Швидше, каліко!

Доктор зробив мені подряпину на руці, але я не відчув жодного болю. Боліли мене його слова. І що воно за слово — каліка? Дома мене так не називали. Напевно, це щось недобре. Навпаки, адвокат, це повинно означати якесь дуже хороше звання, раз пан доктор не хоче, щоб я ним став.

Від матері я дізнався, що каліками називають таких дітей і навіть дорослих, як я. Я зрадив, що й дорослі можуть бути каліками. Довідався теж, що адвокати, це такі пани, що боронять людей від покарання.

«Жаль, що не трапився адвокат, коли злющий учитель бив хлопчика у школі», — думав я, сидючи біля вікна.

З того часу школа, про яку я так захоплено мріяв, видалася мені такою страшною, що на саму згадку про неї я починав дрижати.

II

Ніколи мені не забути суворої гірської зими, що холодним залізним обручем цупко стиснула засніжені гори, що, здавалося, так і втонули в безкрайому білому морі. Не стало ні Черемошу, ні битих над ним шляхів, навіть ліси замінилися в суцільне біле мереживо. У нашій хаті день і ніч горіла ватра, тріщали від морозу драниці на даху, ревіла в стайні худоба, нагадуючи про надвірні прогулянки, яких не робили для неї від самого початку зими. Прийде ніч, так і чути тужливі завивання вовків, що збираються величезними зграями, шукаючи поживи. Зголоднілі, люті, вони ходять поміж хатами, витягають собак з буд. На наших очах роз'їли в нас на подвір'ї нашого пса. Не помогли горючі головешки, які кидав батько в сторону зграї. Вони гасли в снігу, а тим часом вовки робили своє.

Та зима далася мені взнаки як ніколи. Я не міг вийти надвір, через заметілі не міг пройти листоноша, що раз на тиждень приносив нам газету. Не видно було й польських прикордонників у зелених плащах, що кожного дня ходили над Черемошем.

— Якщо зима потриває до квітня, загине наша худоба з голоду. Отоді нам усім кінець, — журилася мати.

Вона говорила це не дарма: кожної весни для своїх двох корівок і пари коней ми докуповували сіна на

сусідніх полонинах, на які можна було дістатися лише кіньми. А цій зимі, здавалося, не буде кінця. Та, на наше щастя, з початком березня повіяли теплі вітри, які за кілька днів злизали сніжний океан, що заграв, зашумів і сплив бурхливими водами в Черемош. Ожили гори. До нас знову почали приходити сусіди. Вони розповідали про багатьох замерзлих взимку людей, яких знайшли під час відлиги. Це були бутинарі, що, залишивши колиби, спішили додому, та не всім з них судилося побачити рідну хату.

Стопилися сніги, збігли води. Знову огорнулися Карпати зеленим ліжником. По трав'янистій килимовій доріжці ступав карпатськими горами схвильований травень. Я дивився крізь віконце, як величезною чорнобілою стрічкою тягнулися стада овець в полонину, як пливли по Черемошу жовті, як віск, сплави. Час від часу котився з голубим вітерцем тужливий голос вівчарської трембіти, яка мене чомусь вперше у житті боляче разила в серце. Надворі була стоголоса полонинська весна, а я сидів самотній в понурій чорній хатині, яка, здавалося, ось-ось захитається й впаде під тягарем років. Ставало страшно й боляче, як ніколи.

Раптом знадвору долетів до мене жалібний стогін моєї матері. Я на силу виповз надвір. Під стайнею в болоті лежала моя мати, благаючи допомоги. Вона впала з драбини, що валялася біля неї із зламаним ціпком. Я плакав разом з матір'ю, та не в силі був їй нічим допомогти.

Нарешті прийшла якась жінка. Вона забрала мене в хату, а сама пішла по інших жінок. Незабаром на подвір'ї зібралися майже всі сусіди. Вони забрали мене до однієї сусідки й сказали, аби я молив Бога за здоров'я матері, бо вона дуже хвора.

Того ж вечора я дізнався, що ангели небесні принесли мені сестричку. Я рвався додому, але мене не пускали, а втекти не міг.

Третього дня мене забрали додому.

Сестричкою я був зовсім незадоволений. Вона була дуже маленька, не вмiла ні ходити, ні розмовляти. Було б набагато краще, якби оті ангели принесли трохи більшу дитину, яка б уже вмiла читати буквар.

Але це була невелика біда в порівнянні з іншими нещастями, що нависли наді мною.

З розмови жінок я підслухав, що моя мати хоче вмирати. Сусідки плакали і дивилися з жалем то на мене, то на маленьку дитину, що безжурно спала, загорнута в пелени, не відчуваючи того, що діялося навколо мене.

Я знав, що таке смерть. У нашої сусідки помер маленький хлопчик і я був на його похороні. Він лежав у дерев'яній скрині жовтий, немов свічечка з воску і ніяк не хотів підвестися на жалібні плачі матері та сестер. Потім його закопали в землю, а мені дали калачик за його душу. «Як помре мати — не повернеться ніколи», — подумав я, вернувшись у хату.

Мати лежала на ліжку й не хотіла до мене признатися. Вона зривалася з постелі, намагаючись кудись втекти.

— Гарячка, — похитала головою пані Шишкова, що весь час носилася серед жінок. А побачивши мене в хаті, не забула пригадати історію з образом:

— Це все через тебе, дурненький грішнику! За твій вчинок починає тебе карати Всевишній. Це тільки початок кари Господньої.

Мати раптом підвелася з ліжка:

— Лишіть мені мою дитину в спокою! — крикнула вона надтріснутим голосом.

— Іди з хати надвір! Не тривож її, — шептали мені жінки.

Куди мені подітись? З хати проганяють, до сусідів не можу зайти на власних ногах, а надворі, як на зло, падає дощ.

Заліз я в коров'ячі ясла, де й незабаром заснув. Снилось мені багато страшних людей, що насильно забирали з хати мою маму. Я плакав і пробував боротися з ними, але вони були сильнішими.

Збудив мене болючий штурханець сусідки:

— Вставай! Мама вмирає.

В очах потемніло. Я, наче, провалився разом з нашою хатиною в чорну безодню. Але мати не померла. Вона боролася зі смертю, однак не могла прийти до притомності. Два сусіди збили великі ноші, вистелили їх ліжниками й понесли на них кудись мою маму. Батько запряг коні, поклав мене на фіру і ми поїхали вслід за сусідами. В моїх вухах надовго залишилося жалібне виття нашої собаки, що надовго прощалася зі своєю господинею.

Ми поїхали в село Старі Кути, звідки походила моя мати. Маму залишили в повітовій лікарні, а мене з маленькою сестричкою — в діда. Дві його доньки, мамині сестри, повинні були доглядати мене з сестричкою, поки не виздоровіє моя мати. Я спочатку боявся грізного діда, але це тривало недовго. Незабаром ми стали найкращими друзями.

Мій дід був суворим і сварливим. За найменшу провину він брав тіток — дорослих дівчат за вуха і скуб, страшенно лаючись прокльонами, яких навчився ще в цісарському війську. Ці прокльони він «здобрював» українськими «ясними громами» так сильно, що мені здавалося: ось-ось Бог вислухає його прокльони й спо-

пелить його бідну хату та весь світ. Але згодом я переконався, що Бог не дуже прислухався до діда.

Однак, дід не був лихою людиною. До мене він ставився з любов'ю й прихильністю. Крім моєї матері, більш ніхто мене так не любив, як цей вічно захмарений та сердитий дід.

У погідні вечори після роботи дід брав свою сопілку, сідав на призьбі й жалібно вигравав тужні карпатські мелодії. Тоді його сувора душа м'якшала, і він радий був пригорнути до себе увесь світ, який він любив і розумів по-своєму. В такі вечори він брав мене на коліна, розповідав про далекі австрійські та румунські міста й села, де йому довелося побувати на війні та й в наймах.

Я чув з розмови старших, що дід веде процес за землею. Одного разу я наважився запитати в діда, що то за процес. Дід понуро сказав, що лихі сусіди хочуть відібрати у нього кавалок ґрунту.

— Діду, покажіть мені той ґрунт, ту землю. Невже вони заберуть її до себе додому?

Дід засміявся (а сміявся він дуже рідко).

— Ні, дитино. Не зможуть вони її нікуди забрати. Але зроблять на ній город, і що вродить — заберуть додому. А я так тяжко бідував усе життя, аби купити ту Божу землю. Тягнув на плечах дерево, носив у мішку каміння, поки збудував хату. Кавалок землі вділив і твоїй мамі. Не міг більше дати, треба було всім наділити... Але ти цього не розумієш... Гей-гей, як тяжко чоловік бідує на світі...

— Діду, — кажу я несміло, — я хочу розуміти, я хочу все знати...

— Будеш розуміти, будеш, як станеш трохи більшим, а тепер не варто тобі цього знати.

Дід говорив зі мною завжди серйозно, як з дорослим.

І це мені подобалося.

— Діду, а ви мали маму? — запитав я одного разу.

— Мав, синку, а чому ж ні. Добре її пам'ятаю, хоч і померла вона, коли мені ще й вісім років не сповнилося...

— Значить, і ви були дитиною?

— Був. Але що то було за дитинство! Нікому такого не бажаю.

— Розкажіть, діду, розкажіть!

— Ну, що ж, слухай... Було то дуже давно, коли навіть школи не було в нашому селі. Корчма на тому місці стояла серед села. Біля церкви щонеділі бив у бубон поліцай, оголошуючи нові закони: про нових рекрутів до війська, про нові податки на бідаків... Мого тата не було вже тоді на світі. Лиш мама жила і три старші брати. А потім мама померла. Я мусив сам варити кулешу і бараболі, носити з лісу й рубати дрова, пасти коня, робити все, що міг. Били мене брати щодня, вчили на добре, щоби був справним робітником. Старший брат навчився читати при війську, молодші, як і я, були неписьменні. На все село були письменні лише піп, дяк, корчмар Лейба і мій старший брат. Більше нікого... Важко мені було, синку. Не чув я від братів доброго слова, лишень бійку терпів. Звик потрохи я до роботи тяжкої, до гірської біди.

Дід задумався.

— Пам'ятаю, пропав наш кінь з пасовиська. Уб'ють мене брати, думав я. Що мені робити? Пішов я в світ за очі. Поблукав я два дні босий і голодний, та й надумав втопитися. Тоді мені було одинадцять років. Однак мені трапилося щастя. Врятував мене від смерті один старий гуцул. Посварив мене, але коли я розповів старому про свою долю, він заплакав і нагодував мене коржем з бринзою.

То був добрий чоловік. Забрав він мене з собою на далеку глуху полонину Скупову. Пробув я там дванадцять літ. Поховав свого добродія, а баба його добре мені заплатила за всі роки, плакала за мною, як за рідною дитиною, коли я зібрався додому.

Брати не думали, що я живий, і розділили мою частину землі між собою. Цілий рік я мусив тягатися по судах та урядах, поки мене признали за живого. Пізніше взяли мене до війська. В ті часи як по урядах, так і по війську панувала німецька мова. Я ж, крім нашої, не знав ніякої. Набїдувався я у війську. Ганяли мене, мов собаку, били капралами та цугефірери. Нарешті Бог поміг вислужити військо. Поїхав я на заробітки в Румунію, а потім до мадярів. І в Німеччині був, і в Австрії. Робітник був з мене добрий, та що з того? Ніколи мені не давали стільки, скільки я заробив. Ошукували мене, бо був неписьменний. Однак дещо заробив. Купив трохи землі, збудував хату...

Я слухав діда, а думки гризли голову: чому в одного багато землі, в іншого — мало? Чому в одних гарні й просторі хати, а в нас стара та погана? Одні ходять гарно одягнені, інші — обшарпані, босі... Чому?

Я запитав у діда.

— Бог так дав, синку, — відповів він.

Побоявся я запитати чому Бог такий несправедливий.

Мій дід дуже цінував грамотних людей. Натерпівшись сам горя від неграмотності, він вимагав від дітей і внуків, щоб ті вчилися. Дід тішився, що я читав не гірше за своїх ровесників, які ходили в школу. Кожної неділі читав дідові вголос газету, яку він позичав у письменного сусіда. А як дідові очі світилися, коли я брав у руки книжку.

Добре мені було з дідом, але, крім неділі й святкових днів, не було в нього ніколи часу, щоб поговорити зі мною про всячину. Він завжди працював на полі, в саду, на поденщині до пізньої ночі, і небагато вечорів залишалося в нього для мене, для чародійної сопілки, на якій він умів майстерно передавати найтонші відтінки прикарпатської пісні.

З тітками я не міг знайти спільної мови, товариша не мав. Сусідські діти призивалися мені «пан професор» через книжки, з якими я возився цілими днями. Вони не хотіли гратися зі мною, бо казали, що я кривий. Я чекав з нетерпінням того щасливого дня, коли мене батько забере додому.

Півсела дітей збіглося дивитися на чорну автомашину, що заїхала на дідове подвір'я. З неї вивели попід руки мою маму дві пані в чорному і допомогли їй увійти в хату. Я щиро заплакав, а мати, поцілувавши мене в голову, простягнула мені невелику книжку, на обкладинці якої красувався портрет старого чоловіка в смушковій шапці, так подібного до мого доброго діда. Внизу, під портретом, був виведений красивими буквами напис «Кобзар».

— І де це вона його роздобула? — здивувалися тітки. А через кілька днів приїхав батько. Я припав до свого улюбленого коника Лиська, почав його гладити, цілувати. Але він не розумів моїх пестоців і вкусив мене боляче за плече.

Наступного дня ми поїхали додому.

Я ніжно тулив до серця подаровану дідом сопілку. В душу міцно запали дідові загадкові слова: «Дарую тобі її, синку, разом з усіма своїми піснями. Роздаш їх колись людям».

Я не міг їх ніколи забути. Може й тому, що не розумів їх значення і вічно ламав голову над таємничо сказаними дідовими словами.

Ми непомітно під'їхали до Жаб'я. Дорогою ішло багато загорілих лісорубів з сокирами в руках, що під неділю спішили додому. Нараз вони зупинилися, тривожно перешіптуючись між собою. Батько теж зупинив коні. Із закрута показалися два жандарми з ремінцями під бородами, з багнетами на гвинтівках. Вони вели високого красивого чоловіка з гордо піднесеною вгору головою. Його обидві руки були зв'язані назад міцним залізним ланцюгом. Один жандарм тримав кінець ланцюга в руці і вів арештованого, немов собаку. Порівнявшись з лісорубами, арештований голосно крикнув:

— Перекажіть Марійці, най не плаче, не кланяється адвокатам. Я йду в панські кримінали не за крадіж, не за вбійство, а за правду народну!

— Добре! Перекажемо! — гукнули лісоруби.

— Напшуд, псякрев! — крикнув перший жандарм, штовхаючи арештанта прикладом гвинтівки у плечі.

— Розійтися, хами! — верескнув другий.

— Прощайте, люди!

— Повертайся скоро!

— Напшуд, марш!

Дорогою зустрічалися деякі наші знайомі, віталися з батьком. Серед них був старий листоноша Микула.

— Не знаєте, Микуло, защо забрали Онуфрія?

Старий боязливо оглянувся на всі сторони.

— Хіба ви не чули? Пан Вшех польський післав свого драгомана Пшепюрського, аби він сказав миглашам, що знижує деньку на півтора золотого. Онуфрій намовив робітників, аби кинули роботу. П'ятсот миглашів зали-

шили миглу. В Зелений Плай виїхав сам пан староста з двадцятьма жандармами і цілим ботеєм фінансів (загоном прикордонників). Миглашам приказали приступити до роботи. Тоді виступив Онуфрій. Він, дай йому Боже здоров'ячко, говорив дуже файно, як адукат. Сказав, що як пан не хоче платити ту ціну, що належиться, то найде сам на миглу разом зі своїми драгоманами. Його забрали відразу, але люди до роботи не приступили. А тим часом простоював поїзд у Вижниці, що чекав на сплави з польської сторони. Пан мусив погодитися на давню ціну. Нікого з миглашів не забрали, крім одного Онуфрія. Зігниє, сараку, в криміналі за бунт проти панства, за правду народну.

Приїхавши додому, не застав я Ласої й Красної, наших добрих корівок, що не раз зігрівали мене в яслах своїм теплим подихом за хліб і кулешу, які деколи приносив для них у пазусі. Їх мусив продати батько на гроші для лікарів, що лікували мою маму. Решту тягару на оплату взяли на себе коні, що гарували з батьком день і ніч, щоби розрахуватися з повітовою лікарнею, де лежала мати.

Немає грошей на книжки. Ідуть на довги. Але я маю можливість читати навіть польські газети, які передплачують пани. Приносить їх з пошти листоноша Микула, розумний і тямущий дідусь. Свою пошту він носить в бесагах, відмовившись від шкіряної торби поштальона. Сам неписьменний, зате, як на пошті скажуть, чия газета чи лист, він як їх позначить — вже не підведеш старого. Подивишся на його пошту — вся позначена. Та газета зігнута в одному кінці, та в іншому, в одних акуратно віддерті кінці. Виняток становили польські газети й кольорові журнали, які Микула позначує непомітними для

жодного ока таємничими знаками. Обов'язки листоноші Микула виконує чесно, як ніхто інший. Попросив його дати прочитати чужу газету, переглянути журнали, він, поправивши на плечах бесаги, відповідає:

— А то що, твої?

— Ну й що, як не мої. Я їх не з'їм.

— Ти вчитаєш всю газету, а той, хто заплатив за неї гроші, не буде мати що читати, — кине Микула, і піде далі.

А мені давав читати. Чи тому, що мати ніколи його не випускала голодним з хати, чи тому, що я йому розповідав про все, що пишуть у газетах, цього вже не знаю. З нами він зжився до того, що йдучи з пошти (а вона була віддалена на тридцять п'ять кілометрів від нашого присілка), заходив перший раз до нас, а потім до надлісництва, лісничих, прикордонників та інших урядовців, яких було багато в прикордонних районах тодішньої Польщі.

— Що нового, хлопче? — питає мене одного разу Микула.

— Пише в газеті, що на цю зиму передбачається велике полювання на вовків.

Минулої зими вони знищили багато оленів і сарн у польських лісах, нанісши панам великої шкоди. Крім того, вовки позбавили панів приємності полювати на оленів.

— А не пише в тій газеті, скільки людей замерзло тогідної зими, скільки померло з голоду, скільки залишилося вдів і сиріт?

— Ні, не пише.

— А Бог би їх побив тяженьким побивачем! — зітхає важко Микула. — Читайте далі, читайте! Може ще чогось дочитаєшся в панській газеті.

Дочитуюся: за твердженнями панських газет виходить, що українців видумала червона Москва, що гуцули не мають жодного стосунку до українців.

Читаю це все Микулі. Він неписьменний, але польську мову розуміє прекрасно.

— Уся ця писанина не варта жмені вербового попелу. Не такий Микула простий, як дехто гадає, — говорить старий, підкручуючи вуса. — Я жию мудрим народним законом: панові вірно не служи, попові правди не кажи — ніколи в біду не впадеш.

— Не кажете попові правди? — питає мати.

— Один раз сказав. Відтоді не кажу.

— Розкажіть, розкажіть, — просимо його з матір'ю.

Микула, що вже збирався відходити, кладе на підлогу бесаги.

— Було це в австрійському війську перед війною. Не буду розказувати, як мучили наших рекрутів, поки навчили військової муштри, бо того й за тиждень не розкажеш. Я лиш розповім, як мене сповідав військовий капелан, капітан Клапцюк. Нас, рекрутів усіх, пігнали офіцери до сповіді, аби ми «очистили» душу. Я клякнув, він перехрестив мене, проказав молитву й почав розпитувати про всі мої гріхи: чи не забув деколи ранньої або вечірньої молитви, чи не бився з парубками, не крав, не лихословив і так далі. Говорив дуже файно по-нашому, та так прилипчочко, що думав бесь, що то твій рідний дедя. І так помаленьку починає питати, чи я шаную своїх родичів, а нарешті зачепив про військову службу. «А як тобі служитися, синку? Чи не бануєш за своїми горами?» — питає. Та де не баную, кажу. Якби лише трапилася нагода, то відразу дав би ногам поля. Мене дедя з мамою вчили свято тримати п'яту заповідь, «не вбивай», а тут

нас вчать, як треба вбивати людей всіма способами: стріляти, різати багнетами, душити голими руками, як нема зброї. І за що я, ґаздівська дитина, маю стати вбійником? А капелан лиш хитає головою. «Бідний, бідний, гуцулику! Вірю тобі, та нічим не можу допомогти. Але ти не впадай у розпуку, уповай на Бога. Він тобі pomoже. І не тільки тобі. Багато наших дітей пігнали в цісарську армію і вони мусять служити. Що ж, отпускається і розрїшається... За покуту змовиш три рази «Отченаш» і три рази «Богородице Дїво» на протязі двох днів, рано і ввечері».

Мені стало після сповіді ніби легше на душі. Але вже наступного дня почалася моя покута. Мене роззброїли і кинули в темну пивницю. Два дні не давали їсти. На третій день вартовий приніс мені солоний оселедець і шматок черствого хліба. Я захотів води. Кричав щосили, бився об темні холодні стїни, як риба у воді, нічого не помагало. Четвертого дня мене слабого, мученого голодом і спрагою, повели жовніри під руки в полкову канцелярію. Два майори почали допитувати, чи я письменний, чи вірю в Бога, чи подобається мені служба в цісарській армії. Я розповів все по-правді, збрехав лиш про військову службу, яка нібито мені дуже подобається, бо тато мій вважає, що то великий гонор служити в цісарській армії. А вони тоді до мене: «Брешеш, мурго опришківська, брешеш! Якщо подобається, то чому ти надумав здезертирувати, якщо тільки трапиться нагода? Хто тебе на це підмовив? З ким надумав утікати і куди? Говори!».

...Голова роздвоїлася надвоє, немов розрубана барткою. Ага, додумався: сповідь!

Ось як дотримують святі отці таємниці сповіді! Зрадив мене капелан Клапцюк, вісточка би по нему погана!

Мотайся тепер, Микуло, добре, як тобі не надоїв світ Божий!

— Боже борони та заступи, панове офіцери, файні та пишні, аби я мав зрадити нашого найяснішого монарха. Нарокував я у військо, то були всякі гадки. Але я їх відганяв від себе молитвами. Мій дедя на Кошутській війні був, медалю заслужив, та й я не можу бути гіршим за него. А з моїх друзів-камратів також ніхто не нарікав за службу, та й не чув я ні з кого з них про дезертирство, бігме що ні! А якби так, неприємно, я зачув від жовніра, що він думає зрадити цісаря й державу, то я би його застрілив, як остеклу кутюгу.

Після свого пояснення я клякнув на коліна, перехрестився й почав бити поклони. Доти я ніколи не брехав, і не раз опісля дивувався, що мені тоді вдалося так гладко брехнути.

Але офіцери були не такі вже дурні, щоби на перший раз повірили моїм словам. Два місяці водили мене від слідчого до слідчого, від арешту до арешту. Підвішували за руки, били як худобину. Питали мене одно і те ж, а я їм відповідав завжди те, що сказав на першому протоколі, не забуваючи на закінчення забожитися і регулярно вибити поклони, поки нарешті не випустили мене з-під варти.

Після того мене у війську гнали декілька разів до сповіді, але я вже знав, що говорити попові. Наука капелана Клапцюка не пішла в ліс.

А коли почалася світова війна, я не чекав, поки мене поженуть на сербський чи російський фронт. Наш полк знаходився недалеко від швейцарської границі і я однієї темної ночі втік до Швейцарії. Я дуже здивувався, що на прикордонному пункті було більше двадцяти австрій-

ських офіцерів. Серед них один із тих, що мене мордували на слідстві. Напудилася гайда погана, що як не вб'ють на війні, то не дадуть дочекатись її кінця наші жовніри, та й здезертирував. Я був би сам всадив йому кулю межи очі, але мій карабін відібрали швейцарці.

Чотири роки пробув я у Швейцарії. Любили мене швейцарці, бо я вмів робити все те, що й вони — пастити вівці з кутюгами, доїти корови, робити бринзу. Навчився від них годинникарської справи. Я вічно згадую швейцарського коменданта Гетермана, доброго чоловіка, що направив мене на роботу в село, бо мені там добре було.

А коли закінчилася війна, почали ходити швейцарськими селами панки з червоного хреста, слух би їм ся запав! Вони повинні були всім таким, як я, допомогти повернутися на батьківщину. Вони були чемні і ввічливі, масні на язик, як капелан Клапцюк. Оті пани підмовили мене поїхати з ними в місто Берген, там у мене видурили зароблені у швейцарців гроші і чотири срібні годинники Доха, нібито за оплату на подорож додому, а мене залишили самого в місті. Я блукав, мов самотній пес, поки мене не забрала поліція. Поліцаї відвели мене в приміщення Чехословацького червоного хреста, де добрі чехи допомогли мені дістатися в Чехословаччину, звідки я пішки дібрався додому.

Микула, попросившись, відходить. Я дивлюся за ним вслід, поки він не зникає за високим спичастим горбом.

«Неписьменний він, а як багато всього знає», — думаю.

А через кілька днів я мав нагоду побачити в нашій хаті «репрезентанта Гуцульщини», як його називала в ті часи польська преса, жаб'ївського вїйта, Петра Шекери-

ка-Доникового, що, приїхавши в урядових справах у наш присілок, вирішив завітати до нас.

— Чув про вас багато, читав ваші літературні спроби в «Народній справі» й «Золотому колосі», радію й пишаюся, що такі жінки проживають на Гуцульщині, — сказав він матері.

III

Осінь, махнувши жовтою хустиною на прощання, попливла під сумовитий журавлиний спів у далекі неznані краї. На крилах морозного холодного вітру прилетіла в білому кожусі гірська бабуся зима.

Почалися масові облави на вовків. Їх стріляли гайові з рушниць, ловили в капкани, отруювали затроєним м'ясом. Вже при кінці листопада старий лісник Ілак вбив у лісі такого величезного вовка, що не зміг його занести на плечах. Тому він попросив батька, щоби допоміг привезти мисливський трофей до лісничівки. Я попросився поїхати з батьком. Коли ми під'їхали недалеко того місця, де лежав забитий вовк, коні почали фиркати ніздрями, ставати дуба, так що батькові з лісничим довелося немало помучитися, поки вони сяк-так заспокоїлися. Назад, до лісничівки, коні бігли так сильно, що здавалося, ось-ось рознесуть наші сани і ми всі вилетимо з них разом з вовком у сніжну заметіль. Втихомирилися вони аж тоді, коли вовка занесли в хлів, де старий мисливець збирався з нього здерти шкуру.

До лісничівки почало сходитися багато панства. Це були переважно лісники, прикордонники і поліція. Комendant прикордонної застави прийшов із своїм сином Збишком, трохи старшим за мене.

Надворі почав ловити сильний мороз. Я, сидячи біля вікна, аж посинів з холоду, а син коменданта, скинувши рукавички, тер задубілі від холоду руки.

— Ходіть, хлопчики, до мене в хату. Там будете гратися, поки не поїдете додому, — сказав нам старий Ілак.

Збишек, злісно глянувши на Ілака, відповів йому пискливим голосом:

— Я з ним не буду гратися, бо він хлоп та ще й до того русин.

— А ти хто такий? — здивувався Ілак.

— Панський синок, поляк.

Комендант засміявся, погрозивши синові пальцем, але по його очах можна було впізнати, що йому дуже сподобалась витівка сина. Засміялося також декілька прикордонників, однак слова панича не всім сподобалися.

Мене охопила така страшна злість, що я мало не кинувся на Збиша, але пригадавши, що тут стоять «пани в синіх мундирах» — жандарми, які можуть зв'язати руки ланцюгами, стримався і насилу поліз до хати. Збишек не дивився на мене, я — на нього. Нагрівшись біля печі, я вийшов надвір, сів на сани і ми поїхали додому.

Мати похвалила мене, що я змовчав тяжку образу. Потішила мене теж, що прийде час, коли й нерозумний Збишек нарозумиться.

Як добре тим полякам, які багаті: ходять у новому гарному вбранні, мають усього по достатком. Їх діти завжди ситі, ходять до школи, не те, що наші, думав я, згадуючи пригоду в лісничівці. Коли я висловив свої думки матері, вона не погодилася з моїми твердженнями. А наступного тижня привезла мені оповідання Яна Севера «Яга». Я прочитав і переконався, що не всі поляки є панами, що польські діти теж бувають сиротами. Мати

дала мені нову газету, де писалося про суд над польськими робітниками за виступи проти держави.

Настав 1933 рік. Це був рік, як говорили письменні люди, економічної кризи. У гори надійшло багато людей в поношеному міському вбранні. Вони ходили хатами, просили їсти, а також грошей на хліб. Вони себе називали безробітними, місцеві жителі називали їх барабами. Від цих безробітних я почув вперше незрозумілі слова: безробіття, реакція, революція. Більшість з цих безробітних були поляками. Вони відверто лаяли на чім світ панські порядки, не боячись жандармів.

Незабаром поліція разом з прикордонниками повиганяла всіх безробітних з прикордонної зони.

...Давно вже батько розраховувався з лікарями за лікування матері, однак у хаті вічний нестаток. Зробить мати масло, дасть нам з сестрою трохи до хліба, решту продає. Те саме з курми і яйцями, а в нас курей було безліч. День і ніч вишиває мати сорочки, вустовки, гаптує рушники, та не видно в хаті жодної обнови. Виростили знову дві корови, але їх забрали бородаті єврейські купці.

— І куди це ви з татом діваєте гроші? — наважився я одного разу спитати в матері.

Мати важко зітхнула.

— Думаєш, дитино, що складаю, як деякі багаті? Кожного місяця треба сплачувати певну частину грошей панові, в якого ми купили цей нещасний кусок землі, та ще дати проценти. А крім того, податки державі теж потрібно сплатити. А їх немало: доходовий, дорожний, навіть за пса треба платити, за те, що сторожить хату.

— Мамо, а якби та попросити того пана, що ми в нього купили землю, аби в нас не брав більше грошей, а до президента, щоби не брав з нас податків... Що би було?

— Зовсім нічого не допомогло би. Пан, аби який був багатий, то хлопів ніколи й нічого не подарує. Не заткнеш йому хавку — вижене на вулицю. Ось через що у нас нестаток.

Щастя, що ця біда не тривала довго. Через кілька місяців приїхав батько врадуваний, як ніколи.

— Нарешті ми розрахувалися з паном! — гукнув він з порога. — Це для нас велике щастя, бо вийшов новий закон, що не дозволяє українцям купувати панську землю.

— Аж тепер нам буде добре! — закричав я з радощів. Батько знову спохмурнів.

— Добре та й не дуже. Хата валиться. Треба збудувати нову. Ти не знаєш, що значить будова. Вона вимотує теж всі жили. Спиває останню крапельку крові. А ти — добре!

— Я не знав, тату.

«Краще мати грам щастя, ніж мішок золота», — каже народне прислів'я. Я весь час журився, що в батьків не було грошей на книжки, а тут мені трапилося несподіване щастя: якимось одна з туристичних груп повернула до нас. Побачивши мене біля старенького віконця, з «Кобзарем» в руках, туристи-дівчата, дізнавшись про моє нещастя, про те, що я не ходжу до школи, заплакали. На другий день вони, взявши нашу адресу, відійшли. А через місяць я одержав з пошти величезну посилку з книжками.

Батько на скору руку збудував дерев'яний оборіг, щоби було де ночувати туристам влітку. У ті часи доми для приїжджих, так звані «схроніска», були далеко не в кожній гірській околиці.

Туристи, чи як у нас їх називали, літники, були різні. Деякі з них прийдуть, поп'ють молока, переночують

і підуть, навіть не попрощавшись. Однак такими були далеко не всі. Серед туристів трапляються і вчителі або студенти, отоді я дійсно щасливий. Вони сидять зі мною цілими ночами, розповідають багато цікавого з історії, географії, літератури. Я жадібно ковтаю кожне їхнє слово, стараюся запам'ятати все. А після їх від'їзду отримую посилку за посилкою з книгами.

Такими були для мене не тільки вчителі й студенти-українці, але й більшість польських студентів. Від безіменних польських друзів, студентів Варшавського й Краківського університетів, я одержав твори польських класиків, чудові хрестоматії з античної літератури, багато творів західно-європейських класиків. Тих поляків анітрохи не сердило те, що я себе вважав українцем і читав «Кобзаря». Багато з них просили мене читати напам'ять вірші Шевченка, які я декламував дуже добре.

Такі зустрічі були найщасливішими днями в моїм понівеченім дитинстві. Минуло багато років, однак я ніколи не забуду своїх українських і польських друзів, що своїми дорогоцінними подарунками-книгами відкрили мені новий світ, розпалили в мені жадобу до життя, творчості й науки, навчили любити світ і бачити в ньому неповторну красу людського генія.

Їх не забуду ніколи й ніколи.

До мене починають приходити письменні підлітки з інших сіл, позичати книжки. Неділями сходяться сусіди й лісоруби почитати газету, пополітикувати. Усе це не проходить повз увагу постерунку й прикордонної застави. Нас починають підозрювати в антидержавній діяльності.

Листоноша Микула сказав нам таємно, що комісар поліції заходив на пошту перевірити від кого ми одер-

жуємо посилки, з ким ведемо листування. Страшенно здивувався, що ми одержуємо посилки з книгами від польської університетської молоді.

Плинуть-збігають гірськими потоками роки. Я вже підріс, багато чого розумію. Не питаю більше в старих, чому одні багаті, інші бідні. Не дивує мене дика дискримінація українців у польській державі. Не відчуваю ненависті до польського народу, бо знаю, що він Богу духа винен. Осідляли його шляхетські правителі і він мусить їх до якогось часу терпіти. Знав і те, що мене ніхто не вилікує від паралічу. Чуда не буде і я мушу весь вік жити покаліченим життям. Болить душа, мучить мене тривожно майбутнє. Однак, все ж таки хочеться жити, вчитися, хоч і знаю, що школа не для таких, як я.

Я часто їду з батьком до Ворохти, Яремча, Коломиї, інших міст і сіл. Він відвезе якихось панів на станцію, сам піде в місто, а я залишуся на возі, придивляючись до всього, що діється на вулиці. У кожному місті бачив товпи безробітних, що влітку ночували в парках, а навіть під мостами, не маючи житла.

Був 1935 рік. Ми їхали з батьком з Ворохти, куди він відвозив якогось пана. Доїжджаючи до Жаб'я, ми помітили якийсь дивний рух. Скрізь метушилася поліція, крутилися чиновники, вивішуючи на урядових будинках чорні траурні прапори.

— Щось сталося, — сказав батько.

Нас надігнав старий лісничий, завзятий шовініст, пан Дримбовський. Він, обтираючи сльози, сказав батькові, що вчора помер «старий дзядек», мудрий маршал Пілсудський.

Надворі була погана погода. Сік гострий колючий дощ, від якого розмкли і так поганенькі гірські дороги

до того, що коні грузили по коліна в болоті. Однак дорогою проходили жандармські патрулі з траурними кокардами, підозріло приглядаючись до кожного прохожого, чи хто бува не радується з такого великого нещастя.

Із закруту появилася розкішна пасажирська легкова автомашинка. Раптом якийсь дід став серед дороги і, розкинувши хрестом руки, зупинив машинку, в якій сиділи товсті, мов годовані свині, пани. Ми під'їхали ближче і почули завзяту сварку діда з панями, який вимагав, щоби його забрали з собою. Обшарпаний і зарослий, мов пустельник, дід розмовляв прекрасною літературною польською мовою, що нас помало здивувало. Якийсь панисько обізвався до своїх супутників незрозумілою мовою, з чого всі в машині засміялися. І тут сталося чудо. Дід, піднісши вгору п'ястук, сипнув панам цілу промову на дивній іноземній мові. По його міміці й обличчях здивованого панства було видно, що він лається, бо пани дивилися з люттю на нього, а шофер заходився від реготу. Закінчивши свою промову, дід знову звернувся до панства, на цей раз польською.

— Хто з вас, панове, розмовляє німецькою, англійською, іспанською? Я говорю багатьма мовами.

Старий, почувши торохтіння нашого воза, відступився набік. Пани дали знак водієві, той швидко завів машинку. Дід, погрозивши услід п'ястуком, підійшов до нас.

— Куди їдете?

— До Жаб'я.

— Можу з вами заїхати?

— Будь ласка.

— У мене немає грошей.

— Нічого.

Дід, примістившись вигідно на возі, починає про-
клинати на чім світ польський державний лад, трясучись від злості. Батько,бажаючи завести з ним розмову,
питає:

— Скажіть мені, пане, якщо можна, хто ви такий,
куди їдете і чого шукаєте?

— Хто я — важко зараз сказати. Їду, куди очі ведуть.
Шукаю правди, але в Польщі її немає. А тепер питаю
вас. Ваші коні?

— Мої.

— Віз ваш?

— Мій.

— У такому разі як ви смієте мене називати паном?
Пан ви, бо маєте віз і коні, та ще напевно й хату. Чи не
так?

— Є стара хата.

— Значить, ви справжній пан, а я жебрак, кинутий
напризволяще. Усе, що мав, віддав для Польщі, для своєї
держави. А її керівники віддячили мені тим, що вики-
нули мене на вулицю за мої погляди, потримавши мене
перед тим кілька років у психіатричній лікарні. Назива-
ючи мене паном, ви глумитесь наді мною.

— Хто ви такий, що знаєте так багато мов?

— Зараз я убогий жебрак, у минулому викладач уні-
верситету.

— Справді?

— Мені не потрібно перед вами хвалитися. Я син
багатого емігранта, народився в Америці. Там я здобув
вищу освіту, став доктором філософії. Коли батьки по-
вмирали, я почав по-своєму розпоряджатися залише-
ною спадщиною. Не мав ні братів, ні сестер, ніхто мені

не стояв на перешкоді. Яка мені користь з майна, коли моя батьківщина роздерта трьома світовими хижаками! Я пожертвував майно на фонд партії «здохлого дзяда» Пілсудського, на його орган «Роботнік». Прийшла війна. У Сполучених Штатах і Франції я організував польську емігрантську молодь в легіони. Дочекався нарешті своєї держави. А що вийшло? Що доброго зробив псевдо-соціаліст Пілсудський? Зрадив ідеї соціалізму, затоптав їх в багно шовінізму. Він винайшов пацифікацію, його послухники — Березу Картузьку. Робітники, інтелігенція ходять без роботи. В нашій пресі пишуть про Міхала Джималу, якому німці не дозволяли будуватись на своїй землі. Він дійсно герой, бо не хотів залишити рідну землю, а мешкав у возі з жінкою і дітьми на злість прусакам. А скільки зараз джималів-українців натворило наше панство, про це не пишуть. Забули наші правителі про вчорашню поневолену Польщу й самі пішли слідами пруських юнкерів. Однак все на світі має свій кінець..., ой, пся крев! Якби сюди нашого співвітчизника Фелікса Дзержинського, той би навів порядок!

— Він помер, — вихопився я несподівано з воза.

— Ой, дзецько мое! Звідки знаєш про Фелікса, скажи?

— З польських газет, які його називають катом. Із слів безробітних, що називають його оборонцем трудового народу.

— Вір, дзецько, словам безробітних. А на газети наплюй! Це дуже добре, що знаєш про Фелікса. А відтепер старайся, де можеш, дізнатися про Леніна. Один і другий померли, але їх вихованці прийдуть колись сюди, щоб допомогти нашому народові виправити трагедію двадцятого століття.

Мій батько мовчав.

Доїхавши до Жаб'я, старий сердито плюнув у сторону траурного прапора, подякував нам за їзду і зник між гуцульськими хатами.

Якою була подальша доля цієї людини, мені й досі невідомо. Багато косів'ян і верховинців розповідають мені, що їм колись доводилося бачити цього напівбожевільного професора.

...Я знову сиджу самотній біля вікна і пробую писати. Мати працює в городі, батько знову кудись поїхав. Мати задала мені писання на цілих два листи. Хоч як я стараюся, як не намагаюся, не виходять мені букви гарними й рівними, як у матері. Читаю гладко, а писання не йде, хоч роби, що хочеш!

Зі злості кидаю зошит на стіл і починаю дивитися у вікно.

Зі смерік появляється висока плечиста постать листоноші Микули. «Ну й добре, думаю. Не буде мати сварити за недописане завдання. Знає, що Микула любить зі мною говорити».

— Поховали маршала? — питає мене Микула, подаючи мені купу різних газет.

— Так, — відповідаю, — переглянувши газети.

— А то правда, що його серце в якомусь горщику закопали у Вільні?

— Правда.

— А чи знаєш чому?

— Ні, не знаю.

— То я тобі скажу. Не гадай собі, що пани дурні, ні. До того ж, вони дуже злодійкуваті, люблять чужі землі. Литовці вічно ворогують з польськими панами за Вільно, бо то їх місто, як наш Львів. А польська шляхта робить тепер кумедію з серцем Пілсудського у Вільні, аби мож

май дужче галасувати: «Вільно польське! Там серце нашого водза!»

Звідки ви так все знаєте?

— Я старий чоловік, світами бував. Знаю панську політику, як свої бесаги. Надивився на порядки оцего «доброго й розумного дзяда» ще в перших роках його панування. Відтоді й зубів не маю.

Я не спускаю очей з діда.

— Вижу, хлопче, що хочеш, аби я тобі розказав про пацифікацію в нашому селі. Ти це вже добре знаєш, що наш народ не хотів панського ярма. Після польсько-української війни він далі продовжував вести боротьбу проти окупантів. І наша Гуцульщина, скривавлена, замучена не залишилася позаду. Піднялися Голови, Зелене, Довгополе, багато інших сіл. І тоді в наше село увійшли каральники Пілсудського. Вони повбивали багато невинних людей, а підозрілих пекли розпаленим залізом, били, примушуючи пити свою кров. Мене змусили залізити під ліжку і гавкати по-кутюжому. А коли я почав гавкати, мені вибили чобітьми зуби. Половину хат у селі спалили, маржину, ліжники, все, що мало для них вартість, забрали на «державні потреби».

Ось які порядки наводив покійний. Дай йому, Боже, таке царство на тому світі, яке він нам справляв на землі. Але то так видно не буде. Мусить бути зміна.

До хати входить мати. Вона неквапно готує обід. Але дід не хоче їсти. Микула щиро прощається з нами, немов віщуючи, що він останній раз приніс нам пошту.

А через місяць заграла по ньому трембіта.

Листоношу Микулу замінив довгов'язий Кольцьо Васервага. Мати мені наказала, аби я з Кольцем не пробував говорити про політику, бо Васервага колишній

жандарм, якого звільнили від обов'язків поліціанта за крадіжку.

Спочатку мені здавалося, що Кольцо мене дуже любить. Він час від часу приносив мені цукерків, хвалив мене всім, що я дуже здібний. А одного разу попросив мене, щоб я йому дав почитати «Кобзаря».

— Я чув, що то бардзо моцна книга. Правда?

— Не знаю, яка замоцна, але дуже гарна, — відповів я новому листоноші.

— Дай мені, щоб мати не бачила, я тобі її завтра принесу.

— Без дозволу матері не можу дати.

— Якби я тебе намовив щось украсти з хати — інша справа. А прочитати й повернути, то що тут такого? Слово гонору, що тобі поверну й ніхто, крім нас двох, не буде знати. А втім, твоя справа. Якщо ти такий боягуз, то не давай.

На дверях стала мати з відром накопаної картоплі.

— Що вам потрібно, пане Кольцю?

— Пан Кольцо хоче позичити «Кобзаря», а я без вас не дав і за те мене пан назвав боягузом.

— Я дам вам, пане поштальоне, сама. І більше не пробуйте без мого відома вимагати в дитини найменшої дрібнички, — сказала суворо мати.

— О пшепрашам, пшепрашам, ясновельможна пані госпося. Мені хотілося знати, як вихований ваш синок. А тепер бачу, що він дуже добра дитина. Так, так, хлопче. Нічого не роби без дозволу матері!

Кольцо висувається, мов злодій, з хати, не чекаючи на книгу. Мати, зачинивши за ним двері, говорить:

— Латка поліцейська! «Кобзаря» йому захотілося! А треба було, щоби він був дійсно побачив, що книга видана в Польщі, не за кордоном.

А потім звертається до мене:

— Ще раз тобі кажу, уважай, що говориш з цим Кольцьом. Коли не знаєш, що сказати, краще мовчи. Він панський провокатор. Певно ми вже стоїмо на обліку в поліції як політично підозрілі, і нам підсилатимуть не одного такого, як він.

Не часто заходить до нас з того дня Кольцьо. Залишає нашу пошту в сусідів. Але коли надійдуть релігійні свята, тоді вже й Кольцьо в хаті. Прийде саме тоді, коли сідаємо за стіл.

— О, які слічні страви! Сам граф би облизав пальці! Але я не на те так гадам, аби мені дали їсти. Просто чув, що пані дуже добре готує.

— То сідайте вже, сідайте, пане Кольцю.

— О дзенкує, дзенкує! Хто дає другому, той собі дає, — говорить Кольцьо, сідаючи за стіл.

Колишньому жандармові недовго довелося носити листи. Марилька, кухарка надлісничого Хойнацького, дізнавшись, що він читає її листи, вгостила його горілкою з матриганом. Кольцьо розгубив панську пошту, а потім скинув з себе вбрання, бігав городами голий, як Адам. Надвечір він забіг до корчмаря Іцка, смертельно налякавши його двох гарненьких дочок, Хайку й Суру, що прогулювались в городі. Іцко побіг на поліцію. Через півгодини прийшли поліцаї, які побачивши голого Кольця, наказали Іцкові дати для нього одержу.

— А хто мені за неї заплатить? — спитав Іцк.

— Як хто? Пошта, — сказали поліцаї. — Він поштовий працівник.

Три дні ходив Іцк на пошту, вимагаючи плати за одержу, поки його не викинули за двері.

У гірку халепу попав циган Проць Бурда, що полакомився на знайдені чоботи і торбу поштальона, якою полатав ковальський міх. Бідний циган мусив повернути чоботи та ще й відсидіти тиждень в криміналі за привласнення поштової торби.

Відтоді ніхто не бачив більше провокатора-невдачу в наших околицях.

Незабаром я вперше мав нагоду переконатися, як боялися могутнього слова великого Кобзаря всякі пани й підпанки. Воно було сильним і нездоланим, як течія Черемошу. Його не можна було заглушити, затерти. Воно було вічне, як народ.

Одержавши від матері в подарунок «Кобзаря», я не розлучався з ним ніколи. Легаючи спати, клав дорогоцінну книгу під подушку.

Мати пішла відвідати хвору сусідку, залишивши мене самого. Читаючи «Кобзаря», я незчувся, як до хати чорною тінню всунувся жандарм Щекальський, про якого ходила недобра слава. Незважаючи на свій садизм, він був дуже релігійним. Поліцейську функцію він поєднував з побожністю, чим дуже гордився серед панських посіпак.

Я незчувся, як він вирвав у мене книжку з рук. Перегорнувши її поспішно, кинув до землі, неначе вона йому обпекла пальці. З обкладики дивились на нього розумні очі Тараса.

— То що за вивротовца? — запитав мене жандарм.

— Наш найбільший поет Тарас Шевченко, — відповів я, глянувши сміливо в котячі очі жандарма.

— Хто тобі казав, що він поет?

— Тут є написано.

— Ідзь до дябла! Хіба ти не бачиш, що він у кожусі,

в хлопській шапці. Якби він справжній поет, то був би одягнутий у фрак, на голові стояв би набакир чорний циліндр, вуса були би підкручені, а не висіли вдолину, як у старого гуцула. А то собі звичайнісінький хлоп-гайдамака. Хто тобі дав цю книгу?

— Мама.

— Єзус-Марія! Який жаж! Але я тобі не вірю. Твоя мама чесна й розумна жінка, ходить до церкви. Вона тобі не могла дати гайдамацьку книгу. Ти, мабуть, брешеш.

— Ні, не брешу.

— Слухай, хлопче, — почав серйозно жандарм, — я тобі пораджу, що читати. У мене дома є великий руський молитовник. У ньому багато молитов і християнських прикладів. Я тобі принесу і ти будеш читати. Добре?

— Не треба, у нас є молитовник.

— Тоді моли Бога, щоб тобі дав розум і пам'ять! — крикнув сердито жандарм. — А то дочитаєшся!

— За розум буду молитися, — пообіцяв я жандармові. — А пам'ять у мене добра: половину «Кобзаря» вивчив напам'ять.

Жовте гарбузове обличчя жандарма позеленіло. Він, вирвавши у мене книгу, кинув її ще раз на підлогу так сильно, що сестричка Богдана, яка досі спокійно спала, злякалась і почала плакати. Жандарм, глянувши на неї, вийшов з хати, не кажучи ні слова. Видно переконався, що його «побожна» агітація ніяк не дійде мені до серця.

Надворі теплий березневий вітер котився по горах, несучи з собою подих ранньої весни. Стоголосими дзвонами вигравав Черемош, розбиваючи могутні криги льоду. І здавалося мені, що цим разом він гомонить сильніше. Перекликаючись з голубими лісами, які скинули важке снігове покривало, він котився переможно

вперед, і ніяка сила не могла стримати його рвучку течію.

Таким могутнім було слово Кобзаря, яке крізь залізні кордони, понурі шлагбауми прилетіло в зелені Карпати, несучи верховинцям світло великої правди.

Тремтячим голосом я розповідав матері свою пригоду з жандармом. Погладивши мене по голові, вона сказала:

— Добре зробив, синку, що захистив від зневаги нашого Кобзаря. Цим ти зробив честь не тільки собі, але й мені, всьому нашому селу. Рости здоров і будь таким мужнім, як наш батько Тарас.

У її добрих очах росяними перлинами заблищали сльози. Вона була горда з мого маленького подвигу, хоч знала, що за нього доведеться перенести багато неприємностей. Так і трапилось: через кілька днів комендант поліції, пан Бржухальський, запросив маму на постерунок.

Зустрів її дуже чемно і ввічливо. Запросив сісти, кухарці наказав принести чаю й тістечок. Мало того. З матір'ю повів розмову доброю українською мовою, якою не дозволялося розмовляти в урядових установах.

— Пробачте, пані, що я вас потурбував. Майте на увазі, що наша розмова не має службового характеру. Давно мені хотілося поговорити з вами щиро, відверто, як людина, що хоче й може зарадити вашому горю.

— Дякую за доброзичливе ставлення до моєї особи.

— Не тільки до вашої. Чув про вашу дитину. Цікавився. Розповідали мені, що ваш син, на якого ви витратили стільки грошей, щоб його вилікувати від паралічу, залишився інвалідом. Співчую вам, пані. У мене теж є діти

і тому я розумію, що кожен батько, кожна мати хотіли б своїм дітям, як говориться в народі, неба прихилити. Чи не так?

— Звичайно.

— Важке нещастя спіткало вашого сина, але Бог не б'є людину двома буками, тільки одним. Я чув, що ваш синок, хоч і не ходив до школи, але вміє добре читати й писати, перечитав багато книжок. Ним цікавляться студенти Варшавського й Краківського університетів, надсилають йому книжки. Думаю, що вас це повинно радувати.

— Навіть дуже.

— Я так і знав. А тому, якщо ви захочете, то ваш син матиме вищу освіту, сите й забезпечене всіма благами життя. До речі, я вже сьогодні мав нагоду зустріти вашого чоловіка й поговорити з ним у цій справі. Але він тільки махнув рукою. «Ідіть, — каже, — поговоріть з жінкою. Я до цих справ не втручаюся». Ще краще, думаю. Мати завжди більш чутлива до дітей, як батько.

— Чого хочете від мене?

— Я вас буду просити, аби ви записали свого сина в шляхту загородову, якщо хочете йому добра. Ви ж небагаті. Ніколи йому не зможете того дати, що він може досягнути.

— Спасибі за ласку, пане коменданте. Можливо, ви й хочете по-своєму добра моїй дитині, але воно якраз нам не підходить.

— Не будьте впертими. Подумайте.

— Тут нічого думати. Уявіть, пане коменданте, що ваших дітей намагаються забрати чужі люди, які за сите, забезпечене всіма благами життя, змусять їх забути славу польську націю, що дала світові Міцкевича, Ко-

перніка, Шопена. Націю, що має за собою славне історичне минуле. Як би ви реагували на пропозиції тих людей?

Комендант схопився на ноги.

— Не чекав цього від вас! Коли на те пішло, то скажу вам, що наша нація не до вашої. Наша державна, а ваша?

— Не горячкуйтеся! Пригадайте, якою була ваша нація до 1918 року.

— Пані образилась? — почав знову спокійним голосом комендант. — Це ж не протокол. Можете казати мені, що завгодно.

— Дозвольте йти додому.

— Пробачте, пані. Як бачу, ви надієтесь на Україну. Будьмо відверті. Не бійтесь.

— Нічого боятись. Надіюсь на те, що весь народ.

— А на що надіється народ?

— Думаю, що поліції відомо.

— Значить вас треба розглядати, як політичного противника польської держави.

— Пане коменданте, — скипіла мати. — Це дружня розмова, чи звичайнісінька поліцейська провокація? Вважаєте мене політичним противником? Нехай. Але цей політичний противник не завалить держави, як і ви не втримаєте. Перед ходом історії ми обидвоє безсильні. Вона не подивиться на таких мізерних одиниць, як ми з вами, а вирішуватиме долю наших народів, як сама захоче. А тепер одно з двох: або арештуйте, або відпускайте додому.

Пан Бржухальський, насилу стримуючи лють, відпроваджує маму аж на дорогу. Подаючи на прощання руку, говорить:

— А все ж таки ви своєму синові не мати.

— Помиляєтеся. Навпаки, мати!

Повернувшись додому, вона застала кілька сусідок, що з нетерпінням чекали на неї.

— Як гостили? Чого хотів від вас Бржухальський?

— Хотів зробити з моєї дитини яничара. Краще мені бачити могилу своїх діточок, ніж дозволити їм піти шляхом зради! — відповідає мати.

— Тверда й відважна жінка, — дивуються сусіди.

— Але з ким іншим він не говорив би так fajно. Ніби хтось не знає Бржухальського.

— Вона письменна, знає, що сказати.

— Дай Боже, аби не так було, але їй цього не подарують. Пани пам'ятливі і мстиві, як та кутюга, що її на дорозі вдариш бучком. За кілька років тобі нагадає.

Передвечір'я Святого вечора. У нашій хаті красується, прикрашена різнобарвними іграшками, святкова ялинка. Моя добра мати на кожному кроці старається облегшити важкий тягар мого понівеченого дитинства. Я сиджу за святковим столом з безпритульним хлопчиком-жебракком Юзеком, якого мати ранком скупала, дала чисту одежину й не пустила нікуди. Я йому показую ілюстровані малюнками польські книжечки. Пояснюю малюнки, бо Юзек не вмів читати ні українською, ні рідною для нього польською мовою.

І тут несамовитий гавкіт собаки та стукіт у двері. До хати вдираються кілька польських прикордонників. Разом з ними жандарм Щекальський, що свого часу виривав у мене «Кобзар». Всі п'яні, як ніч.

— Ага, вчите малопольських жебраків політики, — регоче жандарм. — Так, так.

Нарешті звертається до мене.

— Переконай, нещасний каліко, свою вперту маму, щоб записалися в шляхту загороду. Тоді тобі допоможе

влада стати людиною. Знай, що як помруть твої батьки, нікому буде тебе утримувати. Провадити господарство не будеш, навіть красти не підеш. Сядеш під церквою і будеш просити милостині.

Мати підвелася з лавки.

— Геть мені з хати! — сказала вона гнівно, але стримано. — Геть!

Ніколи я не бачив її такою прекрасною, як у ту переддзвону ніч у пориві справедливого обурення. В її завжди добрих карих очах було стільки пекучого полум'я, стільки неприхованого презирства до знахабнелих військових, що вони один за другим висунулися з хати.

— Вони поляки, але такі недобрі! — хлипав Юзек, притулившись до мене.

Мати вийшла в другу кімнату, що ми не бачили її гарячих сліз.

Наступного дня прийшов прикордонник Бляхарський, який наказав Юзеку збиратися на заставу. По дорозі Юзек втік, показавши прикордонникам язик.

Ніхто з нас не знав, де подівся Юзек.

Брутальне вторгнення прикордонників до нашої хати було лишень початком. Нас стали називати вивроговцями, гайдамаками, а «ввічливий» командант Бржухальський почав хвалитися, що висадить в повітря нашу гайдамацьку буду.

Ставало все тривожніше. У світі запахло недобрим, польський уряд заборонив у прикордонних зонах туристичний рух. Відсутність туристів дасться мені боляче взнаки. У мене вже чималенька бібліотека, проте нуджуся: немає моїх добрих друзів-студентів, з якими я міг би поговорити, дечого навчитись. Замість них заходять жандарми з тупими обличчями. Питають хто і пощо до

нас заходить, хто ночує, чи бува часом не знаходять у нас тимчасовий притулок контрабандисти й браконьєри, яких у ті часи немало розвелось в наших горах. Комендант прикордонної застави дав нам спеціальний журнал, в якому повинен записати своє прізвище й адресу кожен, хто буде в нас ночувати.

Таким «підкуванням» оточена тільки наша сім'я. Судідами поки що не опікуються. Що ж, у нашій хаті «гайдамацьке гніздо».

IV

Березень 1939 року. До нашої хати доносяться кулеметні черги, поодинокі постріли з гвинтівок: це задихається у смертельних конвульсіях, спровокованих німцями, Закарпатська Україна. На всіх установах коливаються державні прапори. Радіє шляхта спільним угропольським кордоном, про який майже півроку галасувала польська преса.

У Зеленому Плаї поліція по-звірячому замордувала польського робітника Вацлава Новаковського.

Знав я цього Вацлава. Він був добрим муляром, грав чудово на скрипці. Його мулярський помічник Юра Скрипчук розповів нам про його трагічну смерть.

— З нагоди встановлення спільного кордону пани зробили велику забаву, на яку «запросили» багатьох наших робітників, що робили на будові лісничівки. Ми не хотіли йти. Тоді прийшла поліція і забрала нас силою. Нам сказали заплатити за вступ по два злоті. Хто не мав грошей, того записали у список боржників і потім стягнули з нас при виплаті.

Мулько Мільбавер завіз у будинок багато різних на-

поїв і пива. Пани сказали, аби ми пили на спузку, бо шляк трафив Україну.

Ми забилися в куток, а наш завітця й солтис пішли їсти й пити разом з панами.

Ми чули раз у раз п'яні вигуки:

«За Польску од можа до можа!»

«За вічну дружбу Варшави й Будапешта!»

Наколи перша пиятика закінчилася, пан Бржухальський, піднявшись на весь зріст, голосно крикнув:

«Маленька об'ява для українців. Наближається руський великдень. Кому потрібно м'яса, нехай іде на Закарпаття! Там є його досить і дуже дешево!»

«Браво, браво! Нех жеє пан комендант!» — кричать щосили жандарми і прикордонники.

На середину кімнати вибіг Вацлав. Його обличчя було біле, як полотно. Він, важко дихаючи від хвилювання, «Хами, реакціонери, шовіністи! Радієте трагедії братнього народу, що спровокований фашистами, зраджений своїми запродавцями, конає під чоботом завойовника! Поліцейська держиморда горланить про закарпатське м'ясо, а ви, дурні, радієте. Ніхто з вас не думає про те, що через деякий час Гітлер намеле і польського м'яса. Радійте куском заользя, що кинув вам Гітлер, як кістку собаці! Тіштеся, що налякали війною маленьку Литву! Радуйтеся спільним кордоном, де сидітиме вірний гітлерівський цуцик Хорті. Ви не патріоти Польщі, а її могильники!»

Вацлав упав на підлогу. З його рота бухнула кров.

— Забрати геть божевільного сухотника! — крикнув Бржухальський.

Два жандарми винесли напівпритомного Вацлава надвір.

— Чуєте, може би якогось викликати лікаря, — сказав Шмутько жандармам.

— Не потрібно. Ми зараз його самі вилікуємо, — засміявся жандарм Щекальський.

«Я пішов назирці за жандармами, що волокли за собою Вацлава. Вони витягнули його на високий берег. Раптом я почув, як плюснула вода в Черемоші. Все було ясно. Втопили слабого чоловіка, як сліпе щеня.

Забава розбилася. Музиканти повтікали, а гості розбіглися. Я вже скрізь переказав помежи людьми, чи не чули про потопленика у чорному вбранні, та так і не довідався. А так би хотілося знати, куди свята водиця понесла його тіло».

Весна. Дорогою ходять сірі прикордонники з КОПу (корпус охорони пограниччя). У зв'язку з гітлерівською експансією на заводі платну прикордонну сторожу замінили регулярним військом. Ці копи, чи як їх гуцули називають «копили», по-місцевому означає байструки, завели в горах нечуваний терор. Вони втручаються до цивільних справ — конфліктів за межі та сімейних суперечок. Комендант прикордонної застави примусив нас під ультиматумом принести всі книжки українською мовою. Батько, підпорядковуючись наказові, приніс на заставу Біблію, «Життя святих», «Місіонар», старі австрійські підручники, і навіть шкільні посібники й букварі, затверджені польським міністерством освіти. Набрал їх цілий мішок. Як комендант глянув на цю «страшну» літературу, то тільки засвітив очима, гримнув п'ястуком у стіл і закричав несамовитим голосом:

— Цось, пан, зварйовал!

— Зовсім ні. Я послухав вашого наказу.

— Бери додому всі ці псалтирі, біблії та молитовни-

ки! Ти не думай, що ми якісь дурні. Знаємо, що ви з жінкою читаете. То вам не давні часи. Як добре піде, то ми тебе відправимо в Березу і там навчишся краще слухати й виконувати накази.

Того самого дня ввечері комендант і п'ять військових зробили в нас обшук. Передусім їх цікавила українська література. Як на сміх, крім тих книжок, що батько носив на заставу, і дитячих казок, не знайшли ні однієї книжки. Ми, знаючи діяльність КОПу, віднесли всі книжки, які могли зацікавити коменданта, до сусідів. Комендант кричав, сердився, але ми тільки здвигали плечима.

Накінець причепився до мене.

— Шевченко де?

— Помер у 1861 році.

— Як відповідаш, хаме? Питаю тебе, де заховали книжки Шевченка, Франка та інших бунтівників. Ти їх читав?

— Читав?

— Читав.

— Відповідай, де вони!

— Оба померли.

— Псяк рев! Гуцульська морда!

Я задумався, що мені відповісти на такі «ввічливі» запитання пана сержанта, як один військовий схвилювано вигукнув:

— Пане коменданте, ходіть сюди, скоро!

Комендант кинувся прожогом до другої кімнати, де нишпорили військові. Загавкала наша собака. До хати увійшов поручник КОПу з двома поліцаями.

— Добрий вечір. Що тут за рух?

— Подивіться, — буркнув, з-під лоба глянувши на поручника, батько.

Поручник з поліцією пішли до другої кімнати, де шуміли «копили». Вони знайшли багато книжок і вже думали, що можна буде до чогось причепитися. Тим часом, це були твори польських класиків, які я колись одержав у подарунок від польських студентів. Здивуванню коменданта не було меж. Поручник тримав в руках «Корада Валленрода», «Дзяди», Міцкевича, мовчки дивлячись перед себе.

— Хто читав ці книжки? — запитав ніяково поручник.

— Ми всі читаємо, — відповіла мати. — А що тут дивного?

— Ми маємо дані, що ви всі завзяті вороги всього польського.

— Пан поручник, видно, належить до жартівливих людей. Ворогом Польщі може бути той, хто не в повному розумі. Звичайно, вам важко з цим погодитися і дати віру моїм словам. Ми українці і не переробимося ні на поляків, ні на турків. Не наша вина, що ми ними народилися. Вашого Міцкевича цінуємо не менше, ніж Шевченка, Словацького — не менше, ніж Франка. Ваш комендант називає наших великих українських письменників бунтівниками, а вони якраз у своїх творах проповідували дружбу не лише українців з поляками, але з усіма слов'янськими народами. Ваш комендант причепився за їх твори, які видавалися в Польщі і продавалися у книгарнях, і через них назвав мого сина хамом. Скажіть, пане поручнику, як освічена людина, як офіцер польської армії, врешті просто-напросто як людина, що означають ці заходи і яку вони користь дають польській державі?

Поручник витер чоло хустинкою.

— Шановна пані! Ви, як цивільна людина, не можете собі уявити, який згубний вплив може мати книжка на такий на такий некультурний народ, як гуцули. Я згідний з вами, що Шевченко, Франко та інші ваші письменники проповідували рівність і дружбу. Хоч я їх не читав, але вашим словам даю віру. Проте народ не так розбирається в літературі, як ви. Темний, напівписьменний гуцул, начитавшись книжок в українському патріотичному дусі, добуде захований ще з австрійської війни карабін, піде стріляти наших урядовців і палити панські двори. А тепер у світі пахне війною. Щоб запобігти всякому внутрішньому заворушенню на випадок війни, ми в інтересах польської держави вирішили сконфіскувати всякі книжки, написані в українському патріотичному дусі. Ви ж не втримаетесь, щоб не розповідати про їх зміст вашим гуцулам. А щодо дій нашого коменданта, то ваш муж сам винен. Він знав прекрасно, що ми не більшовики і не топчемо релігії. А чоловік приніс на заставу одні побожні книжки. Значить, він подумав посміятися над нами. Тому й не дивно, що комендант почувся ображеним і занадто перестарався. Але армія потребує твердих виконавців. Цього вимагають інтереси в ім'я суспільної безпеки. А тепер останнє слово. Якщо ми дізнаємося, що ви агітуєте проти польської держави, або даєте комусь читати українські книжки, то вас чекає Береза Картузька. Думаю, вам ясно.

Гості відходять. Мати, дивлячись за ними вслід, повторює за Васильченком:

— Шкури, гадюки! Прийде на вас час...

До Берези, на щастя, не дійшло. Але через тиждень батько дістав зі старостату папір з наказом протягом двадцяти чотирьох годин залишити прикордонну смугу.

Наказ є наказом: вночі батько покинув свою хату.

Газети трюблять про близьку війну, ніхто з поляків не хоче вірити в могутність Польщі, а тимчасом шаліє КОП, лютує жандармерія, гуляє дефензива. Кожної ночі труси, арешти. Шукають зброї, шукають книжок, шукають всього, до чого би можна причепитися. Нічого не знайдуть і ще більше лютують. Гавкне вночі собака, вже знаєш, що йдуть у гості прикордонники з КОПу, перевернуть все в хаті і підуть. Я вже до цих обшуків звик і вони мене не лякають. Хоч у нас дома нічого нелегального немає, однак вони шукають.

Хто жив у прикордонних районах довоєнної Польщі, знає добре терор польської дефензиви, яка мстила всім, хто був іншого переконання, навіть релігійного.

Перед самою війною польські урядові кола особливо охоплює шовіністична гарячка. Вони роблять збори, заявляючи, що через три роки українців зовсім не буде, тільки одна польська нація, в якій чомусь буде три роди поляків: першого, другого і третього класу. Не знали вони, що через п'ять літ жахливої фашистської окупації постане Польська Народна Республіка.

Але до цього було далеко і вони шаленіли, доживаючи свої останні дні.

У світі шуміло, мов у вулику. Нарешті вибухнула війна. Люди ходили задумані. Багатьох гуцулів забрали в армію. По небу кружляли літаки з чорними зловіщими хрестами. Третього дня після початку війни від'їхали на фронт прикордонники з КОПу. Їх місце зайняли старі резервісти польської армії. Не доходять з пошти ні газети, ні листи. Тривожні чутки кружляють серед людей. Чути, що німецькі бомби посипались на Варшаву, Краків, Ченстохову, Львів та інші міста. Говорять, наче польська ар-

мія розбита і з переполоху втікає.

Комендант прикордонної застави дав суворий наказ: виставити варти з місцевого населення і затримувати всіх підозрілих осіб. На останніх зборах якийсь капітан сказав, що Англія і Франція виповіли війну Німеччині і незабаром з Румунії висадиться в Карпатських горах англо-французький десант. Він звертався і до українців, але вже з іншої бочки, як його попередники. Говорив, що українці повинні своїми грудьми захищати спільно Ржеч Посполиту й за те після війни матимуть широку територіальну автономію, яку немов би підготували для українців.

Однак на народ зворушлива промова капітана не справила жодного враження. Гуцули інстинктивно відчували, що це лебедина пісня польського панства.

Я мовчки дивився крізь вікно на дорогу: не видно нікого. На горах тихо, тихо, ніде не чути ні трембіти, ні сопілки. Нараз почувся гуркіт багатьох автомашин, які зупинилися над Черемошем. З них повиходило багато польського війська, яке почало розходитися по хатах.

Тепер я не на жарт злякався. Я знав, що може трапитися під час війни, коли в часи спокою діялися такі звірства в наших сторонах, що годі описати. Але, на щастя, нічого не трапилося. Це були жовніри, які проводжали офіцерський склад до угорського кордону. Від них ми довідалися, що радянська армія вже доходить до Станіслава.

Вночі втекла остання польська застава до Румунії. Тієї ночі прийшов батько, який сказав, що по селах вже встановлюють радянську владу.

«Як же відтепер?» — мучило мене запитання...

Ярослав Гавучак
Старі Кути, 1954-1969 рр.

Ярослав Гавучак

Карпатські
легенди

Гуцульська тематика творів цього розділу "Карпатські легенди" гармонійно переплітається зі слов'янською міфологією, історією і долею української нації та образами представників інших народів. Автор колоритно й мальовничо відтворює національні риси, психологію й стиль мови поляків, сербів, естонців, німців, італійців, турків, євреїв, а також монголо-татарських ординців.

Майже в кожному творі Ярослава Гавучака – заклик до боротьби проти поневолювачів, прославлення непокори ворогам і засудження зрадництва. Навіть надзвичайної краси карпатська природа перетворюється в грізну стихію, повстаючи проти чужинців-завойовників.

Легенди, новели й твори інших жанрів Я. Гавучака, подані у цьому розділі, були видані окремою книжкою "Карпатські легенди" в 1995 році в м. Снятині та перевидані в 2020-му в приватному видавництві Михайла Павлюка в м. Косові. Славної пам'яті видатний майстер легенд писав ці твори протягом 50-80-их років минулого сторіччя. Вони засвідчують, що він був добрим знавцем Гуцульщини: її історії, пам'яток природи, міфології, фольклору, етнографії, діалектів, забобонів, заклинань, вірувань, ворожінь, відвернення добрими духами Карпат пороблень злими силами.

І "Карпатські легенди", і повість "Сон минулого" – це майже готові сценарії для створення унікальних фільмів про Гуцульщину, зокрема і про одного з її найталановитіших письменників Ярослава Гавучака.

Василь ГЛІБЧУК

*Все життя до тебе йшов, читачу,
Крізь колоди, камені, хрести.
Друже мій, тебе щасливий бачу:
Світ легенд моїх пізнаєш ти.*

*Єкби скрипки не співали,
Цимбали не били,
То ріки би повсихали,
А ліси пов'єли.
Ой заграйте, музиканте,
Єк ви файно грайте.
Пальці би вам взолотіли,
Єк перебирайте.*

Народна коломийка

ЯВІР І СМЕРІЧКА

Ген у сиву давнину, коли ще в Карпатських горах не знали люди ні панства, ні рабства, жила під Чорногорою закохана пара. Його звали Явором, її — Смерічкою. Любилися з маленьких. Було, вийдуть на шпиль Чорногори та й співають про царинки зелені, квіти різнобарвні, веселку-любку, що п'є воду після дощу, маленьку бджілку, що носить солодкий нектар в борти. Співали про все, що бачили навколо себе. А вже на купальські свята вони двоє вели перед.

Почув їхні пісні і бог кохання Лель та й опустився на купальське свято на землю. Підійшов до Смерічки, взяв її за руку і промовив:

— Дівце Смерічко, негоже тобі бідувати на землі. Я заберу тебе з собою, будеш богинею і моєю дружиною.

— Ні, Лелю. В мене є коханий і восени буде в нас весілля.

— Я не віддам тобі її, битимусь за неї з тобою! — проказав грізно Явір, приступаючи до Леля.

— Зі мною? — засміявся Лель. — Глянь, отроче, навкруги, скільки гарних дівиць. Кожна за тебе піде.

— То вибери собі одну з них, а моєї не займай!

І тут став між ними син бога Перуна Кресун.

— Ти будеш моєю, красуне Смерічко. Не треба тобі ні отрока Явора, ні Леля-перелюба, що перебирає невістами, як кушнір шкурами.

— Відійдіть від нас, богове, туди, звідки прийшли! — закричали Явір і Смерічка. Дайте нам мирно провести купальські ігри.

— Ах так! — крикнув сердито Лель. — Оце вам за вашу зухвалість! Вмить стала Смерічка колючою, а Явір — широколистою деревиною. Притулилися, обнялися до купи гілками. Лель присів під ними і задумався.

— Вб'ю тебе, перелюбе! — закричав Кресун, злітаючи в небо.

Гримнули два громи, та ні один не влучив у Леля. Розполовинили Явора і Смерічку, що з жалібним зойком схилилися до землі.

Розбіглися хлопці й дівчата. Залишилися на березі недоплетені вінки, а запалені вогнища погасила злива.

А згодом прийшли люди. Спяляли розщеплені дерева і зробили з них дивний музичний інструмент, який в умілих руках передає всі почуття людської душі: сум і радість, любов і зраду, біль і гнів, наслідує пташині трелі. Кожний скрипаль знає, що верхня дека скрипки зроблена зі смерекового, а нижня — яворового дерева. Вони злилися в одну цілість, як серця коханих Явора і Смерічки, що залишилися вірними своєму коханняю. Гуцульські майстри говорять, що найголосніша скрипка з того дерева, в яке вдарив грім на Івана Купала.

ЗАРАДИ БРАТЕРСЬКОЇ ЗГОДИ

Діялося це в сиву давнину у нашому краю. Висока Соколина гора купалася в прозоро-синьому морі вечірнього туману. Каламутним жовтоводдям пінився дідо Черемош після недавньої зливи. Гнав перед собою величезні каменюки, люто кусав високі круті береги. Завтра свято Купала і його надвечір'я треба зустрінути чистими та прозорими, як сльоза, водами. Тому він з грізним шумом гнав перед собою величезні валуни каламуті. До обіду відкотилися брудні води і в синє дзеркало гірської ріки вже усміхалося красне сонечко. Надивившись та на милувавшись водяним царством, попливло в інші світи на нічліг.

Над Соколиною горою помалу опускалася ніч. Разом з нею почала з усіх сторін сходитися на беріг ріки молодь. Юнаки зносили хвою з чагарників, а дівчата поприходили з квітами. Над рікою спалахнули перші ватри. Юнаки перескакували через вогні, а дівчата плели вінки і співали, аж ліси колихалися. Першою пустила вінок донька старійшини племені Папороть Любавичівна. Всі дівчата заспівали обрядову купальську пісню:

***Ой плету віночок, на воду пускаю,
Відків приїде милий, із котрого краю.***

Розкішний кучерявий вінок закрутився на воді і відпливши на відстані кільканадцятьох кроків від дівчини, заплутався в три смерекові корені, підмиті рікою. Його вмить розшматували розгуляні хвилі. Вдолину попливли десятки поодиноких квіточок. Затихли веселі співи. Дівчата стояли на березі, не наважуючись кидати у воду свої вінки. Задумались і юнаки. Раптом почувся кінський тупіт. На березі зупинилися троє вершників. Кожен з них був озброєний луком і списом з кам'яним наконечником.

— Вечір добрий вам, красні дівичі й гречні молодці! Чому ви такі смутні? На це свято треба веселитися, а ви...

— Доброго вечера й вам, вої-удальці, — відповіла Папороть, вклонившись низенько гостям.

— Звольте сказати, хто ви.

Воїни позлізали з коней.

— Ми дружинники із Закутського Городища, прийшли подивитися на ваші ігрища. Всі троє рідні братове, рожденні купальської ночі єдиною матір'ю єдиної години. А нарекли мене гордим іменем Дужий, — мовив перший вершник.

— Мене гордішим — Силач, — посміхнувся другий.

— А ти чого мовчиш? — спитала Папороть третього.

— Красень, — тихо відповів вершник.

— Твоє ім'я найкраще, — сказала Папороть і стала біля нього.

— Відійди від нього, красна дівиче! Ти будеш моя! — вигукнув Дужий, приступаючи до брата.

— Ні, брате! Краще загину, а її не відпущу нікому! — процідив крізь зуби Силач, схопивши Дужого за руку.

— Що чините, безумці! — крикнув розпачливим голосом Красень, ставши між братами.

І тут почувся з лісу улесливий бісівський голос:

— Отак, отак! Б'ються олені за оленицю, гризуться пси за псицю, а отроки воюють за красну дівичю. Такий закон був з первовіку, таким він буде до кінця світу.

— Ложну річ верзуть уста твої нечестиві, вороже роду людського! Люди не олені і не пси. Людська любов повинна ходити у парі зі згодою, а не з силою, — відповів бісові Красень.

— Так, так! Правду речеш Красеню-удальцю, — потакнула Папороть.

Рука Дужого відкинула її в бік, а Силач накинувся до Красеня.

— Місяцю-Світовиде! Ти відаєш водами всього світу. Не дай споганити Купальське свято братовбивством! — заголосила Папороть.

Вмить розступилися хмари і на землю опустився усміхнений Місяць-Світовид у виді Отрока у золотій крисані. Злякалися Дужий з Силачем. Посідали на коней і погнали галопом, аж закурилося. А небесний гість приступив до Красеня і Папороті.

Єднайте свої серця. Тепер вас ніхто не розлучить.

— Ні, Місяцю-Світовиде. Не можу заради братерської згоди стати причиною ворожнечі між братами. За іншого теж не піду, бо перед очима стоятиме Красень. Відаєш морями, кинь мене в широке та глибоке море!

— Так не буде. Ти будеш жити поки світу-сонця і робити добро людям. Кожної купальської ночі цвістимеш срібним цвітом, який зможе зірвати тільки людина з таким щирим серцем і доброю душею, як у тебе.

Сказав і зник. Надлетів Вітер-Сварожич, схопив дівчину і поніс її далеко-далеко за Соколину гору. Там дівчина стала зеленим кущем кучерявої лісової рослини, яка й досі носить ім'я Слов'янки-Папороті, що пожертвувала собою в ім'я братерської згоди. За довгі тисячоліття розсіялося від неї багато папороті на нашій землі. І щороку на Івана-Купайла цвіте вона срібним вогненным цвітом і хто добре серце має, хай чарівний цвіт зриває.

ПАПОРОТИН ЦВІТ ЗІРВАТИ — ТРЕБА ДОБРУ ДУШУ МАТИ

Колись у давнину зібралося сім легінів у купальську ніч над озером Марічейкою зірвати папоротин цвіт. Спорядилися добре. Кожний засунув у ремінь грудку свяченої крейди і зубчик часнику. Бо крейда злих духів проганяє, а часник уроки відвертає. З гострими бартками в руках мовчазно просувалися крізь густі кущі ялівцю, що чіплялися їм за сорочки й кептарі. Недалеко Шибенського озера надибали вони старезного дідуся, що сидів на пеньку в подертій сорочці і шамкав беззубим ротом:

— Обдаруйте бідненького, хто коржиком, хто грошиком.

— Я з собов їду не ношу, — обізвався перший легінь.

— А я забув вдома і коржики і грошики, — кинув другий.

— Треба, діду, не лише просити, але й самому тягнути, — посміхнувся хитро третій. Я би тебе, стара порохне, потягнув буком, якби не такий день.

— Єка біда тебе суда занесла! — зашипів четвертий.

— Вертайтеси, дідику, назад та й ідіт до Косова. Там завтра храм. Дадут вам люди добре попоїсти ще й горівочки попиту, — цмокнув смачно губами п'ятий.

— Газда робит на то, аби мав і пустим не роздавав, — мовив понуро шостий.

— Ти, діду, скажи краще, де ділоси то дівчинище, шо за нами плелоси. За це я тобі би не поскупивси кількома грошами, — спитав сьомий.

— Що за дівчинище? — здивувалися легіні. — Ми не виділи.

— Бо ви на себе дивилиси, а я — навколо.

Пішли, не оглядаючись.

А тим часом до пенька наблизилась дівчина в поношеному гуцульському вбранні. Побачивши дідуся з простягнутою рукою, витягнула з тайстри картопляний коржик і поклала йому на коліна.

— Простибі тобі, дитино, простибі. А може ти сама голодна, а мені віддаєш послідне?

— Та голодна, дідику, голодна. Але я молода, витримаю. До Марічейки вже недалеко.

— Чесна, справедлива душа, не вмє брехати. Най тобі Бог помагає, доню.

Легіні поспішно підіймалися вгору. Часто падали, плутаючись в зеленокосому жерепі, що стелився землею. За ними підбігала дівчина. Коли дійшла до Марічейського озера, легіні вже сиділи на березі, чекаючи півночі. Вона причаїлась оддалік, щоби вони її не побачили. Навколо було тихо-претихо. Здавалося, все вимерло. До легінів почав підкрадатися сон. Раптом вісім кущів папороті запалали золотим іскристим сяйвом. Лісами покотився дикий вереск, а з озера виплеснув великий фонтан, намагаючись погасити золоте сяйво, до якого припали легіні. Котрий лише торкнувся до папороті, падав на землю, а сяйво миттю зникало. Жодному з них не пощастило. До останнього куща підійшла дівчина, яка спокійно зірвала цвіт і приколола до грудей. Легіні зірвалися на ноги. Хотіли їй щось сказати, але вона сарною погналася вдолину. Аж тепер вони почули, як болять опалені папоротиним цвітом руки.

— Біда, братчики. На небі ше місяць гнилень (червень, прим. автора) і рани будуть тежко гоїтиси, — мовив перший легінь.

— Ади, перейшов нам дорогу отот старий корзан та й через него ми так зле погостили, — сказав другий.

— Дати єму раз бартков по голові, аби не каламутив світом, — пробурчав третій.

Всі схвально закивали головами.

Ішли, не поспішаючи. А дівчина не йшла — летіла. Незчулася, як опинилася біля пенька, на якому вже не було старого прошака. Замість нього стояв високий статечний чоловік.

— Ближче, Марійко! — вигукнув грімко.

— Йой, ек спали? Відкив знаєте, що я Марійка?

— Миром. Я не лише твоє імне знаю. Ти втекла від мачухи поганої шукати шестя і найшла єго за доброту свою. А тепер іди викупайси добре у шибенских водах. Потому підеш на Чорний ґрунь і там під смереков найдеш мій дарунок. Тогди вже збіжиш до Косова, де на тебе чекає гожий легінь. З ним поберешси і будете двоє жити довгі роки в добрі і злагоді. До смереки поведе тебе лисичка...

— Простибі вам, простибі! Але будьте такі добрі та чемні, скажіт, хто ви?

— Тот, кому ти віддала свій корж, хоть сама була голодна.

— Ци не Чугайстер?

Чоловік зник, а в ногах дівчини ластилася руда лисиця. А тим часом легіні люті, як оси, наближалися до пенька.

— Не знати, де подівси отот дідорсан! — перепитували один одного.

— А я тут. Збираєтеси мене вбити? Та ви попареними руками навіть бартки не годні втримати.

— Бігме. Чугайстер! Що ми нарobili!

— Нічо, нічо. Зараз вам скажу, чому ні один з вас не зірвав папоротипого цвіту. — Ти лiнивий, що й стебла дома не підіймеш. Все за тебе роб'єт слуги, — звернув-

ся до першого. — Ти такий брехливий, що тобі хіба лиш мож повірити, що Шибенка впадає до Чорного Черемошу, — сказав другому. — Файний з тебе легінь, але маєш смолаві руки, до єких липне чуже добро, — мовив третьому. — А в тебе руки завше сверб'ють до бійки. Погану маєш натуру, хлопче, — картав четвертого. — А ти такий скупий, що будеш жінці буришку в борщ рахувати, — говорив шостому. — А ти, послідний, не ховайси своїм побратимам за плечі, розпуснику поганій! Звів дівчину, лишив її, а тепер хочеш женитися з друзів. Слезі першої впадут на твою голову, ек її не возмеш.

Легіні стояли перед ним з похиленими головами.

— Вас сім і сім великих вад несете на собі. Скиньте їх, ек бесаги з плечий. Оці вади не дали вам зірвати папоротин цвіт. А тепер підійдіт до мене, най вам здойму попареницу. Наставте руки!

Подув кожному на руку і опіки зникли, як не були.

— Можете йти додому. Жийте так, ек я заповів. Не послухаєте, найду вас, хоть бесте ви замастилися в печі.

Легіні, подякувавши, розійшлися. А Марічка, одягнена, як пава в красне гуцульське вбрання — подарунок Чугайстра — доходила до Косова. Зірваного цвіту на грудях не було. Він увійшов у її добре серце, зігріваючи його любов'ю до людей, до всього світу.

ДАРИ СИНЬООКОЇ ВЕСНИ

1 ДІДУСЯ ЧУГАЙСТРА

Діялось це в сиву давнину. Тоді в теперішньому Космачі жила серед темних пралісів лише одна пара людей: мисливець Косматий із своєю дружиною Ладою. Жилося їм добре і щасливо. Мали вдосталь вівсяного хліба, солі, молока і меду. Щедро приймали кожного, хто заблукався в лісах і потрапив до їхньої хати. Бракло їм, однак, най-

більшого щастя — дітей. З кожним роком вони ставали все сумнішими. Тридцять років без одного прожили разом і не могли розжитися на дитину.

Однієї весни сиділи вони удвох на дерев'яній лавочці, милуючись ожилою природою. Зелені гори, здавалося, гули велетенським дзвоном. Співали ріки, потоки, десятки тисяч лісових птахів дзвінкими голосами славили матір-весну. Царинками снували рої бджіл, шукаючи солодкого нектару.

— Тяжко скарари нас боги, — сказав, зітхнувши, Косматий. — Пташки які маленькі, але кожної весни виводять своїх пташенят, а ми...

Лада тихо заплакала.

— Ні, ні! Не скарари! — заговорили ластівки-щебетухи, що поралися біля гнізда на стрісі.

— Так, так! — підтвердили сірі качки, злітаючи до озера. З лісу обізвалася зозуля.

— Зозуленько-душенько! Чи не скажеш, скільки в нас буде діточок? — спитала Лада.

— Ку-ку, ку-ку! — обізвалася зозуля та й замовкла.

— Невже аж двоє? — здивувалося подружжя.

А на другу весну не змогла працювати Лада ні копати в городі, ні носити воду коновками з джерела.

Одного вечора страшні болі не дали їй заснути. На світанку вона попросила чоловіка:

— Винеси мене на зелену царинку.

І тут під променями сходячого сонця, переливний спів дзвінкоголосого птаства народилося двоє близнят — хлопчик і дівчинка.

Ніколи ще не було в людського роду таких дітей. Тільки що народилися, як відразу заговорили: «тату, мамо!» А потім почали смикати маленькими ручками маму за довгі коси, а батька — за космату бороду.

— І кого нам взяти в куми? — задумалася Лада. — Хіба що Весну Красну — людей поблизу немає.

— А за кума попрошу діда Чугайстра. Я з ним давно знаюся, — додав Косматий.

— Весно Красна, мати наша рідна! Прилинь, рідненька, з гір високих, долин широких! Розділи з нами нашу радість, будь нам за куму! — проспівала щаслива мати.

— Добрий діду, помічнику людський, Чугайстре! Не погордуй нашою просьбою, стань нашим кумом, — вигукнув голосно Косматий.

Дивний легіт сколихнув гори. Крутими пляями ішла синьоока Весна в легкому білому убранні. Поруч неї ступав поважно дід Чугайстер, весь у зеленому.

Підійшовши до батьків, чемно привіталися:

— На здоров'я з прибутком, гречні господарі!

— Дякуємо, дякуємо вам, Весно Красна, і вам, діду Чугайстре! Обоє клякнули біля малят.

— Принесіть нам свіжої джерельної води, — звернулася Весна до Косматого.

Вийняла з-за пазухи кучерявий калиновий цвіт і китицю калинових ягід та й вкинула в глечик. А Чугайстер опустил на дно глечика гранітний камінець. Тоді почали обливати дітей холодною джерельною водою. Діти не плакали. Дівчинка простягала ручки до вінка, щебетала, пташкою:

— Чіча, чіча!

А хлопчик намагався свистом наслідувати пташині голоси.

— Як хочете їх назвати? — спитала Весна.

— Ваша воля, дорогі куми, як назвете, з такими іменами й виростуть, — відповіли батьки.

Весна витягнула з рукава широкий білий рушник, поклала на нього дітей, подала знак рукою і настала

врочиста тиша. Замовкли птиці, навіть вітерець перестав шептатися з листками.

Куми підняли дітей на рушникові вгору. Піднесли голови в небо і промовили врочисто до трьох священних сил:

— В ім'я Сонечка Красного, Місяця Світослава Ясного, Землиці святої наречемо дітей роду людського — дівчинку Калиною, а хлопчика — Гориславом. Пошліть їм, Небесні Світила, і ти, Землице свята, здоров'я і щастя на многі літа.

Проказавши обрядову молитву, віддали батькам дітей разом з рушником.

— Най ростуть здорові вашому племені на користь, а вам на радість і втіху!

Врадувані батьки впали на коліна перед кумами.

Куми по черзі поцілували малят.

І промовила синьоока Весна:

— За те, що запросили нас в куми, дамо вашим дітям такий подарунок, якого досі не мав ніхто з людей.

Відколочла зі свого убрання золоту голку та й подала дівчинці.

— Будеш, дитино, чарувати весь світ своїми узорами-чічками, що відобразатимуть красу твого краю.

А Чугайстер подав хлопчикові золоту сопілку.

— Рости здоров, Гориславочку! Прославиш свій край своєю грою.

Весна знову дала знак рукою.

Зашуміли весело ріки, потоки, заграли вітри на струнах листків. А птиці аж заливалися від щебету.

Весна підійшла до Лади і дала їй дві жмені насіння.

— Це теж подарунок для ваших дітей.

А тоді звернулася до Чугайстра:

— Зараз розійдемося своїми дорогами. Знай, куме,

що я в цих краях лише три місяці, а ти весь час проживаєш в Карпатах. Тож пам'ятай про наших фінят і наших кумів, Косматого й Ладу. Не дозволь їх нікому скривдити, ні людині, ні звірині.

— Сам знаю, кумонько Весно.

На прощання розцілувалися з кумами, обцілували їхніх малят і пішли кожне в своє.

А Горислав і Калина росли на славу.

Із зеленої рослини, що виросла з насіння, подарованого Весною, навчилася Калина з матір'ю ткати полотна, на яких дівчина виводила золотою голкою взори, що цвіли ранньою весною, переливалися всіма барвами карпатської природи.

А Горислав любив пісню глибоку, як сині океани, дзвінку, як гірські водоспади. Він грав на сопілці, а сестра співала, сидячи за вишивкою. Згодом всі люди дивувалися з їх великого вміння.

Минуло не одне століття. А село Космач і досі славиться своїми вишивками й писанками, чарівними мелодіями, якими захоплюється весь світ. І нема тут нічого дивного, бо космачанам дісталися у спадщину дари їхніх предків, хрещеників Весни Красної і дідуся Чугайстра.

ПОКУТНИК

Темної червневої ночі налетіла на гори гроза. Розвихривши чорні хмари, викрещувала вогненні косиці, гуркотіла громами. У небі варилося, кипіло, неначе у велетенському казані, а земля аж захлиналася від зливи.

— Небо вмивається і місяць полощеться, — промовив старий тесля Петро Столащук. Я сидів з ним поруч на ганку. Любив дід грозу і мені, малому, не страшно було з ним дивитися на розпанахане блискавицями небо, слухати громобійний гуркіт, від якого кришилися

скелі й стогнали гори.

Голосним був дідусь Петро. Розмовляє на будові — луна котиться лісами, заговорить у хаті — деренчать шибки. А вночі могла погаснути свічка від його дужого голосу. І тепер, сидючи на ганку, ні громовиця, ні шум гірської зливи не могли заглушити голосу старого теслі.

Поправивши чорну крисаню, він голосно сказав:

— Усе на світі має свою мову. — І повернувся до мене.

— Чуєш, хлопче, як говорить небо? До людей промовляє, щоби правдою жили.

Несподівано, неначе наполохана лошиця, здибилась і завихрила буря. Покотилася з шумом, свистом, аж зойкнули старі праліси. Погнала зливу за Черемош у верхів'я, на полонини. На небо викотився із-за хмари блискучий гостророгий місяць-молодик.

— Сполоскався, помився, — поквапно мовив дідусь, простягаючи мені руку. — Буде красним серед зірок, як легінь серед дівок!

Раптом з лісу донеслося глухе гупання, неначе хтось рубав усохле дерево. Дідусь насторожився.

— Чуєш? Знову приблукав Гордій у наші сторони.

— Який Гордій?

— Здуфалець, покараний Чугайстром.

— За що, дідусю? — спитав сторожко.

— А хочеш знати? — усміхнувся дідусь.

— Хочу, дуже хочу. Розкажіть.

— Дід Петро, підкрутивши посивілі вуса, почав розповідати:

— Не пам'ятають люди, не знаю і я, скільки сот років тому, там, де тепер село Бабин, стелилися темні та густі, як дівоче волосся, праліси. Недалеко плаю, що звивався на Соколівку, згорбилася від старості, як її господиня, поросла мохом хатина. Обидві доживали

свій вік. Ніхто не знав ймення господині. Всі кликали бабусею. Зціляла травами людей від злих недуг, то й на-верталися до неї люди. Сам Чугайстер беріг її від усякої напасті. Якось почув він у лісі дитячий плач. Підійшов ближче і тяженько засмутився. Під смерекою лежала мертва молодиця, а біля неї — маленька дитина. Оподалік випалена трибом трава, а посередині — гадюча нора. «Вкусила черлена поганка!» — зітхнув лісовик. Поклав мертво в яму, накрив тіло мохом, привалив колодами, щоби звірі не роз'їдали, ворони не клювали. Закликав оленицю, напоїв її молоком немовля. Дитина, усміхаючись, потягнулася до сокири лісовика. Взяв дитину на руки та й приніс до баби.

— Кутай, — сказав. — Робиш усім добре, не маєш своїх дітей, зате на старість будеш мати потіху. Най росте здоров! А це його талант, який згодом покликаний людям віддати.

Та й поклав біля дитини сокиру.

Здивувалась бабуса. Хотіла щось сказати, але Чугайстер зник, як не був.

— Відмолодла старенька коло дитини, — продовжував дід. — Кутала, доглядала, Гордієм Найдюком назвала. Ріс Гордійко, в силу вбирався, як птах у пір'я. Вже й бабусина хатина стала йому занизькою.

Дід присунув до себе свою сокиру.

— Добрий талант дав Чугайстер дитині! — І на мить ніби замислився. — У п'ятнадцять літ звів Гордій бабі таку файну хату, пари якій не було в наших горах. А коли не стало старої, поховав її як годиться та й пішов поміж люди. Чугайстрова сокира вигравала в його руках, як скрипка в музики. Збудовані ним хати ярили писанками, були голосні, як дзвони. Справляє газда весілля — легко грається музикам. Зарубував Гордій під

порогом жменю пшениці і куряче перо, щоби сходилися до хати люди, як збігаються кури на зерно. Багато добрих майстрів на нашій Гуцульщині, та жоден з них не міг зрівнятися з Гордієм. Та що з того. Гордість псує людину, як іржа залізо.

Я присунувся ближче до діда. Старий журливо похилив голову і пильно глянув на мене.

— Правду кажуть люди, що легше втримати скалу на плечах, ніж зберегти добру славу до смерті. Розбагатів Гордій, грався грішми, неначе цвяшками, не знав рахунку своїм стадам худоби. Обгородився високими граждами, відцурався людей. Не мав дітей, бо вік прожив нежонатим. Перестав будувати та й інших не хотів учити.

Не відриваючи від мене погляду, дідусь на хвилину задумався. За мить сказав ніби через силу:

— Недаром баба дала йому таке горде ім'я, неначе щось відчувала її душа. Закралася в Гордієве серце гординя, приссалася там, мов п'явка до тіла. Коли постарівся, почав стерегти свою сокиру, як старий одівець молоду жінку. Клав її на ніч під голову, а коли сідав їсти, лежала вона перед ним на столі.

Однієї ночі заскрипіли сінечні двері. З чорних хоромів увійшов до хати дивний висохлий старець із зеленою бородою.

— Як днював, Гордію? — привітався, не подаючи руки.

— Миром, — буркнув господар, не дивлячись на гостя.

— Як сокира? Пустує?

— А тобі що до моєї сокири? — гнівно звів очі Гордій на старця.

— Милишся, братчику! — мовив спокійно старець. — Не твоя вона, людська. Гордій підступив до старця, в його очах засвітилася лють.

— Хто ти такий, що прийшов розказувати в моїй хаті?! Забирайся, поки голова на плечах — скипів Гордій, схопивши до рук сокиру.

Зеленобородий старець ані з місця не зрушив.

— А тобі не розповідала бабуса, хто тебе приніс до неї?

«Чугайстер!» — пострілом мигнула думка. Затремтіли руки в Гордія, та не випустили сокири.

— За твою гординю марнославну, за те, що не хотів розділити свій талант з людьми, будеш вічно ходити з сокирою в руках. Аж тепер не випустиш її ніколи! — промовив суворо Чугайстер та й зник у нічній темряві.

Гордій відчув, як сокира приростає до його рук. Дивна сила вивела його з хати та й повела в ліс. Відтоді він ходить гірськими лісами, лупаючи колоди, які не піддаються його сокирі. Днями й ночами блукає по світі, а раз на сто років повертає в Карпати.

Я міцно притулився до дідуся. Старий нишком глянув на мене й зітхнув.

— Отак, хлопче, — мовив він. — Що знаєш, що вмієш, не ховай у собі.

Віддай людям на добро, поділися з ними талантом своїм.

Я сидів, не зводячи очей з розумного дідуся.

— А що я їм віддам? — з болем проказав я.

Дід Петро міцно стиснув мою руку.

— Чи відаєш, як тяжко жити неписьменному? — сказав він, важко дихаючи. — А ти знаєш письмо. Тож навчи того, хто хоче навчитися. Не навчиш, стануть твої книжки на тому світі важкою кам'яною плитою, що вічно давитиме твої груди.

В ту мить я відчув у своїм серці теплий промінь червеного сонця.

*Косове мій, сиві задумані скелі,
Рибниці шум, ніжні сопілчані трелі.
Почерк різця, сяйво зірок на касеті.
Косове мій, місто митців і поетів.*

ГАЙДАМАЧКА

Край Косова в долині, в долині
Струнка липа стояла.
А під тов липов гарна українка
Білі квіти збирала.
Круль ся о ній довідав, довідав,
Лист до неї написав:
«Полюби мене, гарна українко,
Будеш мені за жону».
«А я бідна селянка, селянка,
Тобі треба панянки.
Іди ж ти, крулю, іди геть від мене!
Шукай собі іншої».
Круль ся дуже розгнівав, розгнівав,
Лист до ката написав:
«Ой прийди, кате, зітни українку,
Вона мною згордила».
Приїхав кат в черленім, в черленім,
Українка в зеленім.
«Полюби мене, гарна українко,
Будеш мені за жону».
«Не стала я крульова, крульова,
То й не буду катова.
Іди ж ти, кате, іди геть від мене!
Шукай собі іншої».
Українку стинали, стинали,
Архангели співали:
«Ой не журися, гарна українко,
Твоя душа у небі!».

Ця пісня «Про гарну українку», записана від моєї матері Параски Онуфріївни Гавучак, послужила мені основою для створення легенди про гайдамачку-косівчанку.

Кривава буря Коліївщини пронеслася по всій Україні. Розігнані нею орлині зграї гайдамаків розлетілися в різні сторони. Багато з них опинилося в Карпатах, де разом з синами волелюбної Верховини — опришками продовжували вести боротьбу з ненажерливим панством. Занесли вони в гори широку, як безкрає небо, чарівну українську пісню, що розливалася синіми дніпровськими водами, колихалася степовим леготом, гриміла чорноморським прибоєм по крутих Карпатських горах.

Одним із таких пришельців був сивовусий гайдамака Мусій Чурко, що оселився в густому лісі, недалеко Косова. Сам був співак, музика і майстер на всі руки. Як зробить кобзу — не грає вона, а промовляє таємничою степовою мовою, пориває серця слухачів, несучи їх на далеку пісенну і замучену Україну, гомін якої принесли її сини, втікаючи від панської неволі. Такою була його кобза. А про цимбали нема що говорити. Вміли вони навіювати і розвіювати тугу, заставити потанцювати столітнього дідуся, не кажучи вже про молодих легінів. То й не дивно, що до нього сходилися люди з усіх кінців Верховини.

Була в Мусія внучка Оксана, на руках з якою він подолав шлях від Білої Церкви до Косова. Полонинською чічкою розквітла вона серед розкішних зелених гір. А що вже була за співачка, то, мабуть, по всьому світу не було їй пари.

Бувало, вийде на високі скелі, що виснуть над Косовом, і затагне улюблену дідусеву пісню:

***Козаче-соколю, візьми мене із собою
На Україну далеку.***

Підхоплюють її пісню вічно неспокійні карпатські вітри, чуйні до людської мови гірські ліси, і лине вона світами, як дівоча мрія. Нагадує верховинцям про далеку Україну, що живе в їхніх стародавніх колядках. Про рідну матір, з якою їх розлучили польські королі.

Любила Оксана чорноокого з орлиним поглядом легіня Гордія Кременюка, співака й сопілкаря на всю Косівщину. Тихими зоряними вечорами виходить він на стрімкі городівські скелі, співаючи своїй коханій:

***Ой летіла зозуленька,
Та й сіла на дуба.
Ой як тобі заспівати,
Оксаночко люба!***

Хвилина-дві і над зеленим лісовим морем злітає відповідь Оксани:

***Мені тебе, мій миленький,
Не вчити співати.
Яка пісня мені мила,
Сам повинен знати.***

А в передвесільну неділю промовив Мусій до Оксани слабим голосом:

— Не залишаю тобі, дитино, ніякого приданого, крім одних пісень. Бо піснею гори зрушиш, море збудиш. Пронеси її крізь усе своє життя, як носили наші славні предки. Прийми моє благословення і пошукай воскової свічечки...

Цілий рік не чули косівчани голосу Оксани. А на другий ровти королівських жовнірів розбрелися горами, ганяючись за опришками. Зловили і Гордія Кременюка.

— Я не опришок, — сказав він.

— Тим краще, — зареготав вусатий старшина. — Будеш служити в королівському війську.

Та й прив'язали його до сухої тополі, що багато років стояла чорним мерцем серед зелених шумливих дерев.

Зітхнув важко легінь та й заспівав на весь голос:

***Дивися, дівчино,
Де суха тополя.
Як вона лист пустить,
Тоді будеш моя!***

— Твоя правда, гуцуле! Моцно співаєш! — гукнули вартові.

Раптом з-за високих скель обізвалася дівоча пісня-відповідь:

***Піду до Косова,
Куплю коновочку.
Буду підливати
Суху тополечку.***

Кожного ранку виходила Оксана з кедровою коновочкою поливати суху тополю свіжою водою з річки Рибниці, співаючи про милого, що в панській неволі.

А коли настала весна, разом з першими пролісками ожила суха тополя, наливаючись зеленими пухнастими бруньками. Оксанина пісня допомогла Гордієві втекти з королівського війська, зібрати сотню легінів і пробратися з ними в Карпати. Темні шляхи, що вели на Косівщину, освічували легіні червоними загравами панських дворів. А тим часом докотилася до Варшави чутка про гайдамачку-косівчанку незвичайної краси, від пісень якої старі молодіють, що гірською водою оживляє всохлі дерева.

Почув про це польський король та й написав до неї листа:

«Багато наслухався про тебе, лісова мадонно! Я з Божої ласки король могутньої Рзечи Посполитої, гроза турків і німців. До того молодий, вродливий і досі неодружений. Полюби мене і стань моєю дружиною».

Не чекав король такої відповіді. Кожне слово Оксани жалило його болячіше шершневого жала. Він, не довіряючи своїм очам, ще раз перечитував її відповідь:

«Дружиною ворога не стану. Осоружними мені любовні слова з вуст, що видають страшні накази, не можу прийняти ласки з кривавих рук, що підписують смертні вироки моїм братам».

А на закінчення додала:

***Пошукай же собі, крулю,
Білорукої панянки,
Знай же гордість українську
Гайдамачки-косівчанки!***

З жахом дивилося панство на короля, який постарів на добрих десять років. У той же день почули косівчани останню пісню Оксани:

***Ой заглянув чорний ворон
До моїх вікон,
Побачила я в ту нічку
Страшний віщий сон.
Що з пазухи біла птиця
Вилетіла в світ
І заграло наді мною
Тисячі трембіт.***

Не подарував король образи. Велів покликати одного зі своїх начальників, якому дав суворий наказ:

— Збери полк рейтарів, візьми з собою мого придворного ката і поведи їх до Косова. Передай катові, що я дарую йому красуню-гайдамачку, що посміла знехтувати королівською ласкою. Не схотіла бути королевою — стане дружиною ката. Не захоче — відрубати голову!

Сірими шуліками впали королівські рейтарі на Косів. Оточили маленьку хатину Оксани, на поріг якої ступив кат у червоній, неначе кров, одежі.

— Ласкою їх мосці, великого короля Ржечи Посполитої твоя доля в моїх руках. Вибирай же, непокірна гайдамачко, одне із двох: або ти моя, або смерть від мого меча!

— Що ти верзеш, катюго поганій! Не погодилася я бути королевою то й не стану дружиною його кривавого служачки!

Глухий свист меча і русява голівка Оксани впала на холодну землю. Обернувся кат і раптом побачив перед собою Гордія Кременюка, що став перед ним з дванадцятьма опришками. Не витримали катівські очиці грізного погляду легія. Немов трухляве дерево, звалене громом, повалився мертвим королівський кат до ніг опришків.

Не встигли опам'ятатися з переляку королівські рейтарі, як попадали посічені бартками.

— Хлопці! За мною на Косів! — заgrimів верхами могутній голос Кременюка.

Грімкі постріли пістолів і мушкетів змішалися з передзвоном холодної зброї.

Рейтарі з воєначальником, що засіли в місті, люто оборонялися. Ріділи сили опришків, але ніхто з них не думав про відступ.

І знову здригнулися косівські мури від нової ще не співаної в цих сторонах пісні, що неслася зі Сморної.

***Гайда, хлопці, крізь діброви,
Змочим топір в панській крові.***

Це співала ватага кутських легенів, що спішили на допомогу Кременюкові.

Жодна сила вже не могла врятувати королівських жовнірів від розгрому.

— Паліть, хлопці, смолоскипи! Най світять всім нашим, що померли без свічки! — крикнув Кременюк.

Червона пожежа панської ратуші, будинків магнатів піднімалася огненними крилами, поки не досягла захмареного неба.

— За Оксану! За її душу! За душі наших побратимів!
— кричали опришки.

Ніколи не бачив Косів такої січі, таких пожеж, стільких вбитих.

Оксану-піснярку поховали в селі Городі на високій горі. Сотні трембіт оспівали її славу смерть, а народ склав про неї пісню, яку досі співають на Косівщині. І говорять косівчани, що не вмерла вона, як і її пісня. Кожної ночі виходить на високі городівські скелі подивитися, як живеться народові на оновленій землі, яких пісень співає нове покоління, чи не відцуралося давніх прадідівських звичаїв.

КАМІННА ГАЗДИНЯ

Два брати, два легіні. Один у чорному, другий у білому ремені. Нагулявшись горами наодинці, поспішають назустріч один одному. Між гористими берегами Устрик та Усть-Путилова кидаються в дужі обійми. У братніх обіймах падають до ніг Камінної газдині, що стоїть серед усть-путилівських скель гордовита, мовчазна між двома сестрами — Галичиною і Буковиною.

Їй судилося залишитися на вічні віки свідком турецької повені, що через Балкани кривавою каламуттю докотилася до Черемошу.

...Непереможний воєвода Алі Яшан-бей, зібравши добірні полки яничарів, промовив до них владним голосом:

— Веду вас у Карпати, де ще не ступала нога правовірного мусульманина. Там багато молока й меду, коштовних прикрас, яких ще ваші очі не бачили. Ніде нема

таких гарних дівчат, як у цьому гірському краю. Вони будуть вашими. З нами Аллах і меч пророка.

Каламутна лавина з шумом посунулася вперед. Позаду їхав на білому коні грізний воєначальник Алі Яшан-бей, який ніколи не знав поразок.

Походив він зі знатного роду турецьких завойовників, які з покоління в покоління передавали своїм нащадкам меч, який колись у Мецці поблагословив сам пророк Мухамед. У цьому мечі турки вбачали силу своєї непереможності.

Ніколи не думав бувалий воєвода, що зустрине такий завзятий опір. Що не село — бій. У кожному хуторі засідка. Поки дійшов до Черемошу, втратив добру третину свого війська. Не знайшли турки того, що обіцяв їм зарозумілий воєначальник. Жінок і дітей заховало зелене море букових лісів. Жодної тварини, крім зголоднілих собак, що з люттю кидалися до кінських ший. На кожному кроці кривавий поєдинок з буковинцями, що своєю відвагою і погордою до смерті дивували найзавзятіших турецьких рубак.

— З нами Аллах і меч пророка! — сказав яничарам Алі Яшан-бей в Путилі. — За цією рікою — Галичина.

Вмиваючи в Черемоші спітніле обличчя, побачив воєвода жінку, що стояла на березі, дивлячись сумними очима на спорожніле село.

Гордовито підійшов до неї.

— Хто ти така, що не боїшся нашого війська? — спитав здивовано.

— Газдиня своїх гір. Мій чоловік був старшим над нашими дружинниками. Він ніколи не втікав від ворога, але його вже немає. Поліг з моїми братами в боях з твоїм поганським військом. Я тепер одинока його наслідниця і мені не личить залишати свою оселю.

— Присягаю на бороду пророка, що зроду не бачив такої відважної жінки. Ходи зі мною. Обсиплю тебе сріблом-золотом, любовною ласкою.

— Агій на тебе, зайдо турецький! Невже ти думаєш, що дружина гірського беркута стане твоєю коханкою?

Сіпнулася рука воєводи до меча. Востаннє стрепенулося гаряче серце горянки, пронизане гострим мечем.

І тут сталося диво. Гуцулка вмить стала могутньою скелею. Триста найсильніших яничарів намагалися витягнути священного меча, що застряг у її скаменілих грудях.

Алі Яшан-бей з розпачем дивився на своє військо, що ріділо, неначе сніг на весняному сонці.

СОКОЛОВА ТРЕМБІТА

Чорні вершники просувалися вперед. Їх коні плутали, падали разом з вершниками в гірські провалля. Поранених добивали мечами. Сунулися тихо, немов хмара сарани. Ніхто не смів промовити зайвого слова. Такий був наказ татарського хана Урду Канчука, який зі своєю ордою задумав напасти на гірські оселі в Карпатських горах.

Пропахла сирою кониною, вимучена важким походом татарська орда несла нелюдську ненависть до всіх, хто жив мирним життям. Жилаві руки кочівників свербіли до поединку, але поки що на їх шляху не знайшлося живої душі, і чорні вершники люто блискали маленькими рисячими очима.

Війнув вечірній західний вітерець. Зафуркали ніздрями коні, вловивши далекий запах диму. Заблищали очі кочівників дикою радістю — поблизу оселя.

Вони не помилилися. За кілька годин дійшли до маленької оселі, що притулилася до високого пасма зеле-

них гір. Жителі її були більше здивовані, ніж налякані раптовою появою неочікуваних нападників. Не встигли вони отямитися, взятися за зброю, як полягли від чужинецьких списів і мечів. Кільканадцять легенів і дівчат, зв'язаних арканами, опинилися в турецькій неволі.

На перший раз ворогам пощастило. Хоча мало взяли бранців, зате орда не втратила жодного наїзника. Ліс наповнився дикими вигуками, від яких розбігалися сірі вовки, поховалися ведмеді.

Нараз кочівники побачили високого сивого, неначе куц полинялої папороті, діда, який ішов у напрямку гребінчастих скель. Кинувши йому на шию тугий аркан, привели до хана.

— Ти хто такий? — спитав грізно хан.

— Старійшина нашої скупщини, а зовуть мене Юрієм Соколом, — відповів гордо дід.

— Ти більше подібний до старого ворона, ніж до сокола, — зареготав хан.

— Серце в мене соколине, як у всіх наших горян, — сказав дідусь, міряючи хана презирливим поглядом.

— Не вірю тобі, дідугане, не вірю! — глузував далі ватажок орди. — Половили ми твоїх соколят, як горобців у сильця! Але раз ти їх старійшина, то знай, що великий хан війська татарського Урду Канчук дарує тобі життя.

— Падай на коліна! Подякуй великому ханові! — закричали татарські старшини, штовхаючи старого п'ястуками.

Але дід, здавалося, не чув їх голосу.

— Не дякую тобі, хане, за ласку, бо й так мені залишилося небагато жити. А хоч би й дотягнув довше, то яка мені користь від твоєї ласки, коли мої одноплемінники лежать вбиті твоїми наїзниками, а ті, що залиши-

лися в живих, мучаться в неволі. Дотепер ми зустрічалися лише з добрими людьми, тому й не сподівалися вашого нападу.

— Невже ти в мене нічого не просиш? — здивувався хан.

— Дозволь мені востаннє заграти на трембіті. Ти ніколи не чув її голосу.

— Іди, — погодився хан.

— Впади на коліна! — ще раз гукнули старшини.

Дідусь, піднявши сиву голову, промовив твердим, як бартка, голосом:

— Молюся красному сонечку щоднини перед сходом і заходом, але й перед ним ніколи не падав на коліна, а перед людиною тим паче.

Та й пішов стрімким плаєм, що вів на гребінчасті хребти сірих понурих скель.

Добувши з потайника березову трембіту, промовив до неї, як до людини:

— Послужи мені ще раз, порадице моя вірна, чесно, як усі роки служила, бо надходить година розлуки!

Жадібним стогоном полетіла на всі сторони світу тривожна гірська мелодія, бентежно розносячи світами сумну пісню гірської трембіти, що пораненою птицею розбивалася об кам'яні скелі.

А дідусь грав і грав. Тепер його трембіта співала гнівно, як розбурхані води Черемошу під час весняної повені, закликаючи верховинців до розплати з підступним жорстоким ворогом.

Заховавши трембіту в безпечне місце, дідусь, опустившись із скелі, прийшов у татарський табір.

— Страшна твоя пісня! — сказав схвильований хан.

— Тобі страшна, бо я відправив по тобі панахиду разом з твоєю ордою поганою! Зайде красне сонечко і ти

побачиш, чи наше плем'я горобине, чи соколине!

— Він чарівник! Ще накличе біду на нашу голову своєю шайтанською трембітою. Дай її сюди!

— Не бачити тобі її, як своєї потилиці, — засміявся дідусь сміхом, від якого ханові пробіг мороз поза спиною.

Дванадцять татарських списів підняли діда вгору.

Червоніло небо, віщуючи бурю. Сотні громів покотилося горами. І оточила татарський табір тисяча дужих легінів, що збіглися на голос трембіти дідуса Сокола.

Був бій. Нещадний, страшний. А коли зійшло красне сонечко, поламався останній спис об залізну бартку.

Пізніше на місці кривавого побоїща виросла нова оселя, яку назвали на вічну згадку про відважного трембітаря — Соколівкою.

Його пісня живе й досі в народі. Всім темним силам, що зазіхають на волю народну, ще за життя співає похоронну пісню.

СКАЗАННЯ ПРО БОРТЬБУ

З тугим луком в руках, з двома сагайдаками гострих стріл на плечах, з кресалом і губкою у пазусі ішов у безвість. Харчувався сирими грибами, лісовими ягодами, спеченим на вогні заячим м'ясом. Спав просто неба на зеленому моху, а коли падав дощ — під крилатими деревами.

Ішов, куди вели очі, несли ноги, бо не міг залишитися на рідній землі. Зайшов у темні дебри, куди ніколи не долітав людський голос. Не боявся нікого, крім білої зими. Тільки вона могла загородити йому снігами дорогу, подужати в чіпких морозних обіймах юнака-силача.

У короткому і чуйному заячому сні він бачив свою рідну зганьблену землю, чув плачі й нарікання своїх

братів і сестер, що несподівано опинилися в неволі.

А сталося це на день свята врожаю, коли все зерно було зібране в засіки, а найкращі снопи палали жертвоними вогнями в подяку богам за зібраний врожай, за примножені стада худоби. Дівчата співали, юнаки танцювали навколо жертвонного вогню, жінки пекли хліб, готували страви, діди варили мед.

І раптом вдерлися нечувані, невидані в цих сторонах чужинці. Приїхали вони морем, хтозна звідки, на чорних гостроносих човнах, висадились з диким криком на берег. Наївшись, напившись, спалили свої човни і залишилися тут назавжди. Прогнавши жителів цього краю з хат, пересилилися в них зі своїми сім'ями. Господарів загнали в печери. Все нажите віками присвоїли собі. Найкращих дівчат забрали собі в наложниці, а чоловіків примусили працювати на себе.

Багато голів покотилося на землю. Немало дівчат потонуло в річках, криницях. Решта жителів примирилися і здалися на ласку й неласку наїзника.

— Їм бути тільки рабами, — насміхалися чужинці. Жодна рука не піднялася на нас.

Не могла піднятися. Добрі, працьовиті люди зроду не знали війни. Своїми луками вміли вбивати хіба що дикого звіра.

З усього племені лише один юнак не витримав. Залишив рідну землю і подався у далекі світи, щоб знайти для неї волю.

Давно подерлися шкіряні сандалі, полотняний одяг. Голий, босий, з одним луком і сагайдаком, у якому залишилося всього-навсього дві стріли. Гострі сучки ранили його тіло, шпичасті колючки боляче в'їдалися в стопи. Та, незважаючи на біль, він протискався лісом все далі і далі.

Нарешті дійшов до величезної скелі, що височіла між двома бездонними пропастями. Далі було йти нікуди. Важко сів на землю і схилив голову на груди. Не пройдеш вперед, а назад вороття немає. Вперше в житті відчув страх від грізної самотності, що жорновим каменем здавила його серце. Останками сил піднявся і став над урвищем.

— Прощай, рідний краю! Прощайте, братове, сестри! — проказав умираючим голосом.

Чиясь дужа рука схопила його за волосся й не дала злетіти в прірву. Він озирнувся і побачив перед собою високого дідуся в білій полотнянці. Його сива кучерява борода сягала нижче колін. Чорні виразні очі палали полум'ям, яснішим за жертковий вогонь.

— Хто ти, молодче, і звідки приходиш? — спитав голосом, подібним до відлуння лісової луни.

— Я Левко, син слов'янського племені Миролюбів. Втікаю з рідного краю, поневоленого чужинцями.

— Негоже вчинив-єсь, молодче. Порядна птиця не залишає свого гнізда, — поважно промовив дідусь.

— Але й не хоче жити у споганеному, — відповів юнак.

— І чого ж ти хочеш?

— Волі, дідусю.

— А яка ж тобі воля, коли твої брати і сестри мучаться в неволі?

— Я й тому пішов, у світ, щоби знайти волю їм і собі.

— Дитячий розум у тебе, молодче, — похитав головою дідусь. — Невже ти й досі не знаєш, що значить боротьба?

Дідусь взяв його за руку і понісся з ним над горами, над лісами. Опустилися обоє над чорною гранітною скелею. Дідусь тупнув три рази ногою у невеличкий пагор-

бок, з якого виприснуло іскристе джерельце, що даремно билось об скелю, шукаючи дороги в далину.

— А тепер лягай спати. Коли пробудишся, нап'єшся води з цього джерела. Воно дасть тобі силу повернутися до своїх.

Не рік, не два, а триста років проспав юнак під скелею. За той час земля слов'ян-миролюбів далі колосилася буйним морем золотого зерна. Над нею, як і колись, гріло сонце, бо що йому до уярмлених рабів, що стали слугами у своїй хаті. Воно й лютій гадюці посилає своє тепло.

Одного ранку вдарили грозяні громи, які розбудили юнака з віковичного сну. Коли він відкрив заспані очі, зазмер від подиву. Маленьке джерельце своїми краплями пробило могутню скелю і потекло широкими долинами, гордовито виспівуючи пісню перемоги.

Сухими, як осінні листя, губами припав до холодного джерела. За першим ковтком відчув своїм розумом, серцем велич почутого від діда святого слова. З кам'яним молотом, знайденим біля скелі, повертався до рідної країни, щоби розказати своїм країнам, що волю не знаходять, не випрошують, а здобувають у важкій боротьбі, яка може тривати довгими століттями.

САДІВНИК ЛАЗАР

Де не глянеш — сади й сади. Розлогі, кучеряві, замріяні. Навесні не видно села — все заховане в біло-зеленому океані духмяного цвіту. Пройдеш все Прикарпаття вздовж-впоперек, та не знайдеш кращих садів, а смачніших фруктів і за тридесятими землями не знайдеш. Ці сади — краса і гордість села, вирощених працелюбними трудівниками на пісних неврожайних землях, що зуміли перетворити свою оселю в райський куточок. А зветься

це село Старі Кути, що в минулому було пристановищем для всіх, хто ховався від панської неволі, кому була дорожчою за життя мати-свобода.

У давнину тут росли одні верби. Першим розвів фруктові сади мудрий кріпак Лазар, що все знав, все вмів зробити, з розумом якого ніхто не міг зрівнятися: ні з кріпаків, ні вчених панів. Був він підданим лихого пана Дябельського, що хоч вважався найрозумнішим серед панства, проте не міг вистояти його розум проти хлопського.

Тоді був Лазар молодим парубком, сиротою без батька, без роду. Платив панові данину медом, хутром з куніць і водяних видр, рибою з Черемошу, бо сам був неабияким пасічником, мисливцем і рибалкою.

Одного сонячного дня, спускаючись з гори Сокільської, він побачив, як панова дочка Уршуля, прив'язавши коня до смереки, роздягнулася і кинулася в Черемош. Поки плавала біля берега, все було гаразд. Наколи хвилі віднесли її на середину річки, сталося лихо. Пінисті габи, злісно зареґотавши, почали крутити нею, мов веретеном.

— Рятуйте! — закричала панянка страшним голосом.

Шалений крутіж тягнув її на дно. Вона зникла серед розгуляних хвиль, тільки її рюсаві коси билися на поверхні, немов гірська риба.

Лазар, не роздумуючи, рисем скочив з берега в розгніваний Черемош. Намотавши її коси на свою дужу руку, ледве притягнув дівчину до берега. Витрясаючи її воду, він довго-довго зачарованими очима дивився на голу панянку, що чарівною русалкою лежала на піску у своїй неповторній красі. Не витерпів легінь. Поцілував її раз, другий, третій... палко, пристрасно, шалено...

Затрубили мисливські роги. Дивну пару обступили панські слуги на чолі з паном, що вертав з полювання.

— Що робиш, хаме! — закричав пан. — Повісити його!

— Він мені, тату, врятував життя, — тихо проказала панянка.

— Що ж, завтра приходь по нагороду. А тепер марш додому!

На другий день став Лазар перед паном.

— Даю тобі сто дукатів за те, що врятував мою дитину. А за те, що ти посмів бачити її голу, та ще й осквернити панські вуста хлопськими губами, накажу виколоти очі.

— Сховайте, пане, дукати доньці в придане. Не моя вина, що побачив її голою. Я ж її не роздягав. Інший на моїм місці теж би не витримав.

— Все одно залишишся без очей за свою зухвалість.

— Цю пригоду бачитиму і незрячим. Вона не в очах, а в пам'яті.

— Бачу, що ти не лише відважний, але й хитрий. Відпушу тебе з кріпацтва на волю, але перш за все поший моїй доньці хутро з тварини, яка живе не на землі, ні під землею, ні на воді, ні під водою і не в повітрі. Ти, кажуть, добрий мисливець.

— Гаразд, пане. Але назвіть мені ту тварину. Я її вполюю і пошию з неї хутро.

— От, хлопська bestія! — здивувався пан. — Приведи мені коня, та такого, щоб не був ні чорний, ані білий, ні буланний, ні вороний, не сивий, ні червоний... Тоді поїдемо удвох на полювання і я тобі покажу ту тварину.

— І це зроблю, ясний пане. Лише скажіть, в який день привести вам такого коня. Бо цей день не буде ні понеділок, ні вівторок, ні середа, ні четвер, ні п'ятниця, ні субота, а неділя тим більше ні. Це святковий день.

Здивувався пан з хлопського розуму, однак панська пиha брала своє.

— Приймай, хлопе, останню умову. Бачиш оцю вербу, що біля мого подвір'я? Зародить вона груші, відпущу тебе на волю. Якщо ні, то сконаєш такою страшною смертю, що Луципер здригнеться від твоїх мук!

Лазар попросив принести йому пилку, ніжик, смоли й бджільного воску. Обрізавши гілля, він розколював залишені стовбури ножиком, впихав у розколини якісь патички і засмолював їх розтопленою смолою з воском. Прийшла весна і недавня верба налилася молоденькими зеленими грушами, що при кінці літа стали жовті, як віск, з медовим запахом.

Задалили хлопські груші панське горло. Сам Луципер прийшов по душу пана Дябельського. Пані з дочкою, залишивши свій двір, втекла до Варшави, заказуючи всім панам не пхатися в це село, де живуть небезпечні чарівники, що все вміють і нікого не бояться.

А садівник Лазар жив ще довгі роки, навчаючи своїх односельчан розводити фруктові сади.

* * *

*Навесні дівочиться діброва,
Голубу запаску одяга.
Не сумуй за мною, чорноброва,
Солоденька любко дорога.
Кресну громом барткою об скелю,
Викрещу я іскорки-зірки.
Синій плай до тебе ними встелю
І розсію зоряні квітки.
Я для тебе, верховинко гожа,
Білу хмару простелю до ніг.
І Черемош сивий заворожу,
Зупиню його нестримний біг.*

ЗАРАДИ ТРОЇСТОЇ МУЗИКИ

У ніч перед Іваном Купалом, коли цвіте папороть вогненним цвітом, виходить над озеро Марічейка, що під горою Піп-Іваном, добра Лісниця-піснярка. Співає про своє короткочасне кохання, про трьох легінів-музикантів, жодному з яких не змогла віддати свого пісенного серця. Втікають злі сили від її голосу, ховаються в дебрах, бо не люблять добрих пісень, як Темнота Сонця. Тільки дідо Чугайстер слухає — не наслухається. Мовчки ронить зелені сльози. Зна її з маленької. Скільки в горах піснярів, та ніхто не міг переспівати Марічки Бистрецької. Що вже сердита та гримуча річка Бистрець і та замовкала, коли дівчина виходила на її берег. Заспіває веселої, стають гори зеленішими, заспіває сумної, засумують синьогір'я, заплачуть з ріками вітри-перелети.

Першим прийшов до неї свататися старий парубок, мольфар над мольфарями, що вмів молоко відбирати, град відвертати, рушниці замовляти...

— Файний маєш голос, та бідно діється у твоїй хаті. Я цей камінь, на котрому ноги миєш, в золото оберну, — сказав дівчині.

Не побачив радості у її очах.

— Із золота не звариш кулеші, не спечеш коржа. Обернув бис камінь у хліб, подякували б люди.

— Срібненька-любенька! Зніму з неба хмару білу і простелю перед тобою, — не вгамовувався чаклун.

— Нащо мені твоя хмара, коли в моїх ногах стеляться царинки зелені.

Випустивши бартку з рук, впав перед Марічкою на коліна.

— Зловлю царицю гадюк, зіб'ю з її голови діамант і заплету тобі в коси.

— Одна полонинська чічка дорожча мені за тисячі твоїх діамантів. Шукай собі лакомої на багатство.

Пішов, як вибитий. Таких не візьмеш ні силою, ні чарами. А Марічка співала, гори звеселяла.

*У Бистреці ноги мию,
В Черемоші личко.
Заграй мені, музиканте,
Кучерявим смичком.
Цимбалісте молоденький,
Удар-ко в цимбали,
Щоби гори звеселіли,
Люди заспівали.
Ой заграй-ко, сопілкарю,
Тоненько-тоненько.
Та най вийде проти тебе
Любка солоденька.
Котрий зможе сині гори
Грою сколихнути,
Того зможу до серденька
Свого пригорнути.*

Не одному музикантові хотілося заграти їй до співу, та жоден не міг вгодити. Багато поторощили скрипки об бистрецькі скелі, покидали цимбали у провалля, поламали флояри.

Та одного дня з'явилися у Бистреці три легіні-музиканти. Побачивши Марічку, заграли їй весільної. Зупинилася дівчина і стала, заворожена грою, якої ще не чули гори. Незвичайна музика понесла її в дивосвіт пісенних чарів, де навіть камені співають. Затихли останні перебори, а вона все ще стояла схвильована, збентежена, здивована.

— Хто ви такі, що так красно граєте? — спитала.
Усміхнувся скрипаль, та й заспівав космацької:

**У Космачі хліб не родить,
Золота немає.
Там писанка й вишиванка
Веселкою грає.**

Підморгнув дівчині цимбаліст і подав свій голос:

**Хто не знає село Річку,
Де зорі збирають.
На касеті яворовій
Різцем засівають.**

— Заткнув сопілкар за ремінь сопілку та й затягнув своєї:

**Усі стежки до нас круті.
Дороги нерівні.
Та найкращі сопілкарі
В нашій Криворівні.**

Отак і знай, піснярко-чічко, що дідो Чугайстер не одну пару постолів пірвав, поки нас докупи зібрав і в Бистрець післав, — промовив скоромовкою скрипаль.

Дівчина не зводила очей з легінів.

— Котрого з нас пригорнеш до серця? — спитали.

Подумала Марічка, подумала та й сказала:

— Ходімо, легіні, над озеро Марічейку. Сьогодні купальська ніч. Отам заграєте кожний окремо. Котрий найкраще заграє, найстаростів посилає.

Тільки-но наблизились до озера, як злі сили зчинили такий вереск, від якого, здавалося, розколяться скелі, поваляться ліси. Втихли лише тоді, коли лебединим крилом поплив смичок по струнах. Заговорила скрипка тужливим дівочим голосом, затремтіла росяним світанком, наповнилася таємним шепотом трав, перелилася журчанням гірських джерел...

Торкнулися балцетки струн і загомоніли цимбали срібнодзвонним різноголоссям, забриніли бджілками,

розсипалися п'янкими поцілунками...

Притулив сопілкар до вуст сопілку і защебетала вона соловейком, затужила рекрутською піснею, вівчарською журбою, зітхнула палким вечірним коханням.

Стали музиканти перед Марічкою, неначе три явори-красені, чекаючи вибору.

Довго мовчала дівчина. Потім заговорила, насилу тамуючи плач:

— Легіники пишні та любі! До кожного з вас рветься моє серце, та воно не яблуко і не розділиш його на частини. Є на небі три світила, та яким воно буде, коли відняти одне з них? Ви мусите жити разом, аби жила троїста музика. Я залишуся тут навіки, а вам щасливої дороги і веселої гри!

Спалахнуло зелене полум'я і схопило дівчину у свої обійми. Звіявся вітер, забурлило озеро і Марічка зникла з очей легінів.

Розповідають старі музиканти, що хто хоче навчитися добре співати або грати, нехай іде під купальську ніч над озером Марічейку послухати пісень доброї Лісниці, яка пожертвувала своїм першим коханням заради вічного життя троїстої музики.

ТРЕМБІТА-ТУГА

У прадавні часи первовіччя, коли бісиці, опирі й відьми вільно ходили по горах і робили людям всякі збитки, жив у Бережниці легінь Влашко, силач над силачами. А що був за вродливий, то ноги сходиш, а кращого не знайдеш. Стрункий, немов явір, кучерявий, неначе ялівець, прудкий, як ласиця. Котра дівчина глянула на нього, в'янула, як осіннє листя, з великої любви до нього. Міг мати дівчат, як трави та листу, але він любив лише одну горяночку, яку за її сумні і замріяні очі назвали люди Тугою.

Полюбила Влашка й донька злого Арідника Бісиця.

Приносила йому найкращих лісових ягід, золотого, як живиця, меду, букети білих косиць, співала найкращих пісень, бо вміла добре співати. Однак легінь був байдужим до її голосу. Билася Бісиця, як пструг, викинений на берег, та не могла ніяк привабити молодого легіня. Він був первенцем від батьків первенців, до того народився опівночі, коли всі темні сили збираються на ігрища, і тому його не брали жодні чари.

Востаннє спробувала причарувати його своєю любов'ю. Обнявши легіня ціпкими, як смерекові корені, руками, міцно поцілувала в червоні малинові губи.

Влашко відсахнувся:

— Йди геть від мене!

— Невже я така погана?

— Твої руки студені, як гадюки, поцілунки холодні, як крига. Я люблю гаряче серце, в якому палає частка сонячного тепла.

Верескнула диким голосом Бісиця та й відвернулася від нього. А потім зникла в лісових нетрях. Плакала всю дорогу. Де крапнула її холодна сльоза, замерзали квіти, в'янули зелені трави. А коли настала ніч, почувла вона сумовиту дівочу пісню про вірне кохання, ласкаве й тепле, як промінь весняного сонця. Вийшла із своєї печери і побачила, як на зустріч горянці Тузі ішов легінь Влашко з калиною сопілкою за ременем.

— Співай, співай, горянко Туго! — шептала Бісиця. — Ще день-два і ти замовкнеш навіки і більше ніхто не почує твого голосу!

А легінь, не передчуваючи лиха, ніжно голубив свою кохану:

— Берізко моя кучерява! Одна ти в мене, як серце!

— Нічого, станеш березою на віки-вічні! — промовила

злісно Бісиця, кусаючи посинілі губи.

Пішла за ними і взяла слід з лівої ноги горянки. В темній печері розпалила ватру, взяла чорний горщик, вкинула в нього чортячої крові, перекинь-зілля, залила мертвою водою і почала варити, примовляючи:

— Заклинаю тебе, ворожище, заклинаю, у березу білу обертаю!...

Сім разів шептала-примовляла, а потім понесла чари в роті на те місце, де зустрічалися легінь з горянкою. Випорпала пальцями ямку на її сліду і наповнила її чарами. Швидко загребла і заховалася за старезним буком. Першим прийшов Влашко. Сів на пеньок, вийняв сопілку з-за ременя, та наколи притулив її до вуст, зойкнула вона людським голосом і впала з рук на землю. Підійшла Туга і тільки що наступила на свій, осквернений Бісицею, слід — вмить не стало дівчини. Замість неї закучерявилася біла плакуча береза. А Бісиця співала, аж ріки німіли:

Аж тепер він мій, гордий горянин,

Його дівки немає.

Ні їда, ні сон не бралися легіня. Днями і ночами пересиджував біля білої берези. До його вух не доходили пісні злої Бісиці, що все думала своїм співом привернути легіня до себе. І коли зрозуміла, що Влашко ніколи її не полюбить, попросила свого батька Алідника послати в ліс бурю. Заревіла ведмежими голосами дика буря-шкідниця. Зойкнули столітні дерева, намагаючись опертися страшній силі. Та не всі вистояли. Вона ламала, неначе стебла, могутні смереки, крислаті ялиці, стрункі явори і з переможним ревом неслася все далі й далі.

Вранці побачив легінь свою кохану берізку обляману, понівечену, що лежала на землі серед інших дерев. Її листячко зів'яло, аж почорніло від болю. Неначе підкошений, повалився мертвим біля неї. І тоді прилетіла

Бісиця. Обдерла з берізки білу кору та й кинула в бердо. Прийшли гірські легіні і похоронили побратима, а з білої кори зробили трембіту. Того ж дня зворушлива мелодія пронеслася горами. У ній впізнали горяни сумовиту пісню горянки Туги.

І стала трембіта-Туга вірною супутницею усіх горян. Вона остерігала їх перед ворожою небезпекою, сповіщала гори про полонинський хід, проводжала на вічній супокій жителів зеленої Верховини. Вона живе й досі, бо їй суджено жити, поки світу-сонця.

А Бісиця час від часу виходить вечорами зі своєї пещери поспівати над гірськими озерами Марічейкою і Шибенкою. Велика біда тому, хто підійде до неї. Скалічить навіки. Мені розповідали старі довгопільчани про свого ровесника, як він в молодості провів з Бісицею цілу ніч. Вона його приспала і сонного кинула у ватру. Легінь вижив, але збувся руки — згоріла, як сухе поліно. Так мстить злюща Бісиця людському роду за своє погорджене кохання, за любов горян до теплого променистого сонця.

МОЛЬФАР СВІТОВАН В КУТАХ

Хто не знав колись у горах старого мольфаря Світована? Все його життя проходило в ходах. Появиться в якомусь селі, допоможе, кому потрібно, та й подасться в інше. А вмів старий багато чого. Замовляв всякі недуги, складав переломи, «спалював ружу», зцілював зіллям... Навіть на письмі знався. Скрипка, ліра чи флюяра — все співало в його руках.

Знав силу-силенну пісень. Лише один він знав своє справжнє ім'я. Говорили люди, що дідусь обійшов пів світу, тому й назвали його Світованом.

А жив він у ті часи, коли на Черемоші стояв польсько-турецький кордон, а в Кутах лютував жорстокий пан

Гурський, ім'ям якого матері-горянки лякали дітей, а гуцули склали найстрашніший на той час проклін:

«Аби тебе Гурський взяв!»

Однієї неділі в селі Барвінкові відбувався великий храм, якого давно не бачили гори. З усіх навколишніх сіл зійшлися люди, щоби побачити старого мольфаря, послухати пісень.

Оподалік церковного подвір'я, всівшись на пень зрубаної груші, дідусь взяв до рук ліру і заспівав молодецьким басом:

***Чи знаєте, люди добрі
Того Світована,
Що ніколи не боявся
Ні турка, ні пана.***

Переставши на хвилину співати, показав людям біло-сині рубці, що оповилися обручами довколо худих жилавих рук, а тоді заспівав знову:

***Ой зібрав я хлопців сорок
На діло, на гоже.
Тепер пани будуть знати,
Що Світован може.***

Не доспівав. Дикі вигуки сколихнули море людських голів. Півсотні озброєних гайдуків Гурського, розганяючи натовп, летіли просто на діда. Старий, ніби й нічого не сталося, відклавши ліру, вийняв з-за ремня пляшку, в якій танцювало чорне бісеня, завбільшки в палець. Воно вибивало тропота, сідало присядки, показуючи гайдукам червоний язичок.

Гайдуки остовпіли. А дідусь, посміхнувшись, промовив:
— Сиди, Щезничку, спокійно. Видиш, що панове гайдуки хочуть зі мною щось побалакати.

Бісеня сіло по-турецьки, склавши навхрест руки.

— Та я, та ми... Пан Гурський наказав, аби ми вас

спровадили в Кути, — видавив, заікаючись, начальник гайдуків Щекальський.

— Дайте мені доброго коня. Я старий і не годен ходити пішки.

— Най бере мого огиря. Він вже вбив моїх двох слуг, — шепнув барвінківський багач Охабленюк.

Помилився багачисько! Жеребець, побачивши діда, радісно заіржав і поклав йому голову на плече.

— На Кути! — крикнув Щекальський.

Летіли бурею. Через дві години вже були під мурами панського палацу.

Поки Щекальський доповідав панові, Світован сів у панську альтанку на подвір'ї, а пляшку з бісеням поставив на столик.

З дверей палацу викотився товстелезний, як бочка від вина, пан Гурський. Розсівшись у кріслі, навпроти дідуся, почав з ним вести розмову.

— Хоча я й пан, а ти хлоп та ще й колишній опришок, але я говорю з тобою, як рівний з рівним. Продай мені свого чорта, а я тобі заплачу за нього гонорово, по-панськи.

— Що ти, пане, можеш за нього дати! У мене є стільки золота, що можу купити три такі палаци, як твій, з усіма коштовностями. Хочеш, я тобі його подарую, але відгадай мою загадку.

— Кажі, може якраз відгадаю.

— Маєш, пане, відгадати три назви. Перша: яке мое хресне ім'я. Друга: як звали мою дівчину, яку закатували твої посіпаки за мене; третя: куди пхали твої кати моїм побратимам розпечене залізо. Коли відгадаєш, напиши їх на папері. Кожна назва звучить однаково, як вперед, так назад.

Думав пан цілу ніч, а тут вже й розвидняється.

— Знаєш, що? Скажи розв'язку своєї загадки і забирайся геть зі своїм чортом.

Дідусь хитро посміхнувся.

— Скажи, Щезничку, панові.

— Пилип, Анна, пуп! — пропищало тоненьким голосом бісеня, а потім залилося несамовитим реготом.

— З чого сміється твій чортик? — спитав пан.

— З панської дурноти! — вереснуло бісеня. — З трьох назв жодної не відгадав.

— Пся крев! — крикнув сердито пан і вдарив щосили по пляшці.

І тут сталося нечуване, невидане. Паном кинуло до землі і почало товкти головою об землю, немов ступою. Накінець витягнуло язик до самого пупа.

Гайдуки розбіглися — хто куди. Того ж дня пан покотив роги і люди дихнули вільніше. А дідусь Світован сів знову на коня і помчав трапом у гори.

МОЛЬФАР СВІТОВАН В ЖАБ'Ю

Скаравши в Кутах пана Гурського, подався Світован в гори. В Криворівні подарував огиря Юрі Бендейчуку, що кохався в конях, пішов далі пішки. З Жаб'я-Центра на-вернув на гору Швейкова до Микули Постоленника, що шив колись постолі Світовановим опришкам. Прізвища Микули теж ніхто не знав, крім нього самого. За вправні руки до постолів дали йому опришки таке прізвисько.

Побачивши Світована у своїй хатині, старий одівець зрадів, як мала дитина.

— Пилипку любий та пишний! Так сми си зрадував тобов, ек ангелом господним. Може би ти мені шош поміг, бо вчепиласи мене теженька біда — панцка напасть.

— Та ек зможу, Микулко. Лиш скажи, шо тебе на-йшло, — мовив Світован.

— Та таке, Пилипку, шо нема шо в дві трісці взети. Єкас безчесьть, всох би їй езичок, розказала панови, шо я вмю

робити файні постоли. Вчула це его паня та й забагла постільців з гадючої шкіри. Викликав мене пан та й питає:

— То ти Постоленник?

— Та я, проше пана, а що?

— А то, що маєш вшити моїй пані постільці з гадючої шкіри.

— Паночку любий, та хто таке чув? Але він не дав мені договорити. Вперезав мене нагайков, шо я звивси, ек червак, Бог би его побив тежким побивачем!

— А то, забаг змерзлого в Петрівку, — засміявся весело Світован.

— Та тобі добре смієтиси, мені хоть на старість з хати тікай та в хованки йди. Сказав, шо ек до тижня не вшию, то накаже мене на покай завісити в Жеб'ю, шоби люди знали, шо значить непослух.

— Свищи на то, Мику. Ше й ти засмієшси, ек пан заплаче, — заспокоїв Микулу Світован.

Брехнула кутюга. На подвір'ї почувся тупіт кінських копит. П'ять гайдуків з паном Щекальським злізли з коней і підійшли до вікна.

— Гов-гов! Ану, старий корзана, вийди з хати! — закричав один з них.

Вийшли обоє.

«Я думав, ек его суда спровадити, а він сам прийшов», — шепнув мольфар сам до себе.

— Цего хлопа знаю, а ти, дзяду, що за один, звідки? — звернувся пан до Світована.

— З усеґо світу, пане, — відповів мольфар, посміхаючись.

— Ти як розмовляєш з паном? — скипів пан.

— По-нашому, паночку.

Замахнувся пан нагайкою, але його рука закаменіла в повітрі. Гайдуки витріщили очі з дива. А Світован, дивля-

чись у панові витріщені очі, промовляв глузливим голосом:

— Єк хочете знати, паночку, то я вам скажу. Лиш не бийтеси, бо то нефайно для пана. Єк це так прийти в гості до газди та й на єго гостя руку здоймати? А я вам хочу помочи. Вчув я, що ваша паня хоче мати постільці з гадючої шкіри. А шо ви з панев дуже добрі, то гріх вас не послухати. Зараз і вам шкірочка буде.

І засвистав сумно, протяжно. На подвір'я почали стягатися змії з усіх сторін. Тривожно зафоркали коні. Гайдуки, забувши про пана, посідали швидко на коней та й погнали в Жаб'є, аж закурилося. Пан хотів утекти, але якась невидима сила міцно тримала його за убрання. А Світован глузував, аж гадюки дивувалися, піднявши вгору голови.

— Вибирайте, паночку, єку хочете шкірочку: черлену, чорну, сорокату...

— Хто ти, дзяду? — на силу видавив пан.

— Я мольфар Світован, — відповів гордо старий.

— Ой, Єзус, Марія! Ратуйте! Відпусти мене, дзяду, не вбивай!

— А я й не думаю вбивати. Хіба бих дав тебе на шніданок оцій галиці. Але я й це не зроб'ю. Забирайси з паном Богом на дідчу маму, аби й твого панцкогo духу не було! — проказав гнівно мольфар.

Пан побіг щосили в долину. Свиснув мольфар ще раз і гадюк мов не було.

— Не знаю, братчику, єк тобі відшениватися, — дякував Постоленник.

— Не треба нічо. Ади звари бігом для мого Щезника молока солодкого і несолену кулешу, бо добре тримав пана за барки, — мовив, сміючись, Світован.

З того дня пан Щекальський звихнувся з розуму. До самої смерти не говорив про гадюк, які його переслідують. Так і помер божевільним.

МОЛЬФАР СВІТОВАН В УСТИРІКАХ

Якось зайшов Світован в Устиріки. Зупинився в давнього знайомого дідуся Козьми Русинюка і почав приймати людей, що збігалися до нього зі своїми бідами. Нікого не відпустив без поради, допомоги. Тому дав коріння змієвону і свічок від болів у животі, того порадив, які трави допомагають від безсоння. Одному пішов скласти перелом, другому полагодити порушеницю, третьому примовити від переполоху. Де бідно діялося в хаті, дав кілька дукатів. Хоча був початок осені, з-під Чорногори дихав колючий вітерець. Ночі були холодні і господарям не хотілося готувати дорогому гостеві ночівлю надворі.

— Будете, Пилипку, спати в хаті, але вибачейте, ек вас вкусит екас блиха. Бо так осінь має до себе, шо вдень тне мушня, а вночі кусають блихи.

— Коби за все така жура. У мене є і на це рада, — сказав усміхаючись Світован.

Пошпорпавшись за ременем, він витягнув голку, пошептав над нею і заткнув у підлогу. Тільки що голка торкнулася підлоги, як до неї почали скакати блохи з усіх сторін. За хвилину серед хати червоніла куля завбільш смерекової шишки.

— Цеї ночі не будете чухатиси, — мовив старий. — Лиш не пробуйте кивати, бо рано маю їх розпустити.

Газда з газдинею не спускали очей з уярмлених бліх.

Тільки що хотіли укластися спати, як надворі забрехала кудлата сучка Пужла. Газда вийшов в хороми і сердито спитав:

— Кому не дає спати? Хто там?

— Дуже добрий чоловік, корчмар Йойна. Ай-вай! Прошу вас, пане газдо, пустіт до хати!

Газда відсунув дерев'яну засувку і Йойна, задріботівши ногами, вбіг до хати.

— Шо летиш, ек перепужений! Ше мені блихи розпудиш, — крикнув сердито Світован.

— Ай-вай! Біда, пане Світоване! Прийшов до вас за поміччю. Дурно не хочу.

— Кажи, шо тобі треба?

— Ну, знаєте, моя жінка Рухля злягає і не годна вродити. Ціла купа жінок коло неї і не годна вродити. А вона, біднітко, так мучиться... Сподіваюси на вас, пане Світоване. Ви дуже добрий чоловік.

— Мольфар, хитро посміхнувшись, витягнув з-за ременя золотий дукат і подав корчмареві.

— Іди бігом додому і поклади жінці оцес дукат на пуп. Лиш пантруй добре, аби не впав. А прийдеш суда і скажеш, шо тобі жінка вчинила — хлопчіца ци дівчинище.

— І це все? — спитав корчмар, дивлячись на старого благальними очима.

— А ти шо, бірше хотів? Біжи, аби не було запізно.

Корчмар миттю вилетів з хати. Вранці прийшов веселий, окрилений щастям. Його великі чорні очі сяяли від радощів.

— Дай вам, Боже, здоров'єчка, пане Світоване! Абесте сто років жили та й людем добро робили.

— Та ти кажи, єкий в тебе прибуток, — знетерпеливився мольфар.

— Нівроку, нівроку! Два хлопці-близнюки, ек горішки-вилушки. А такі крикливі! Ай-вай!

Мольфар дав йому ще один дукат.

— Вчешний не відбираю, а сьогоднішний додаю. Це дарунок твоім хлопчіцям від мене. Я добрий ек на почеток, так на руку. Най тобі ростут здорові.

— Дякую, дякую, сто років вам...

— А ти, Йойно, коли буде оцес газда віддавати свою внуку-сироту, то маєш дати беривку горівки і дві бочці

пива. Бо єк не даш, то сам знаєш...

— Чому не дати? Дам, бігме дам. Ви не знаєте Йойну.

Гречно попрощавшись з мольфарем і господарями, корчмар пішов додому.

— І коли ви примовили над дукатом? — спитала газдиня.

— Та тут, Євдошко, не треба було нієкої примівки. Юдейський рід любить гроші. Наколи жиденета зачули золото, махом потегнулися до дуката.

Світован, добре поснідавши, лагодився в дорогу. Забрав з собою і чародійну голку, на якій вже не було жодної блішки.

— Декую вам файно, газдики чесні. Єк не вмру, то прийдю до вашої внуки на весілечко, — сказав, виходячи з хати.

* * *

За гіпотезами деяких вчених на території гуцульських регіонів Карпат жили у давнину слов'янські племена карпів, від яких походить і назва гір — Карпати. Карп'яки воювали з германським плем'ям готами. У Верховинському районі є багато прізвищ Готич, які вірогідно є нащадками полонених готичів.

***Хочу предків горян-карп'яків
Повернути знову у Карпати.
Крізь глибинну темряву віків
Правнукам їх славу передати.***

ПОМИЛКА ЗБРОЯРЯ

Багаті наші Карпатські гори бурхливими ріками, потоками, джерелами. Невеликі вони, та дужі своєю незборимою силою. На своїх плечах носять потужні дараби, нещадно шматують стрімкі скелясті береги, змітають зі своєї дороги велетенські каменюки. І мчать вони в широкі долини, єднаючись зі своїми старшими братами і

сестрами, щоби спільно з ними донести до Чорного моря гордовиту карпатську пісню, освіжити його цілющими гірськими водами. І риба водиться в них незвичайна: подібна до давніх слов'янських двовістряних мечів, цяткована, вибивана дивними пацьорками, як рукоятки гуцульських ножів, тобівки, порошниці. Називають її в народі пстругами на пам'ять древнього карп'яка-зброяра Мечислава Пестрого, що своїм сріблестим мечем дав початок водяному царству розписаної риби.

Жив Мечислав у ті прадавні роки, коли над Слов'янською землею заслонили сонце грозяні хмари. Орди злющих рудобородих готів розгромили мирних слов'ян-землеробів й отаборилися над Бористеном. Від племені до племені ходили готські посли, пропонуючи здатися на ласку й неласку грізних завойовників.

Серед чорногірських верховіть день і ніч палала ватра. Біля кам'яної печі порався зброяр Пестрий. Сам плавив залізо, сам майстрував зброю. Ніхто краще за нього не вмів вистругати стрілу з твердого, неначе камінь, катрафою, виточити гострого меча, змайструвати бартку чи списа. Громада його годувала й одягала, за те він служив їй вірно й чесно, озброюючи громадських дружинників. Доброю була його зброя. Стріли не ламалися, списи не гнулися, мечі не щербилися. Тому й чужинецькі орди минали оселі карп'яків десятими дорогами.

Одного дня, відгартувавши з десяток мечів, зброяр хотів заснути. Раптом забрехали собаки і до його хати увійшли два червоноволові чужинці з безбарвними водяними очима. Один з них добре розмовляв слов'янською мовою. Вклонившись господареві, промовив:

— Честь тобі і слава, великий зброярю! Принесли ми тобі поклін і прохання княгині Валькірії, доньки готського короля Германаріха. Просить вона, щоби ти для

неї виготовив слов'янський двовістряний меч, зроблений з найтвердішої сталі, оздоблений найкращими візерунками. Сам віднесеш і подаси їй до рук. В нагороду одержиш все, що забажаєш.

Забилося живіше палке верховинське серце. Дівчина-княгиня, до якої і вельможі не приступали, просить його про подарунок. Ні, такої почесі він не знав дотепер. А все це лише початок. Лестощі чужинців затуманювали його розум. Він уявив себе, що сидить поруч з Валькірією. Обоє вершитимуть долю багатьох народів. Недовго роздумуючи, відповів послам:

— Скажіть вашій княгині, що наколи зів'януть перші букові листки, нехай чекає мене з подарунком.

Посли відійшли, а Мечислав осідлав чотири пари коней і, взявши з собою багато шкіряних бесаг, відправився в Балтагору, що за Буркутом, накопати залізної руди, щоби з неї виплавити сталі.

Дванадцять мечів погнулися, пощербилися при гарті. Аж тринадцятий заграв, заіскрився срібно-синіми гірськими водами. Він не ламався, не кришився об крицевий камінь, на якому пробував зброяр силу своєї зброї.

І тоді він почав виготовляти інкрустовану рукоятку. Одягав бронзову поволоку, стругав, виточував, цяткував, вибивав золотими та срібними цятками, дорогою слоною кістю, яку діставали слов'яни від грецьких купців. І коли рукоятка всміхнулася зоряним небом, зрадуваний зброяр припоясав меч-подарунок до боку, сів на коня і рушив у дорогу.

На скелястій млистій Бережницькій стежці, де дуже трудно розминутися, побачив Мечислав старезного діда з білим, як клоччя, *волоссям*, що став серед стежки і не думав вступитися з дороги. Зброяр зліз із коня і вже хотів штовхнути діда в бердо, як несподівано старий за-

співав голосом, від якого опустилися дужі руки зброяря. Опершись на осідланого коня, уважно слухав страшні слова дідової віщої пісні:

— Ой не даруй жала беззубій гадюці, бо смертельно вразить твоє тіло.

Не віддавай зброї злісній ворожиці слов'янського люду!

Подаруєш зуби змії м'якотілій — лиш один загинеш. Як віддаси зброю підступній княгині, загине твій нарід.

Проклене навіки тебе рідна мати, а свята землиця викине з могили.

Вона тобі дала мудрість, здібність, силу, щоби був їй вірним.

Вертайся, отроче, поки ще не зрадив вітцівського краю!..

Вперше в житті заплакав Мечислав. Соромно було вернутися до своїх братів і розповісти їм про свою обіцянку Валькірії. Вони йому простять, він ще не вспів їм нашкодити. А як бути з Валькірією? Обіцяв же подарувати їй меча. Не дотримав слова і вже не зможе дотримати. Він кидається на всі сторони, шукаючи діда-віщуна. Але його вже немає. А вгорі над головою схвильованого зброяря кружляє в небі чорний ворон. У долині Бережницьких скель гомонить сердито Чорний Черемош.

Відв'язавши меча, кидає його в розбурхані хвилі Черемошу.

— Прийми мій подарунок замість Валькірії! — шепочуть його пересохлі уста.

А ворон опускається чимраз нижче, криче все голосніше.

— Не довбати тобі мого тіла, як не орудувати ворогам моєю зброєю!

Прощайте, братове й сестри! Відходжу від вас з чистою душею. Не матимеш кого спитати і ти, Валькіріє, за мою обіцянку, бо мертвих ніколи й ніхто не питає, — шепоче востаннє.

...Голосний сплеск води, і далі пливе річка, ніби й нічого не сталося.

Поплигло з білими хмарами зелене літо на відпочинок. І коли почали в'янути перші букові листки, з'явилися в горах недобитки готських лицарів, яких розгромили волелюбні поляни над Бористеном і прогнали на захід. Багато готичів прижилися в Карпатах і стали вірою і правдою служити країні, яка дала їм притулок.

А навесні побачили карп'яки у своїх водах багато сріблистої, цяткованої, як рукоятки зброяря Мечислава Пестрого, риби, що народилася від його меча.

Гарні наші Карпати. Серед них срібними мечами виблискують ріки, потоки. Гуляють в них вибивані різнокольоровими пацьорками пструги. Кращої і смачнішої риби ніде не знайдеш. Бо перелиті наші гори наскрізь красою, то гірська риба мусить бути кращою за всі риби на світі.

КОРЕНІ ВІЧНОГО ДУБА

З давен-давна любить наш народ високі, кучеряві, широколисті дуби, з якими він порівнює людську силу. Про них він склав багато пісень і казок, легенд, і прислів'їв. Люблять дуби і на Косівщині, де кожний дубовий гай вважається святим місцем. Тут народилася чудова легенда, що відображає славне минуле нашого народу.

У сиву давнину, коли ще наші гори були незаселеними, першим прийшов зі сходу слов'янський воєвода Карпо, що привів сюди своє відважне плем'я карп'яків. За велику силу і мужність назвали його одноплемінники Нездоланним, а високі гори найменували Карпатами.

Через кільканадцять років жодне сусіднє плем'я не мало стільки худоби, меду, залізної зброї, як працелюбні і сміливі карп'яки, на багатства яких почали зазіхати чужинецькі наїзники. Не раз і не два пробували вони відібрати, нажите важкою працею, народне багатство. Однак мирні і працелюбні та гостинні карп'яки вміли в годину небезпеки відстояти свої гори. Дивувалися не раз вороги великій силі малого племені, не знаючи, що вся їхня міць захована у Вічному дубі, який колись посадив перший вождь карп'яків Нездоланний.

Довгі роки жили карп'яки вільним трудовим життям, поки не став князувати над ними воєвода Блуд. Гординя і зухвалість опустили його розум. Він наказав своїм дружинникам розігнати вічеву Раду старійшин, присвоїв собі громадські стада худоби, а вільних карп'яків обернув у рабство.

— Не жити орлам у клітці, ні оленям у загороді! Не бути слов'янам рабами ні в чужих, ні в своїх князів! — пролунав горами гордий клич повсталих.

За всі роки не бачили гори братовбивчої війни. Заплакали Карпатські гори від горя великого.

Разом з ніччю злетів на зелені верховіття чорний сум.

Затихли переливні трелі сопілок. Замість них ридали похоронні трембіти. Не стало вечірніх солов'їв. Цілими ночами вили сови, накликаючи на гори нещастя. Десь поділися гомінкі дрозди, щебетливі ластівки. Тільки чорне вороння заливалося зловіщим кряканням.

А переможений своїм народом Блуд втікав зі своїми синами до чужинецького князя Лиходія, затаївши у серці ненависть і пімсту до своїх братів.

Впав перед ним по-рабському до ніг.

— Видам тобі таємницю сили нашого племені, лиш допоможи ще раз стати князем. Ти не чув про Вічного

дуба, що росте в наших горах. У нього багато коренів, що розрослися на всі чотири сторони землі слов'янської. В ньому вся сила слов'ян. Допоможеш підрізати, віддам тобі частину Карпат.

І напоїв Лиходій синів Блуда дурманом, що росте на чужій землі. Від нього вони осліпли й оглухли. Підрізуючи корені Вічного дуба, не чули його стогону, не бачили живої крові, що крапала з коріння.

І посунула орда за ордою на землі Нездоланного. Хоч як завзято захищали карп'яки свої землі, не могли вони опертися ворожій навалі. Славне і могутнє плем'я, що колись дивувало світ своєю відвагою, опинилося на довгі роки в неволі. Його землі поділили між собою чужинці і привласнили собі всі багатства.

Та хоча жили карп'яки в рабстві, ніколи не були рабами. Пощербилися, та не поламалися їхні слов'янські двовістряні мечі. Від крові народної, пролітої в безперервній боротьбі з наїзниками, помалу оживав Вічний дуб. Його коріння зцілювалося. Не могла вже його звалити ні хуртовина, ні чужинецька сокира.

Летів невпинно час вперед, карбуючи століття за століттям. Зцілилося коріння Вічного дуба. А правнуки поганого князя Блуда розбіглися по світу, шукаючи в чужих країнах нових царів-лиходіїв, щоби ті прийняли їх за своїх слуг. І бродять блудники білим світом від царя до царя, бо немає для них місця на рідній землі.

ЧАРОДІЙНИЙ РІЗЕЦЬ

Давним-давно замешкали в наших зелених горах перші роди слов'янського племені карпів. Не було тоді в них ні християнських імен, ні поклоніння рукотворним ідолам. Шанували вони Красне сонечко, білявого місяця Світослава і невидимого велета Кресуна, що під час

грози викрешував могутнім молотом об високі кам'яні скелі вогонь, даруючи людям його життєдайне сяйво.

Ще не вміли карпи на той час зводити дерев'яних хат, не знали заліза. Жили в печерах, робили все для домашнього вжитку з допомогою кам'яного знаряддя. А довгими вечорами, вільні від денних турбот, сиділи і слухали оповіді старійшини про всяку всячину. В молодих і старих карпів завмирили серця, коли чули, як лихий божок Чорний Арідник, затаївшись у темних скелях край гори Говерли, пильно оберігав від людей чародійний різець. День і ніч його зла-презла сестра Темнота стерегла вхід до глибокої печери в скелі, огортаючи гори чорними, як ніч, туманами. Не раз чули карпи зловісний регіт Арідника, що розливавсь верхами, погрожуючи загибеллю їх племені.

І заповзялися карпи відняти в Арідника чародійний різець. З дня на день чекали, коли одна з доньок котрогось із роду народить сина із золотим волоссям та дужою силою, аби вивільнити чародійний різець, поліпшити своє важке життя і покласти навіки край царству лихого божка.

Однієї весни засурмили роги з тура, забили гучні барабани, сповіщаючи гори про радісну звістку: у сім'ї скотарів, Бронемира і Яри, народився хлопчик, сподівана мрія карпів. Старійшина роду припалив новонародженому золотисте волосся громовим вогнем, підкурив димом з пахучого чар-зілля, щоби злі духи не мали права на дитину, і назвав його Ростиславом, сповіщаючи цим, що принесе він славу якщо не карпам, то їх нащадкам.

Як з роси-води ріс Ростислав. У десять років вже вивирив ялиці з корінням, ударом п'ястука вбивав дикого кабана, клав на обидві лопатки найсильнішого ведмедя. А коли хлопцеві сповнилося двадцять років, він, взявши до рук кам'яний келеф із закривавленим обухом, якого

не могла підняти жодна людина, укляк на коліна перед батьком- матір'ю і старійшиною племені.

— Я готовий до діла. Благословіть у дорогу!

Карпи дружно здійняли догори руки.

— О всемогутній Кресуне! Ти даруєш нам вогонь з-під темних хмар, подаруй нашому легіневі свою мужність і відвагу!

З-за темних хмар озвався дужий гуркіт грому.

— Великий Громовержець почув нас, — в один голос мовили карпи. Повертайся щасливо, Ростиславе!

По дорозі до Говерли розступалися перед Ростиславом могутні дерева, розсувалися гостроверхі скелі, високо в небі шугали соколи-бистролети.

Володіння Чорного Арідника зла-презла Темнота закутала силою-силенною важких хмар, крізь які не в силі був пробитися навіть місяць Світослав. Однак добра сестра громовержця Кресуна Блискавка раз у раз посилала легіневі своє іскристе сяйво, показуючи дорогу через глибокі нетрі.

Скинувши в безодню величезну каменюку, що закривала вхід до лігва божка, постав легінь перед Арідником.

— Чого тобі треба? — насупив брови Арідник. — Пропади пропадом, зухвальцю! — вхопивсь за булаву Арідник.

Ростислав підняв угору келех.

— Я, слов'янський син, буду битись до останку.

Здригнулася земля карпів, зойкнули гори, стрепенулися одвічні ліси. Кришилися скелі від брязкоту булави об гострий келеф, замирали від жаху глибокі вирви й невгамовні гірські водоспади.

Три дні і три ночі бився легінь з божком. На четвертий день упав Чорний Арідник мертвим до ніг Ростислава.

Зламавши ріг, де був захований чародійний різець, легінь засунув його за пазуху й рушив до стійбища свого племені.

Нараз закривавилося небо. Хмари чорного вороння знялися над високими горами. Зловісно забрехали в лісі червоні лисиці, завили вовки. І не встиг Кресун зарядити свого лука, як з-під непроглядних кущів стріла підступного Честолюба, сина блудниці Зради, вп'ялася в серце легіня.

— Браття-карпи, рятуйте різець! — крикнув Ростислав, вмираючи.

Ударив грім, і Честолюб обвугленим трупом звалився у провалля. З його рук випав різець, який згодом знайшли пастухи. З роду в рід переходив він по всій Верховині. Хто тільки торкнувся його, ставав майстром на всі руки.

Навчилися карпи плавити мідь і залізо, виготовляти залізні бартки, будувати дерев'яні хати. Але чародійний різець затьмарив усі інші ремесла. Чародійна його сила шматок звичайного дерева перетворювала на частку зоряного неба, на прекрасну квітку, грала райдужними барвами небесних світил.

Не раз і не два пробували вороги відібрати від нащадків славних карпів чародійний різець. Їм допомагала сестра Алідника Темнота з правнуками блудниці Зради, та славні верховинці не скорились ворогам. Здолали Темноту, збороли Зраду. І досі чародійний різець переходить з рук до рук по всій Верховині, славлячи розум і кмітливість нащадків карпів.

КОХАНА СЛАВОМИРОВА

Там, де Білий Черемош, розділивши срібним мечем гори надвоє, пробиває дорогу до рідного брата Чорного Черемошу, стелилися голубим морем ліси. Серед них на високій горі Кохан жило горде слов'янське плем'я карпів. Не знали карп'яки ні панства, ні рабства. Не вміли ділити ні землі, ні худоби. Кожний член племені був рів-

ний серед рівних. Керувала плем'ям рада старійшин на чолі із старим волхвом Славомиром.

Була в Славомира донька на ім'я Кохана, красуня над красунями. Не було їй пари на всю Слов'янщину. Її обличчя ясніло раннім сонцем, в її очах відбивалася глибіннь погідного неба, кучерявими хвилями розсипалося плічми пишне волосся. Столітні смереки колихали її до сну, виспівував молодецьких пісень Білий Черемош, пестив її личко крилатий карпатський вітер.

Кожного вечора, запалюючи жертовний вогонь із запашної живиці, старий Славомир проказував мудрі слова:

— Хай буде славен мир!

А його донька, підкидаючи пахуче зілля, додавала:

— Хай вічно сяє сонце!

А потім ходила на лісову галявину співати.

Сама вміла складати пісні.

У піснях цих славила відважних легінів, що безстрашно ідуть на двобій з рисями, ведмедями, дикими кабанамі; скотарів, що не сплять день і ніч, вартуючи громадські стада, що дарує всім життя.

Одного ранку над горами з'явилися хмари чорного вороння, що крякало дико, сумно, моторошно.

— Погана птиця! Віщує горе, — сказав Славомир.

На другий день побачили карпи чужинців. Вони були з гострими мечами, закуті в залізні кольчуги. Від їх мечів гинули старі й малі.

Почервонів від крові Черемош. Глухо застогнали гори. Гірко заплакала Кохана над умираючим батьком.

— Не годиться плакати доньці славного слов'янського роду, — промовив слабим голосом Славомир. — Бачиш братів Черемосів? Кожного року хоче їх позбутися богиня Зима. Сковує їх крижаними кайданами, засипає снігом. Але побороти не може. Вони вічні, як наш народ.

Заледве поховала Кохана свого батька, як до її хати вдерлося кільканадцять чужинців з червоним, як осіннє листя, волоссям. Найстарший з них, глянувши на Кохану, зацікавився дивом. Такої красуні не бачив він у жодній країні. Постоявши хвилину, промовив до неї мовою слов'ян:

— Я Германаріх, внук Зігфріда Білого. Воевода лицарських готів. Тобі випала честь бути моєю дружиною.

— Іди геть, лихий чужинцю! Залиши наші гори!

— Наше лицарське плем'я не може бути милосердне до своїх ворогів. Подякуй своїм богам, що послали тобі такого славного лицаря.

— Твої руки криваві, твої уста плюгаві, а твої лицарі гірші за хижих звірів! Не бути мені твоєю дружиною, як не панувати песиголовцям у наших горах!

— Візьміть її силою!

Спалахом блискавки мигонув ніж у руках Коханої. З її серця бризнула кров, осліпивши очі Германаріху.

Небо запалало червоним сьйвом. Поблідли від жаху брати Черемосі. Потім, вдарившись грудьми об сірі скелі, понесли світами свої жалі.

Цілу зиму розкошували в горах готи. Пили, їли, набувалися.

Потішалися полонянками. А потім зеленими доріжками завітала в Карпати Весна, засіваючи незабудками місця спалених осель, вкриваючи травною стоптану ворогом землю. З усіх кінців Верховини виходили легіні з топірцями в руках на поєдинок з готами. Ніхто з наїзників не повернувся живим.

Минуло багато століть.

Понад Білим Черемошем багато сіл. Одне з них зветься Довгопіллям. Над ним височить гора Кохан. З неї збігає крутими берегами прозорий, як небо, потічок. Старі люди говорять, що він витікає з грудей карп'янки Коха-

ної, що воліла смерть, ніж життя з нелюбом-наїзником.

Над обома Черемошами немало гарних, як писанки гірських сіл. Проживають у них під ясним сонцем нащадки славних карпів — карпатці, верховинці-гуцули, що закохані в пісню і працю, як древня Кохана Славомирівна, як їхні славні предки.

РАДА І ЗРАДА

Із далеких покручених верховинських гір тягнеться, перетинаючи село Білоберезку, сіра смуга колишньої ріки, прозваної в народі Сухим Потоком. Її висохле русло, вкрите обточеним камінням, сірим піском та гострим шутром нагадує, що тут колись текла ріка, вода в якій буде тільки під час великої повені, і то лиш кілька годин. Бо коли заблисне сонце, десь зникає вода і знову сухі камені сумно сіріють, чекаючи нової зливи.

За народним переказом тут відбуває кару дочка древнього карпатського волхва Зрада, яку прокляв її рідний батько.

А діялося це давним-давно, коли карп'якам-верховинцям вперше довелося вести криваву боротьбу з чорнобородими чужинцями з племені погромників, які з Балкану проникли в Карпати.

Тоді руслом теперішнього Сухого Потоку прудконогою риссю збігала в Черемош повноводна гірська річка. Біля її устя висів вічевий дзвін — гордість горян. Його виготовили гірські зброярі-умільці, коли ще по всій Слов'янщині не було християнських церков і ніхто не знав, не відав про дзвони. Кожного нового місяця цей дзвін скликав карп'яків на вселюдний збір.

На високому камені, застеленому ведмежою шкурою, засідав голова старійшини Світомир, вирішуючи з іншими старійшинами всі громадські справи.

Були в Світомира дві дочки, Рада і Зрада. Старша Рада не славилася вродою, зате була найрозумніша на всю Слов'янщину. Разом зі своїм батьком брала вона участь у кожному вічу, давала громаді свої мудрі поради.

Молодша Зрада була вродлива над вродливими. Своїм перелесним усміхом вабила до себе багатьох легінів. Кожному з тих, котрий переможе в бійці свого суперника, обіцяла вона свою любов. Не було дня, щоб із-за неї не билися, не кривавилися легіні блискучими, як сонце, бартками.

— Негоже чиниш, сестро, — говорила їй Рада.

— Хіба? — сміялась Зрада. — Вчу їх битися, щоб знали, як боротися з ворогом.

Любила Зрада дорогі прикраси. Вся ходила в золоті.

— Навіщо тобі воно? — питала Рада. — Пригорща залізної руди дорожча за гору золота. Мовчала Зрада, тільки її чорні, як осіння ніч, очі ставали мутними, як весняна калюжа, потім сірими, як захмарене небо.

Одного ранку вдарив несподівано вічевий дзвін. Старого Світомира не було в оселі. Він з кількома волхвами пішов на високу вершину Чорногори збирати чар-зілля, що помагає від усіх слабостей і недуг. Його дві дочки, почувши голос дзвона, швидко побігли на віче. Там було вже багато народу.

Біля каменя, де засідали старійшини, стояли два чужинці, велетні, яких світ не бачив. Озброєні від ніг до голови, вони кидали презирливими поглядами на юрбу народу, що зібралася на раду.

Заступник Славомира, волхв Радомир, оголосив народові:

— Прийшли до нас послы князя погромників Кнута. На своїм шляху вони перемогли всі племена, які їм ставили опір. І від нас хочуть, щоб ми добровільно піддалися їх князеві, Що будемо робити?

— Нехай скажуть своє слово старійшини, діти нашого батька Світомира, а тоді заговоримо і ми! — загомонів народ.

— Не був слов'янин рабом і не повинен бути, — промовив урочистим голосом Радомир.

— А я кажу піддатися! Немає в нас сили проти велетів, — вихопилась несподівано Зрада.

— Що?! — крикнули легіні, піднісши вгору залізні бартки.

— Не слухайте її! Ми мусимо битися! Битися, хоч би один карп'як залишився живим! — промовила Рада.

— Битися! — розляглося горами.

— Що передати нашому великому князеві Кнуту?

— Дайте їм їжака й ведмежу лапу, — шепнула Рада старійшинам.

Коли послів нагодували і напоїли, Радомир передав їм мішок з овечої шкури.

— Тут відповідь вашому князеві.

Дуже здивувався гордий князь Кнут, коли посли піднесли йому таємничий мішок. Він звелів покликати до себе найрозумнішого з воєначальників Нумбу, аби той розтлумачив, що означає дивна відповідь карп'яків.

Розумні наші вороги, — хитав головою Нумба. — Вони відповідають, що нам не перемогти їх, як не вбити лапою їжака.

Кнут задумався.

— І хто їх на це порадив?

— Є в них одна дівчина, на ім'я Рада, — сказали посли.

— Це вона порадила їх послати вашій світлості таку відповідь. Але є в неї сестра Зрада, яка нам зможе допомогти. Знищимо Раду і вони нам здадуться без бою.

Крізь чорні ліси, темні звори пробирався у слов'янську оселю карп'яків посланець князя Кнута. За-

ставши Зраду, що бавилася на лісовій галявині в'юнкими, як гадюки, косами, поклав біля її ніг золотий перстень.

— Будеш дружиною великого князя Кнута. Перед тобою падатимуть на коліна всі завойовані ним народи. Лиш поможи вбити Раду. Вона нам на перешкоді.

Тільки-но взяла Зрада до рук ворожий подарунок, як її рідна сестра стала для неї чужою, далекою...

— Гей, Радо! Виходь зустрічати батька!

Рада, кинувши збирати гриби, побігла щодуху додому. Недалеко хати зрадливий спис підступного ворога прошив наскрізь її біле тіло.

Небо вкрилося важкими, мов гірські скелі, хмарами. Черемош виступивши з берегів, заплакав. Заридали вітри, несучи гірку тугу по всій Слов'янщині.

А потім настала зловісна тиша. Її сколихнув вічевий дзвін, що вдарив на сполох.

Хто що мав — спис, ратище, бартку, косу, — брав до рук, виходячи назустріч зайдам. Все, що жило, кинулося на орду. Може тиждень, може й два точилися запеклі бої слов'ян-верховинців з лютим ворогом. Більше половини всього племені загинуло в битві, але погромники були розбиті щент. Хто з них не загинув у бою, потонув у розбурханих водах Черемошу, що скривавленим велетнем біг долинами, шукаючи дороги до Чорного моря — подати йому звістку, що пропали навіки погані погромники із землі слов'янської.

Князя погромників Кнута захопили карп'яки живим разом з його коханкою Зрадою. Його вбили відразу. Зраду прив'язали до смереки біля річки, чекаючи виroku її рідного батька.

Старий Світомир довго-довго дивився на свою дочку-зрадницю. Врешті промовив до громади тремтячим голосом:

— Не дивуйтеся, братове, сестри, моїй дочці! Навіть свята земля-матір родить, крім їстивних плодів, матриган і вовчі ягоди.

Його старечий голос несподівано переріс у грізну луку карпатського грому, коли він звернувся до Зради:

— Хай буде прокляте ім'я твоє! Западешся у безодні цього плеса і будеш у ньому, поки світу-сонця! І висохне до дна повноводна ріка, щоби навіки була пам'ятка про страшну твою кару та зраду! Будеш мучитися віками в чорній безодні без води, без сонячного проміння. Була ти за свого життя на землі жадібна до золота, до людської крові, бракувало його тобі завжди, бракуватиме і відтепер. Скільки пошле води щедре небо, всю її вип'єш, і вічно палитиме тебе жагуча спрага. Киньте її, братове, в плесо!

Зрада намагалася виплисти, однак ворожі золоті прикраси потягнули її на дно. Ріка стала висихати, і за годину не було в ній жодної краплини води. Народ розійшовся ховати вбитих, а Світомир пішов оплакувати труп своєї вірної дочки Ради.

Вийнявши з її грудей списа, він довго-довго цілував її холодне, як росяна трава, обличчя, а потім, вистеливши яворову труну м'яким мохом, пахучим гірським зіллям, поховав її на високому пагорбі.

За ніч на її могилі виросла плачуча білокора берега. Вона була білою, як тіло розумної слов'янки Ради, а її ніжні листки, тріпочучи на верховинському вітрі, наспівували чарівні гірські мелодії, які підхопили карп'яки і передали в спадщину своїм нащадкам-гуцулам, що назвали древню слов'янську оселю Білоберезкою, а русло висохлої ріки, де була покарана Зрада, Сухим Потокком.

*Сопілка гірська калинова
Як спогад віддалених літ.
На ній колись грав так чудово
У вільні хвилини мій дід.
...Мов з дерева зламана гілка
В кущах калинових густих
Лишилась старенька сопілка,
Як діда не стало в живих.*

ТАЄМНИЦЯ СТАРОГО СОПІЛКАРЯ

Новела

З сопілкою за ременем він обходив всю зелену Верховину. Від старого до малого знали його в кожному селі. Газди і газдині запрошували його до хати, частуючи банушем, свіжою сметаною, як найдорощого гостя.

Пам'ятаю досі його плечисту постать, що довго не вгиналася під тягарем років, кошлаті, немов два кущі ялівцю, сиві брови, з-під яких дивилися ясні, погідні, як небо, напівпримружені очі.

Побачив я його вперше у нашій старенькій хатині у травневе передвечір'я. Привітавшись з нами, вийняв сопілку, дмухнув у неї з обидвох сторін, а потім заграв протяжно-сумну мелодію.

Ми остовпіли. Дід Ілько грав Шевченкові «Думи». В нашу вбогу хатину увірвався дужий подих могутнього Дніпра, давня мова чорноморських степів, материнська ніжність шевченківської пісні.

Мати, готуючи вечерю, втирала сльози. Я не витерпів.

— Діду! — крикнув я, коли він закінчив свою гру. — Чи знаєте, що ви грали?

Дід широко розкрив свої очі, в яких я побачив спалах карпатської блискавки.

— Думаєш, хлопче, що не знаю? Це ті думи, що їх співав

отой страдник-сіяч, що у вас між образами, — сказав урочистим голосом старий, показуючи на портрет Шевченка.

— Зелений ти, як вербовий одноліток, — промовив з докором дід. — Сіяч він, та ще й який! По всій нашій землиці святій сіяв правду. Для мене він сіяч, а ви собі називайте його, як хочете.

Повечерявши, дід з годину посидів на лаві, потім, попрощавшись, тихенько висунувся з хати.

Усі знали чудний характер діда Ілька. Ніяка сила не могла стримувати його хоч на день в одній хаті. Нікому не вимовлена туга гнала його від села до села, від хати до хати. Навернеться в якесь село, не скоро його там побачиш. Прийде через рік-два, потім знову зникне, як привид. Однак всі любили старого за його чудову гру. На своїй калиновій сопілці він умів передавати найтонші відтінки верховинського життя. Заграє «багацької», так і бачиш перед собою багача, що гуде на христинах, немов джміль над конюшиною. Вдарить «бідної», і самі ноги просяться до рвучкої гуцулки, трепетної трясунки. Тому й не дивно, що в кожній хаті його приймали, як рідного.

А роки бігли вперед. Не принесли дідові нічого доброго, крім нових зморщок на обличчі і сухої сукуватої палиці, якою мусив підпиратися, йдучи стрімкими пляями.

Карпатська ніч, розплітаючи темні коси, розсипала по небі силу-силенну дрібненьких блискучих зірок, щоб не було воно понурим, як панські хорони. Вдарила сильніше дзвонами гірських потоків-річок, щоби вони звеселяли мовчазні велетні-гори.

А навколо на прозоро-синьому полотні гірського туману колихалася усміхнена весна.

Мати вже збиралася гасити світло, як несподівано гавкнув наш вівчарик Вірний. Незабаром до хати увійшов дід Ілько.

— Не хочь їсти і в хаті не буду спати. Дозвольте мені цю ніч пересидіти на ганку.

— Що ви, діду!

— Як я сказав, так і буде. Не дозволисте, піду геть.

— Нехай буде по-вашому, — здвинула плечима мати.

Золотим серпом виглядає крізь вікно окраєць місяця. Тихенько, щоб не розбудити матері, крадуся надвір. Сідаю поруч діда. Він ласкаво гладить мене по голівці шорсткою рукою.

— Думаєш, легіню? Краще лягай спати, сили набирайся. Вона тобі колись буде потрібна. Постарієш, спати-меш спокійно. Інші часи настануть. Настане суд, як говорив Тарас-сіяч. Після цього заживуть люди правдою, як годиться жити на нашій святій землиці. Тому й хочеться востаннє надивитися на світ, вгадати, хто затрембітає, затужить за мною.

— Чому ви, діду, самотній? Невже у вас не було нікого? Дід нахилився до землі.

— Була мама в мене, та не стало її, коли мені вперше довелося піти в найми. Тоді мені було дев'ять років. Мій кавалок ґрунту забрали багаті нібито за якісь борги мого тата, якого я не пам'ятаю. Мама з жалю померла, а мене вигодували добрі люди. У молодості я мав ведмежу силу та й робітник з мене був добрий. Та що з того. Не доробишся у багатів, хоч би мав Довбушеву силу.

Дід боляче посміхнувся.

— Моїх убогих заробітків ставало, як говорять люди, на сіль до оселедця. І так я дотягнув до двадцяти років. У той час жив під Кринтою надлісничий цісарських лісів пан Зброднярський, файний на вроду, поганий душею. Наші гуцули обробляли йому поле, косили трави — і все задурно, як за панщини. Панові всього було мало. Носи-

ли йому бочками бринзу, масло, афіни, малину. Усе це він збував купцям, наживаючись людською кривдою. Була в нього і пані, стара відьма, яка гадючим серцем ненавиділа гуцулів, називаючи їх смердючими хамами. Вона тримала багато служниць, які ставали панською іграшкою. Не одна з них оплакувала дівочий сором, проклинаючи розпусного пана. Я спочатку посміхався з панських зведениць, поки мене не побила осуда.

При місячному сяйві я побачив в дідових очах сльози, що скрапували, неначе дощові краплини з даху, на дідове зморщене обличчя, сиві вуса. Дід, помовчавши хвилину, продовжував свою сумну розповідь.

— Випасаючи вівці на схилах Дземброні, я познайомивсь з убогою наймичкою Настунею. Кращої від неї і зараз не знайдеш. Чорні, як гірська афіна, очі ясніли глибиною Шибенського озера. Кучерявим жерепом стелилися плічми русяві коси. Гнучка, як молода смерека, прудка, як олениця. Задивишся на червоне, як кутське яблучко, личко, на тоненькі, як листочок, губи і не повіриш, що це убога, як і я, наймичка. А що вже мала за голос? У Дземброні заспіває — в Бистреці почують. Мала вона якусь хатину і думав я з нею зв'язати своє життя. Але для бідного і мед отрута. Наймитувала моя Настуня у багача Сафатюка. На наше нещастя побачив її пан Зброднярський. За кавалок полонини відпродав багач дівчину, як худобину.

Мені стало страшно. Я зауважив, що дідусь старіє на очах. Його обличчя дивно побіліло, губи стягнулися, як у мерця. Сині очі гаснули, неначе догораючі вуглики. Голос ставав чимраз тихішим.

— Далі сталося, як у Тарасових книжках. Знеславленій Настуні пані ошпарила лице окропом, обрізала ножицями коси, викинувши їх на смітник.

Дідусь приліг на ганок, спершись на лікоть. Все його обличчя сіпалося, немовби під ним бігали мурашки.

— Знайшли мою Настю на Довгих Толоках почорнілу, як колоду. Не хотів піп її поховати, самогубиця, каже. Ховали її добрі люди без попа, без церковних дзвонів. Гірко оплакували трембіти ще одну панську жертву.

Раптом дідусь випрямився на весь зріст. Повернувся у сторону Шибенки, прислухаючись до її шуму.

— На той час я був у Шибенім. Дивився, як гори справляли весілля. З високих гір Погорілець-легінь бистроногим рисем збігав до своєї коханої Шибенки. Побравшись з нею, вони обоє у весільному шумі несли свої води до батька-Черемоша. Вітер-дружба виспівував, витанцьовував трясунки, аж ліси здригалися. Дружки-хмари скидали щедрю повницю, поливали молодят рясними дощами, щоби вони були багатими, повноводними. Кованими чобітьми гупали по скелях п'яні громи. Гори веселилися, набувалися. Дві річечки, подолавши перешкоди, з'єдналися в одне русло, тільки наша коротка, як літня ніч, любов, обірвалася, мов нитка.

Дідусь, зігнувшись у дугу, тихо плакав. Я відчував його втомленість, але в хату йти не хотілося. Кортіло дослухати його розповідь до кінця. На щастя, дідусь продовжував далі.

— Про похорон Настуні розповів мені мокрий від зливи пастух, що спішив за вівцями.

Я збожеволів. Пішов крізь громи в безвість.

Прийшов до пам'яті в маленькій кімнаті, заваленій книжками. Наді мною стояв старенький вчитель, який розповів мені, що тиждень тому мене підібрали якісь фірмани і привезли до нього. Він мене поїв якимось зіллям, поки я не видужав, читав мені «Кобзар» Шевченка, грав на скрипці його «Думи». Від старого вчителя До-

бровольського я довідався про славного Тараса, що так мудро і правдиво описував про життя нашого народу.

Старий знову випрямився. Я відчув, що його голос починає міцніти.

— Я вирішив помститися за дівочу смерть, за своє розбите життя. В дорогому панському вині намочив корінь матригану. Віддав цей напиток давній служниці Зброднярського, Гафійці Гордійчуковій, до якої пан пообіцяв навідатися на наш Великдень. Молодиця давно чекала такої нагоди, лиш не мала доброго спільника.

Дідові очі запалали радісним полум'ям. Він молодів за кожним словом.

— Зброднярський, нахлиставшись дурного вина, почав дуріти. Його почала палити нестерпна жара, а дурман — свердлити панський мозок. Він, скинувши з себе убрання, вибіг надвір. Тут він і попав у мої руки. Велику силу мають божевільні, але моя лють була сильнішою. Голого, як Адама, Зброднярського я виволік на високу скелю та й скинув у Черемош. Панського коня продав мандрівним циганам, а сам утік до Румунії, де цілих тридцять років прожив у Добруджі серед потомків запорізьких козаків, що не хотіли служити московським царям і втекли з України. Тому призабув нашу бесіду, бо призвичаївся до їх мови.

Дідусь міцно стиснув у правій руці сукувату палицю. Його схвильоване обличчя так і пашіло полонинською ватрою.

— Я був добрий на початок. Через рік згоріла від грому панська лісничівка. Молодого Зброднярського вбили серби у Боснії. Видно, теж був добрий, як його тато.

Розгубивши свою силу чужими роботами, повернувся на рідну Гуцульщину. Граю людям на сопілці, щоб легше їм було на душі, підтримую Тарасовими думами, бо зроби-

ти щось більшого не маю сили. Ти молодий. Дочекаєшся справедливого суду над панами. Отоді розкажеш людям таємницю старого сопілкаря. Нехай знає наша Верховина, що й непоказний дід Ілько теж боровся проти панства. А тепер лиш думаю, кому передати маю свою сопілку-порадницю, щоби її голос далі чули наші гори.

Одна за одною гаснуть зорі. Росяний світанок простягає над горами червону хустину.

Дід, поцілувавши мене, відходить. Через рік не стало діда Ілька. Не загубилася його сопілка. Вона й далі грає, поновляється новими мелодіями нашого пісенного краю.

ОФЕРМА

Новела

З дідом Костиком я познайомився в лікарні. Його ноги були розпухлі й повні, мов старий пень. Старого мучив важкий кашель, однак він смалив, як швець, то в вікно, то в грубку, а найбільше в убиральні, де міг простоявати цілими годинами, пускаючи поза вуха сердиту лайку хворих, що не могли дочекатися своєї черги. Щосуботи приходила до нього постаркувата жінка, яка приносила йому величезну тайстру всякої їжі. На апетит старий не жалівся. Трощив усе, немов голодний щур. Понурий, непривітний, ні з ким не розмовляв. Навіть на запитання лікарів відповідав коротко: «Йо», або «ні». Здавалося, він тільки й жив для їжі і куріння. Коли їв, то так смачно прицмокував, облизувався, що міг розбудити апетит у мерця. Смоктав сигарету, неначе найсмачнішу цукерку. Тоді його не то сірі, не то зеленкуваті очі радісно блищали, неначе в лиса, що поцупив курку. Грамоти не знав, на годиннику не розумівся.

Коли хтось з новачків глузував з діда, санітарка Палагна Петрівна сумно хитала головою:

— Найте єго. Він, сараку, такий біданкуватий, єк єго все житєчко.

Вона не помилялася.

Народився Костик у Гаджині. Виховували його батьки за прадавнім звичаєм. До двадцяти років до роботи не заставляли, до школи не пускали. А щоби кудись не відбився від хати, не давали штанів. Вперше мати пошила йому полотняні портки, як ішов до бранки. Одним лікарям було відомо, чому його не взяли до війська, хоча був дебелий, неначе ведмідь. Незабаром померли батьки і Костик залишився один, як палець. Чужі хоронили батьків, чужі його і женили. Бо хоча Костикові стукнула тридцятка, він був з тих «праведників», що за свій парубоцький вік не доторкнувся до дівки. Молода Явдошка пожила з ним кілька місяців, потім покинула і пішла жити з іншим. Костик жив з одних поденщин. На зиму повертався до своєї голої, як бубон, хати. Любас, що відібрав йому жінку, давав Костикові харч і дрова на зимівлю, а взамін забирав його траву своїм коровам і платив за нього податок. З поденщин прийшов Костик у колгосп, де працював багато років їзовим, поки не зліг у лікарню. Люди в його віці побували світами, а він за все своє життя був два рази в Косові. Любас, видно, мав совість, бо й тепер посилав хворому Костикові своєю постаркуватою родичкою тайстру з харчами.

Останні два роки Костик не залишав лікарні. Часом бурчав сам до себе, що наколи вилікувається, піде в «дідорню». Однак хвороби не відступали, одна ловила другу. Ноги розпухали чимраз сильніше. З кожним днем спадав апетит. Однак старий не завертав з передач нічого. Казав своє коротке «простибі» і ховав «напровсяке». Гори їжі псувалися і не раз санітаркам діставалося від крикливої, як сорока, сестри-господарки.

Пролежавши місяць, я виписався з лікарні і вже почав забувати про старого. Пригадав його, коли мені сказали знайомі, що він помер два дні тому в лікарні. Перед смертю старий розговорився. Просив, щоби його занесли й віднесли на цвинтар з рідної хати, яку він дає в спадщину любасові.

— Пішла корова, най іде й телі. Кому жінка, най тому буде й хата. Прощею все Євдошці та й не маю зла на любаса Танаска, бо не кривдив мене. А шо Бог роздав моє шесте иншим, най буде его воля, — мовив старий перед смертю.

— Не баную за цим світом, бо так у нім наживси, ек муха в гноївці. Перший раз в житю вздрів челідинські коліна по слюбі, та й то не надививси. А коли вийшла панцка мода, шо зачили ходити в короткій убирі, мені вже було не до колін. Тільки мого, що дес випив, а в шпитали наївси всекіх лакітків, ек пан за Польші.

Я поспішив на посижіні.

Чотири церковні свічники із запаленими свічками в головах і ногах покійного. На лавочці глиняний горщик з кукурудзою, в якому горять свічки, принесені тими, що прийшли виказати «Отченаш» за душу покійника. Поряд з горщиком глиняна миска, в яку скидають копійки — не в кожного під рукою свічка. У домовині лежить розпухлий дід Костик. На грудях чорний, як дідове обличчя, хрест.

Народу багато. Крім сусідів і любаса Танаска з Явдошкою, майже всі, що колись лежали з Костиком в лікарні. Я пристав до них. Посидівши трохи в хаті, ми вийшли надвір.

— Ади, вже Бог забрав оферму до себе, — промовив поважно сивовусий газда Микита.

— Бийтеси по роті, Микито, — загомоніли жінки. — Гріх судити мерця.

На вас також смерть клепає косу.

— Виклепає всім, лиш не разом. Але шо правда, то правда, я її не ховаю.

Язикатим був дід Микита, але як щось скаже, то кожне його слово, хоч у пазуху клади.

— Кажете, що гріх про вмерлого говорити, а я кажу, що ні. Недурно кажут: «До трийціть не жонат, до сорок не богат — то дурневи брат». Ци ек ви кажете?

— Та ніби так, — погоджуються чоловіки.

А Микита, покручуючи вуса, продовжує:

— Не дурний тото вигadaв, шо хто в війську не був, в криміналі не сидів, любаски не мав, то не чоловік, а послідна оферма.

— А ви, Микито, не во гнів вам, все тото зазнали? — спитала струнка чорнява молодиця.

— Ек май усе. У войску вислужив ше за Австрії та й на війні був. А за Польші і в криміналі сидів.

— А за шо? — зривається кілька голосів.

— Та за пусте. Вибив шандареви зуби та й дістав півроку фурдиги.

— Ой, не за пусте, — обізвалася старенька бабуся. — Політиканта вборонили.

— Бо я на зборах вчув, шо чоловік говорить правду людям про панцкі вибори, а тут до него сахнулиси шандарі, ек ті оси. Люди розступилиси та й див'ютьси, ек на комедію. Ну я й тогди...

— Та шо було далі? — питають з гурту.

— А шо би мало бути? Він утік, а я відсидів.

— Та й не банували?

— А чого бих мав банувати? Єму були би дали бірше.

— А любаску мали? — спитав один з легінів.

— Пазь шмарки під носом! — гримнув сердито Микита, глянувши скоса на свою дружину Гафію, що докірливо похитала головою.

Тримаючи в руках погаслу файку, він проводив далі:

— Єк уже чоловік жиє на світі, то повинен по собі шош лишити. Давно вмер Юра Дарійчук, але кому збудував хату, то мур перебуде. Нема й его брата Дмитра, але навіть діти знають, шо то був перший флоєрник в селі та ше й до того добрий бондар. Або Катерина Сардачучка. Не шила, не ткала, але єк співала, гори розлегалиси. Хто лишив по собі будову, хто співанку, хто розумне слово. А цес шо? Клябуку і стару тобівку.

— Будете мати гріх за таку тежку осуду, — зітхають жінки.

— Я? За тото, шо кажу правду? — здвигає плічми Микита. — Гріх за покійного давно понесли его родичі, шо зробили з сина-одинака оферму.

— А любас, шо видобрав від него жінку?

— Відай, шо ні. Від справного чоловіка жінка не втечит, хоть би чоловік дес і кулаком гушнув.

— Микито, не маєте серця! — обурюються жінки.

— Говорите, єк у просонку. За житя нічо ему Бог не давав, бо не хотів робити на дужчих від себе. Коли за-слаб, годувала держава в шпитали та й любас підносив — мав за шо. А єк умер, зробив ему деревище за простибі та й най з Богом спочиває.

— Ліпше було не робити та й не судити, — не витерпіла одна з жінок.

— А ти заткай воском вуха, єк не хоч слухати! — відгризньється Микита.

— Кожного згадуют по смерти довгі роки єк не его діти, то чужі люди, коли він чимос прислуживси громаді. А Костика хто? Ади, поговорют трохи на похороні та й забудут, бо хоть ніби він і наш чоловік, та й нікому нічо не винен, але шо оферма, то таки оферма.

— Шо правда, то правда, — зітхнув хтось із присутніх.

НЕОСТРУНЕНА БАНДУРА

Багато років прожив дідусь Матвій. Вже й забув рахунок своїм літам. Знав, що близько сотні, а скільки точно, не пам'ятав. Пережив усіх своїх ровесників, давно похоронив бабусю Калину. Йдучи за домовиною, не плакав, не проповідав. Посадив на своїм подвір'ї кущ калини, під яким кожного року в річницю смерті дружини роздавав стареньким бабусям подавники за її душу. Не порадувала його доля дітьми. З мовчазним болем дивився, як з кожним роком підступна старість посипала голови його ровесників білим попелом, згинала їх в дугу, як бондар обруч.

А Матвій тримався, неначе явір на скелі. Ходив без палиці, тримаючи високо злегка посріблену голову. Не віддавав старості ні зору, ні слуху. Читав без окулярів, чув, як в куточку шкрябала запопадлива миша.

Не могла дідуся завчасно подужати старість. Не допускала її до нього музика, що не виходила з його маленької хатини. Завжди сходилися до нього музиканти з усіх навколишніх сіл. Один принесе полагодити скрипку, другий цимбали, ще інший попросить зробити новий інструмент. Бо не було такого дерев'яного інструменту, який би міг опертися дідусевим рукам. Заводські скрипки розбирав на куски, вистругував, вигладжував, потім склеював, сушив, а коли скрипка висохла, чекав погідної днини, щоби вкласти в неї «душу». Пробував звук доти, доки скрипка не заговорила, як він казав, «дівочим голосом». Так само обробляв баси і цимбали. А коли вже сам зробив скрипку, не було їй пари. Вона переливалася дівочими голосами, щебетом весняних птахів, відлунювала передзвоном гірських струмків. Умів дідусь у свої інструменти вкласти людський голос, бо сам був музикантом, якого пошукати. Тому й розумів музику серцем.

Не раз говорив молодим музикантам:

— Аби вміти добре грати, треба мати не лише чуйне вухо і спритні пальці, але й добре серце. Береш до рук штрумент, він повинен в тебе і плакати і сміятися, як людина. Не маєш доброго серця — не грай.

А люди думали інакше.

«Пусті його слова, коли він ніколи не навчив того, що сам уміє».

А охочих було немало. Просили, обіцяли добру плату за науку. Та що з того. Дідусь ніби й не відмовляв. Брав до рук клепку, прикріплював її до верстата й починав шругати. Закінчит, а тоді й питає:

— Що ти чув?

— Шарудіння гиблика.

— Йди геть! Не буде з тебе штрументаря.

І так з другим, третім, десятим... Між людьми пішла поголоска, що старий хоче зарити свій талант в могилу.

Одного ранку дідусь почув, як у нього щось підкошує ноги. Взяв до рук клепку і побачив, як тремтять руки. Він зрозумів, що старість перемогла. Смерті не боявся. Страшними стали лічені дні. Кожен з них буде приходити до нього, як злодій, щоб украсти в нього частку його сили.

«Крути, верти, а в могилу треба лягти. Аби тільки не взимку, щоб не мучилися люди, копаючи яму», — подумав.

Важко зітхнувши, почав обробляти деклю для скрипки. Не чув, як тихенько відчинилися двері і на порозі став білявий юнак, жадібно задивляючись на дідову роботу. Його чорні очі аж загорялися з дива. Стояв мовчки, дивлячись, як з-під гимблика спадали на землю тонесенькі кручені стружки, мов дівочі кучері.

Раптом дідусь обернувся. Насупивши посивілі брови, спитав:

— Чого стоїш і нічого не кажеш?

— Та... знаєте... дивився... слухав...

— А що ти чув?

— Ну, як сказати... дерево співає...

Дідусеві випав гиблик з рук.

— А чого ти прийшов до мене?

Юнак низько опустив голову.

— Хочу, хочу навчитися від вас...

Та й замовк, чекаючи відповіді.

Дідусь підійшов до юнака й міцно поцілував його у спітніле чоло.

— Синку, синку! З усіх, що приходили до мене, ти один почув, що дерево співає. Ану покажи руки?

Юнак простягнув обидві долоні з довгими тонкими пальцями.

— Приходи до мене. Коли не вспію всього показати, скаже тобі дерево, що й до чого. Ти зрозумієш його мову. А на чому граєш?

— На скрипці. Але й хотів би навчитися на бандурі, та де її дістанеш?

Дідусь замислився.

Минула зима і німе дерево починало співати в Олексиних руках. Радів дідусь, що не залишить людей без штрументаря.

Та не ходить біда по деревах, а по людях. Коли теплі весняні вітри злизали останній сніг, зламав Олексик ногу і надовго розлучився з дідусем. Залишився старий один, як палець. А тим часом, з кожним днем залишали його сили. Падали клепки з рук, блудили пальці по струнах. Часто відривався від верстата, сідав на стільчик відпочити, а потім знову брався за роботу. Пиляв, стругав, добав... Останками сил боровся з неблаганною старістю.

Не принесла весна здоров'я старому. Не прогнала його старості. Очі меркнули, неначе погасаючі жаринки. Боліли ноги, терпнули руки. Аж тепер він згорбився,

став білим, мов лебідь. Не чув ні шуму карпатського вітру, ні гомону гірського потоку, що плив попри його хатину. Бурхливою лавиною котилася горами весняна гроза. Метушилися в небі хмари, набігаючи одна на одну. Яскраво-білі блискавиці раз у раз спалахували вогненними факелами. За ними зі страшним гуркотом сипалися громи. Шумними хвилями котилися з хуртовиною переливні дощі.

На світанку прояснилося. Дужий вітер гнав перед собою отару чорно-сірих хмар. З-поза синіх гостроверхих гір показалося розчервоніле, обмите травневими дощами сонце.

Того ж дня побачили люди востаннє дідуся Матвія. Сидів похилений над своїм верстатом. На столику лежав святковий одяг, а на верстаті — неострунена бандура. Тільки приклеїти гриф, острунити і вона в умілих руках зазвеніла б дідовими піснями, а тим часом чекала Олексика. Люди, що збіглися на похорон, дивувалися. У мертвих дідусевих очах ясніла весняна радість. У віконце дивилася червона калина, усміхаючись білим заросеним цвітом.

ЯК У КОБАКАХ ЧУМУ ПОХОВАЛИ

Тяжкий смуток оповив гори й доли. Ніхто не знав та й не буде знати, звідки прибукала в наші сторони та страшна пошесть. Старі люди вповідали, що то була старезна препогана баба, загорнена у червону вереню. Худа, як драбина, висока, як тополя, мала лице жовте, як гарбудз пізньої осені, а голову довгу, як кутський гладунець, ще й на самім чубку пару волосків, а в роті жодного зуба. Довгий, як кукурудзяний качан, ніс, а писок, як у мідиці, а очки такі маціцькі, ек фасульки. Ще й до того ноги, ек патики, і довгі поза коліна, ек драпаки від бур'яну, руки.

Отака страшна Чума бродила селами і містами та косила людей, а ті гибли, ек мухи, божеволіючи зі страху, лишали все і втікали в світ за очі.

Лишень той, хто міг зайти далеко в гори, залишався живий, бо Чума боялася Чугайстра і в його маєтки не сміла лізти. А що сходити на доли Чугайстер не мав права, то вже там газдувала, єк сама хотіла.

Обезлюднюючи підгірські села, Чума на деякий час обминула Кобаки. Дійшла до Гашнева, бо то з рожнівського боку, забрала там кілька хат людей та й повіялася гостинцем на Кути. За тиждень скосила там більше половини народу. Брала зарідом, як коноплі. Не обминула ні попа, ні ксьондза, ні рабина, ні українця, ні вірменина, ні пана, ні бідну вдовицю, ні старого, ні малого. Не змогли кутчани сховатися на Буковині, бо австрійська варта стерегла недавній польсько-турецький кордон і завертала кожного, хто намагався перейти колишню границю. Лише старокутські врятувалися тим, що наколи почули про пошесть в Кутах, лишили все лоском і почерез Городище втекли в гори.

А в Кобаках щовечора піяли на сідалі кури і вили пси. У Зелену неділю коло церкви показалася Настя-віщунка. Ходила з торбами по навколишніх селах, а люди стереглися її, як грани, бо що передрікала недоброго, то все ставалося.

Настя ходила цвинтарем помежи гроби і викрикувала.

— Молітси, люди, аби Бог простив гріхи ваші, бо умрете без свічки та й без сповіди. Щесті від Бога ме мати тот, чеє тіло не будут ворони довбати та й пси розтігати. Старайтеся, бесте мали наспошевку в хаті букатку масла. Єк прийде Чума, то помастіт її ноги. Варіт несолену кулешу і на себе убирайте шьос черлене, то не кіне вас.

Настя як прийшла, так щезла. Декотра челідь пробувала того вечора варити несолену кулешу, але люди противилися, бо що то поможе. Чоловіки завше менше всьому довіряють, та тому кождий дорікав своїй чілідіні, що Настя за свої гріхи стратила розум, та й її нема що

слухати. Ой не один посміявся того вечора з Настиного віщування, а до раня не дочекав!

Не встали рано пан-отець з їмостою, брати Мошко і Йосько, що тримали шинок на гостинці, багато слуг у дворі пана Станковича. Самого пана з родиною на той час не було — поїхав десь у світі, лишив замість себе на маєтку німця Ганса Гушмана, що був добрим майстром і пореєдок усему знав.

До вмираючого вїта прийшов рано той Гушман казати, аби назначив кілька людей гробарями, бо люди гинут, а ховати нема кому. Вїт Никифір Андрїюк післав гмінного у село, але за охоту прийшло лиш кільканадцять парубків. Газди у страсі трималися хати.

Вїт на очах слаб і давав послїдні розпорїжїня.

— Мерцїв на церковному цвинтарі не ховайте. Цвинтар зробїт на толоці повїд Слободи. Ви, парубки, жийте у панськїм маєтку, харчуйтеси з того, шьо там є. Котра хата вивмирає, не кивайте нічого з добра, бо то грїх. Худобу заберїт у маєток і кутайте, а пса спустїт — за то мете мати простибі, бо кїт собі сам даст раду, а пес без чоловіка не обїйдеси.

— Мене також поховаєте в толоці. Майте з помежи себе за старшого Юрка Ангеленюкового. Він перейшов восько, був у світі, шьос розумїє, то даст в усему раду. А ви єго слухайте, єк рїдного дєдю, а менї простїт, шьо десми данец вам заборонив тїй по 25 горечїх присудював дати, бо на тїм си пореєдок у селї тримає... Тїй не смїйтеси з того, шьо Настя казала.

Шїсть пар панських коней, 12 фїрманїв і 10 гробарїв заквартирували у Станкевичевих мурах. Тут було з чоґо жити. Гамбарї були повні муки, кошницї ломилиси від шульків, а у пивницях — і масти, і буженицї, і горївки.

— Усім си повбирати в черленї гачї, кулешу варити

несолену, а пити до міри, — розпоряжався Юрко.

— Ріхтіг! Мі мус пити мальо, а ессен багато шістьнох, — додав Ганс.

— Єке шістьнох? — здивувалися парубки.

— О, ві не знайт? — дивувався в свою чергу Гушман. — То єсть цибулькін брат. — І показав з кишені головку часнику.

Парубки, забувши про біду, так зареготали, що в хаті загас каганець. А Чума стинала. Обійшла хата в хату. Залісся, Пні, Гору, Потоки, Гашнів, Патрупало, зійшла на Терновець і пішла Воліцями. Гробарі робили на зміну, не маючи ні свята, ні неділі, бо як одна зміна ховала мерців, то друга кутала громади маржини.

Раз увечір, як усі зійшлися до вечері, нараз рипнули двері і на порозі стала червона мара. Всі сплотніли. Не розгубився лиш штукар Митро Дивнек. Їх рід здавна знаний усякими дивацтвами.

— А приступіт-ко, панечко, ближче, най вам ніжки помастю.

Мара ще не ступила кроку з порога, як Митро умлі ока став перед неї напочіпки і потег масленими руками біді по ногах, і роблячи то, не вгавав припрошувати:

— Вуйночко-любко, ану не лишейте нас так бігом, та не погордуйте нами, та приступіт до столови, та переверніт з нами кілішок горівки, та закусіт кулешинов, та припочиньте трохи.

— А то нешолене? — нарешті подала голос мара.

— Ні, ні! Несолене! — нараз заговорили всі.

Руки-граблі потеглиси до кулеші, а Митро ще й пугар горівки насипав. Та ек присилиласи до горівки, то вицмокала один за одним три пугарі, і чмакаючи кулешу, зачила зсуватися з ослона.

— Шукайте курмея! — крикнув Юрко.

Котрийсь побіг у стайню та намах вніс воловід, а парубки наперебій гадкували, шьо з тим нешестім робити.

— Відтети голову, ек гадині!

— Та де! Та же то нечисть — зростеси!

— Замкнути!

— Але у шьо?

— Трунва, трунва! — закричав Ганс. — Най два парубок ідут з Ганс!

За кілька хвилин парубки внесли багату труну з тисових дошок, зроблену для пана майстрами з Яворова.

Вистелена м'яким єдвабом, прикрашена дорогими замочками і защіпками, котрі доробив Ганс, вона чекала вже не один рік свого часу.

— Мі замикайт тшума в трунва і фертіг. Мій замок есть дуже добрий.

— Ой мудра в тебе голова, німчику, — раділи хлопці та квапилися класти в труну ворожицу.

Ганс замкнув труну на сім замків, а молодий Дивнек, як олень, побіг до Черемошу, аби кинути ключі у найглибшу бульбону. Решта парубків запрягли коні і погна-ли гальопом у Глибокий, а там на зміну копали яму до самого раня, аби впоратиси, поки сонце не зійде. А тоді всі разом взялися за труну і пустили в долину без курмея, аж забубнило, та чим виділи, стали загібати та закидати, аби й знака не лишилося.

Зраня-раненько з Здвиженської церкви задзвонили дзвони, а над врятованим селом сходило ласкаве сонце і благословило горстку вцілілих людей на життя.

І по сьогоднішній день газдують у Кобаках потомки майстра Гушмана, атамана Юрка Ангеленюка, штукаря Дивнека, варять тут єдині на всю округу несолену кулешу і шанують червоний колір.

НІБИ Й НІЧОГО

Перевіривши, чи добре складений стіг, дід Микула сідає відпочити. Його обступають жінки-громадільниці.

— А ек вам, не мавши діла питати, жиєтси з Євдошков? — питають.

Старий морщить чоло.

— Та ніби добре. Але краще старому в баюрі втопити, ніж з молодов жинитиси.

— А шо? Не варит борщеку, не перет?

— Та ні, не це. І варит, і сорочка шонеділі чиста, але...

Микула замислився.

— З вас так тежко витегнути слово, ек заржевлений цвик з підлоги – не терпиться молодицям.

— Та чо? Можу й розказати. Ади недавно поїхав на Білу Ріку до внука. Спізнивси на автобус і вже пізно, вертаючиси ніччю, ледве дибравси до села. Доходжу додому — світитси. «Чекає бідашка», — думаю. Але шош мене потекло подивитиси у вікно. Глипнув у шпарку, в'на, преч би си казало, цілюєтси з парубком. Мені в очах потемніло, ноги підкосило. Ледве доволікси до оборога.

— Файну маєте газдиню!

— Та чого не файну? Він досвіта пішов, а я всунувси в хату. На грубі кипит бануш, в'на мені сорочку дошиваєт. В неділю вберу. Газдиня моя Євдошка, пари їй не найдеш, екби не... Та ніби це нічо, але нашо цього?!

ГАЗДА

Вуйна Марчиха, заламавши руки, сипнула прокльонами, аж небо почорніло:

— Аби тобі руки всохли по самі лопатки! Абес ходив п'єтами наперед, покив тебе не вдавит тото єблучко, шо

зародит наша щепка. А коли виб'єш копитами, то аби тебе света земниця не приймила, злодію поганий!

З хати вийшов заспаний вуйко Марко.

— Чого ти зранку розкудкудакаласи, ек перепужена квочка?

— А сто болечок на твій дурний єзик! Де наша щепка? Марко, протерши заспані очі, не дорахувався однієї щепи.

— Та-а-ак, нема.

Уважно попорпався в чорній ямці.

— Йди на міліцію! Най прийде з кутюгов. Може би найшли злодія.

— На міліцію, кажеш? Але це був не злодій, а газда. Дивиси, ек файно викопав. Не врубав ні одного корінчика.

Марчиха, сплеснувши руками, вибігла на дорогу.

ПТАШИНА ПОМСТА

Жив колись далеко від людських осель поганий чоловік з холодними водяними очима і скрижанілим серцем. Займався він недобрим ділом — ловив у сильця співучих птахів і продавав панам. Не раз, не два говорили йому люди: «Велике зло чиниш, чоловіче. Рано чи пізно, не минути тобі кари».

А той тільки махне рукою, відвернеться та й піде у своє.

Однієї ночі він довго сидів на скелястому березі рвучкого потоку, поки не почув веселе тьохкання соловейка:

«Утік, утік. Потоком, потоком... Ловіть, ловіть!»

«Не втечеш від моїх рук!» — подумав.

Поблід місяць і здригнулася ніч. А соловейко просився, рвався на волю.

«Пустіть, пустіть мене у світ! На сині роси, білий цвіт».

Але птахолов був глухим до пташиної просьби. Погані люди не вміють ні плакати, ні сміятися. З холодного ока не впустиш сльозини, як з каменя не витиснеш водиці краплини. Вранці відніс соловейка до пана, за що одержав пригорщу золота.

Не стало співця чарівних ночей, а без нього ліс, що весілля без скрипки. То й затужили за ним дерева. Плакали росою, живицею... З глибокої зажури розбудив їх тривожний орлиний клекіт. Примостившись на найвищому дубі, скликав орел-сизокрил птахів на таємну нараду. З усіх сторін злетілися великі й маленькі птахи. Радилися недовго. Незабаром розлетілися і знову настала осиротіла тиша.

У тужливій мовчанці тоне панський сад. Жодної пташини, крім зажуреного соловейка, що забившись в куток клітки, споглядає на світ сумними очима. Пан сидить за столом і ніяк не може дочекатися його щебету. Нараз налетіла хмара птаства. Закрутившись у гнівному різноголосі, накинулися птахи на пана. Клювали, били крилами... Лежачи на землі, пан, мов крізь сон, побачив над головою сокола-бистрозора, що летів з клітки до лісу.

А тим часом птахолов поспішав додому. Брязкіт золота лоскотав йому вуха і він не чув голосу чорного крука, що зловіщо крякав над головою. На подвір'ї завмер від страшної несподіванки. На його хату опускався лелека з палаючою головешкою.

«Як смієш, прибудо!» — заскреготав зубами.

Нахилився за каменем, щоби жбурнути у птаха й не замітив, як із пазухи випала хустина з грішми. Кинувся за коновками, що біля криниці. З них випурхнула згряя строкатих дятлів. Взяв до рук одну, другу і жажнувся. Всі коновки були подірвані.

Розчервонілий вогонь весело танцював на його хаті. Птахолов, зловившись за груди, відчув, як ослабає його

серце. Зловившись за груди, намацав порожню пазуху.

— Де моє золото?! — закричав страшним голосом.

— Угу-гу! — загудів вітер.

— Всіх вас переловлю!... — погрозив востаннє.

Безсила лють погнала його на край світу, куди олень не добігає і ворон не долітає. Там і пропав навіки. А соловейко досі живе й розвеселяє людей своїми піснями.

НЕБЕСНИЙ ПОДАРУНОК

Легенда

Про писанки ходять різні легенди. Одну з них чув я в дитинстві від старого дідуся Івана Космачука. Від тієї пам'ятної п'ятниці час відкарбував немало років, але розповідь дідика з Ясенова запам'яталася мені майже слово в слово.

— Багато файних писаночок у нашому краю. Та понад космацку нема і не буде. Оповідав мені мій покійний прадід, що перші писанки були написані в Космачі. Він був родом з Космача, тимунь і моє порекло Космачук. А першов взеласи їх писати космачанка Настуня. То була бідна вдовиця. Її чоловік був перший побійця в селі. Єкос на храму в Жеб'ю він счипивси з жебівцями, а тоти також уміли битиси. Там єго вбили та й верли у воду. А що була тогди велика повінь, то потопленик пропав, ек игла в сіні. Нидурно кажут люди, що хто чим воює, то від того гине. Таке було й єго. Лишиласи Настуня з штирьма малими діточками.

Покойний чоловік файно її обдарував, бо в'на два рази близнила та й за два роки штири дівчинці вчинила. Сама Настуня була ни дуже файна, але й ни гет охаблена. А дівчитка — одна від одної кращя. Хто ни знав їх житечко, ни повірив би, шо тоти діти ростут в теженькій біді. Хатчина, ек куча. Грунтику того пару сежінь. Ни було де буришку покласти, ни токма шо коровку тримати. Від весни до осени

ходила деньками. Хто даст буришки, хто глек молока, а хто коновку гуслінки. Але ек то кажут, жебранинов ни забага-тієш, а даваним ни найжси. Росли тоти діточки бірше на капусті тай на квашеній капусті. Про то, що в хаті було бірше пісно, ек скоромно, нічо дітем ни бракувало. Такі були файні та пишні, ек тоти чічки на царинці.

Одного понеділка встала Настуня завидь, дала дітем їсти, лишила їм на днину два буришіники та й півконовки гуслінки, взела городник та й пішла на деньку копати. Надворі темніє, а Настуні нима. Діти голосе, шо пуду дає, та ніхто ни чує, бо тогди ни було так густо хатий, ек тепер. Отак саракі, притулилися докупки, ек шінета, та й так і вснули. Ек прошумалиси, то скакали з радості до стелини, бо Настя вже була в хаті. Принесла дітем з села трохи масла, будза і кавалок солонини. Показала пару красних писанок... Розказала, що ночувала в такої жіночки, котра вміє примов'єти до всекого дилікатного ремесла. Бо давно ни так було, ек тепер. Теперішні музиканти покив навчутси играти, то пару років пигулеют в скрипку або товчут в цимбал. У кушнірі і швалі ходет до уких вчитиси. А мижи давними людьми були такі примівники, що ек тобі примовит, то відразу стаєш тим, ким хочиш бути, лиш абес мав до того хіть. Така була і тота жіночка. Чуласи, що буде гинути, та й примовила Насті до того, чоґо ше нікому не примов'єла — до писанкарства. Сама примівниця ни шила, ни ткала і писанки ни писала, бо ни мала на правій руці штирьох пальців. Віддала їх Арідникови, аби дав їй силу до примівки. Багато від її примівок стали кушнірями, ліжникарями, швалями, різьбаряма, а Настуня — першов писанкарьков.

На другий рік в говіне написала Настуня перші свої писанки. Госпидку світенький! Такої краси світ ни видів. Хрестики, ружні взори, листочки... І закликаласи она

роздати ці писанки шо до одної на Великдень за простиби: перед душі свого покійного чоловіка, за діточе та й за своє здоров'є.

А в великодну суботу прийшов до неї чудатий старец. Ни мав нічо на голові, був убраний ни по-нашому та й ни по-шляпацкому. У екомус сивому лахмані. Довге сиве волосє, ек у чилідини, падало на плечі. Стоїт серед хати, нічо ни просит, а дівчитка тулеютси та горнутси до него, ек до рідного деді. А він гладит їх по головках та й питаєтси, ек в'ни си називають.

Дала єму Настуня дві писанці за простиби, а він файно відповів: «Най Бог прийме», виказав «Отченаш» та й каже:

«Ви ліпша газдиня, ек я газда, бо ни маю шо дати вашим діточкам».

Та й вийшов з хати.

Звечіра засунула Настуня в піч горшечок голубців та й свинцку лабу на студенец, повклала дітий спати, а сама прилегла на запічок. Завидь прошумаласи та й шепеє себе в ніс. «Шо я сню?» — шепотит сама до себе. Ба ні, це таки правда. На столі паски, ек гори, та такі дилікатні... А коло них писаний кошелик з богацков доров. Глипнула на сволок, а там п'єть рідів чилідинцкої убирі — один для неї, другий для її діточок. Подивиласи в піч, а там такі їди, шо лиш в цісаря можут бути. Зрозуміла Настуня, шо це був у неї сам светий Петро. Видко, вдалиси Настунині писанки Господу Богу светому, Матці Божій Христовій, шо пислали з неба такий красний дарунок. Побудила Настя свої дівчитка, вмила їх і всі п'єтеро виказали «Отченаш» і файно подекували Господу Богу, Матці Божій і светому Петрови за ласку небесну. І поблагословив Бог Настуню і її доньок, шо хоть доробилиси, та ни згонорилиси. Почерез них перейшло благословенство Боже на всий Космач. Бо де ше є така писанка, ек у Космачи?

З КИМ Я БУДУ СВАРИТИСЯ?!

Образок

Про подружжя діда Гарасима і бабу Анну говорили люди, що в них проклинена кожна кісточка. Коли дід ночував вдома, сварка починалася після ранкової молитви. Він вставав досвіта, вмивався над старою помийницею, проказував довгу молитву, яку закінчував словами, показуючи пальцем на бабу:

— Господи великий та милосердний, забери це трійло зі світу!

Перехрестившись, починав розмову з бабою, складену з найстрашніших прокльонів:

— Лежи, лежи, не встала бес! Аби Бог дав, абес долежаси до того, шоби тебе десеть років обертали та й лижков води подавали. В інших хатах давно газдині повставали, кулеші наварили, газдів нагодували, лиш моя мершя лежить, ек гнилий пес.

Стара помалу підіймалася. Блискала люто очима, потрясала довгою до п'ят білою сорочкою, закочувала рукави і вмивалася над спільною помийницею. А дід далі правив своє:

— Ади, ади еке опудало! Поклади таке в город, ні одна птаха ни пришпарит. А дивитси тими пульками, ек голодна вовчиця, викапали би тобі!

Баба клякала перед образами, а Гарасим виходив з хати. Входив тоді, коли старезний дах без комина починав вкриватися тонким шаром синього диму.

Тепер наставала бабина черга.

— А вже, вже впарю тобі кулешу, варилобиси тобі всередині, ироде ерусалимский! Иншя давно би тобі зварила грани або дала в їду трійла, абес уже натегнувси, ек голодна конина. А дай, Боже, абес уже нажерси так, аби завтрішної днинки светої наймила за тобов подзвінне.

А наразі, шоби тобі висадивси на єзиці такий курдюк, ек волоский горіх!

Дід дивно глипав очима і сипав у свою чергу:

— Та вже й не хочу клести її, шляк би її трафив та би її трафив у печінку, бебех і мозок! Та й люб'ю, би то тихонько було, — і гримав п'ястуком по столі, аж зойкали миски з тарілками.

— Знаю, що великий гріх клести.

Одного вечора прийшов старий Гарасим напідпитку додому і застав свою Анну мовчазною, як могила. Сиділа за столом і тримала в руках недошите шиття. Взяв її легенько за руку і жажнувся. Рука була холодна, як лід. Не роздумуючи, побіг мерщій до сусідів.

— Йдіт до мене і споредіт мою стару до гробу. Трунва на поду. Я газда і дбаю, шоби коло хати було шос на провсеке. Її одежина в куфрі.

Вибіг від ошелешених сусідів з хати, купив у діда Палія, церковного свічкаря, оберемок свічок та й пішов селом обліплювати їх по освячених місцях — біля церкви, уцілілих хрестів і каплиць за Аннину душу. За той час сусіди взяли з церкви поставники, хрести, зодягнули бабку у святкове вбрання. Сиділи в хаті і збирали гріхи як з живого господаря, так з померлої господині.

— Добрий старий! Все життя мав її ні за кого, — сказала паламариха Зюця.

— Гай, гай! Добра була й Анниця. Я тут роки в судстві та й знаю добре. За все жите не назвала его на імне, — мовила поштарка Кириліха.

Раптом відчинилися двері. До хати влетів заплаканий дід Гарасим. Засвітив останню свічку, що залишилася в нього, клякнув на коліна і проказав довгу-предовгу молитву. Опісля взяв з грудей покійниці хрест, поцілував

його з обидвох сторін, а тоді — й покійницю в губи, чоло й обличчя. Постоявши над нею, промовив розпачливим голосом:

— Ньюнику мій! З ким я відтепер буду сваритися!

НЕВІРНИЙ НАРОД

Образок

Дзвони грали-вигравали. На похорон до вуйни Митрихи скликали. Тиждень тому зникла з села, а позавчора виловили її тіло в крижаній воді на другому селі. З хати вирушає сумна процесія на цвинтар. Попереду сивий, як голуб у чорній лудині, дід Митро, поруч дриботять п'ятеро хлопців. Одна купка людей заходить до церкви, всі інші залишаються біля Митришиної ями.

— Ху, хоч би була покійна дотягнула до весни і вже тоді на той світ, а то надумала топитися в такі морози, — хукає напівсердито в руки грабар Микита.

— Не говоріт таке. Вмерла таков смертю і в такий час, коли їй приписано, — мовить одна з жінок.

— Могла й сама собі вибрати таку смерть. Багато разів чула з неї: «Піду і втоплюся, бо вже не годна витримати», — сказала близька сусідка покійної.

— А що гадаєте, — підхопила інша. — Завів дівку в старість, обіклав дітьми. Могла й така гадка підійти.

— Перестаньте, жіночки, говорити про тих, що на правді. Не беріт гріха на душу, — проказала стара Дячиха.

Почався обряд загрібання. Після прощі священника заголосив дід Митро над могилою:

— Пазюнько моя, супружечко дорога! Це, що ти втопилася, то вже така воля Господна. Але до свої смерти наробилас ще такої тяжкої шкоди. Добріський кожух, що міг ще послужити кілька років, пішов за тобов. Я поклав

его на піч сушити, а з него вся вовна облетіла шо до волоска...

Засміялися люди. Посміхнулася завжди поважна і стримана бабуся Дячиха. Не стримався від посмішки і пан-отець.

Похорон розійшовся. Дід Митро чимчикував з п'ятіркою хлопчиків додому. По дорозі бурчав сам до себе:

— Гет зробивси невірний народ. Смієтси з людскої біди.

* * *

*Дух легенди в глибину віків
Поніс мене і показав народи,
Як їх до бою з ворогами вів
Могутній голос — поклик до свободи.*

ПОКЛИК РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Негоже діло вчинив Михайло Зборовський. Мало того, що не пішов з повсталими козаками — навів на них польських драгунів. П'ять днів і п'ять ночей відбивалися оточені козаки. Билися не за життя, за чесну козацьку смерть. Коли не стало пороху, покидали пістолі й мушкети і пішли в рукопашний бій. Ні одному не судилося залишитися в живих. Вбитих покидали драгуни в річку Ікопоть, поранених добили, а зрадник удостоївся похвали від коронного гетьмана Жолкевського.

— Чому не подякували реєстровику? — спитав гетьман полковника Мушальського?

— Зрада цього тюття не знищить козацької сили, як і не зміцнить нашої держави, — відповів сухо полковник.

Глум бувалого полководця розпалив його жадобу зрівнятися з найкращими польськими вояками. І зрадник старався з усіх сил доказати, що він не тюхтій, не бо-ягуз, а відважний лицар королівської Ржечи посполитої. Завзято рубався з козаками, люто розправлявся з непокірними хлопами. Дрався вгору важко, як кіт по гладкій стіні, поки врешті не прийшла нагорода. Отримав шляхетське звання, одружився з постаркуватою панянкою і став власником двох сіл.

Покликав до себе старого економа Квятека.

— Що говорять хлопи про нового пана?

— Кажуть, що своя воша кусає сильніше чужої, ясний пане, — відповів сміливо економом.

— Невже знають? — сполохано вимовив Зборовський, звалившись у крісло.

На обличчі панського служачки мигнула глузлива усмішка.

Квятек говорив правду. Новий пан виявився хитрим за попереднього. За кожного втікача мусили кріпаки відробляти додатково панщину. Будучи бездітним, зганяв свою злість на кріпацьких дітях. Малі кріпаченнята мусили пасти панські гуси, качки й телята, виполювати бур'яни в городі. Не обм'якло його серце й тоді, коли пані через кілька років народила сина.

Розумним вдався панич. Коли підріс, батько випи-сав для нього гувернера з Варшави. Наказав суворо, аби він не дозволяв паничеві гратися з хлопськими дітьми.

Одного дня, вертаючи з полювання, зустрів на дорозі старезного діда з кобзою на плечах. Зупинивши коня, глянув старому у вічі. Побачивши, що дід зрячий, сердито спитав:

— Де шапка?

— На голові, — відповів спокійно старий.

— Ти не бачиш, з ким говориш?

— Та думаю, що з людиною, а може й помиляюся, — глузував далі дід.

— Що ти сказав? — вереснув Зборовський, хапаючись за пістоль.

— Дарма рвешся до зброї, — промовив спокійно дід. — Невже ти так швидко забув, що характерників куля не бере.

Опустилася рука Зборовського. Помовчав хвилину, заговорив спокійнішим голосом:

— Та ти, видно, ще й кобзар. Заграй мені веселої, дам дуката.

— Заграю й заспіваю без грошей, без плати, та не звеселить тебе моя пісня, — відповів понуро дід.

Гнівно забриніли струни. За ними обізвалася степовою бурею грізна пісня характерника.

***Ой летіла чайка та понад Чорне море,
Ой буде вам, перевертні, і лихо і горе!
Маєш, лютий перевертню, єдиного сина,
Розумний він дуже в тебе, хороша дитина.
Та хоча і народився з-під панської стріхи,
Не матимеш ти із нього ніколи утіхи!***

Затремтів Зборовський осиковим листком. Оперіщив щосили коня нагайкою. Слуги поїхали, а його кінь харчав, зводився дибом, та не міг зрушити з місця. А пісня пливла грозовою хмарою, від якої Зборовського то обпікало жаром, то морозило холодом.

***Ти продав козацьку славу за панські палати,
За це тобі не минути на старість розплати!***

Раптом кінь рвонувся вперед. Озирнувся Зборовський, але діда, неначе вітром здуло. Лише слова його зловісної пісні перекликалися в його вухах.

З того дня панича немов щось підмінило. Почав в'янути, і сохнути, як скошена квітка. Дзвінкий юний голос став хрипким, старечим. Сині очі посумніли, як самотня могила. Лікарі розвели руками.

Забігалася пані по костьолах, церквах, давала щедро «на Боже», наймала стареньких бабусь постити за синове здоров'я — не помагало. Панич сидів цілими днями біля вікна, дивлячись на світ сповненими тугою очима. Ксьондз сказав, що не треба було зачіпати характерника-чортоносця, який на дитину наслав чортівські чари.

Якось навесні забажав хворий панич проїхатись дорогою. Слуги запрягли коні, вистелили бричку перинами і примістили на ній панича з гувернером. Панич жадібно вдихав тепле травневе повітря, милувався зеленими степами, пташиним щебетом. У його очах блищали сльози.

Далеко за селом зустріли стареньку бабусю, яка коштуром подала знак зупинитися.

— Чого тобі? — спитав кучер.

— Підвезіть мене, панове, до лісу. Не донесуть старі ноги додому.

— Не мої коні.

— Сідайте, бабусю, — промовив тихо панич.

— Спасибі, паничу, спасибі, — прошептала старенька беззубим ротом. — Бачу, в тебе не панське, людське серце. Нездужаєш, синку, мучишся, але тобі ще рано йти в могилу.

Візьми цю зернину пшениці і посади в землю. Коли з неї розведеш стільки зерна, що вистачить на буханець хліба, змелеш його своїми руками і спечеш паляницю. Вона поверне тобі здоров'я і дасть багатирську силу.

Панич, заховавши зернину, простягнув бабусі кілька дукатів.

— Не треба. Не за гроші роблю людям добро. Видужуй у щасливу годину.

Приїхавши додому, панич пробив пальцем у землі дірку, посадив зернину і кожного дня поливав її дощівкою. За кілька днів показався зелений пагінець. А восени велике колосисте стебло переросло всі квіти у панському квітнику. Цілу зиму зберігав зеренця, а навесні посіяв цілу грядку.

Ніхто з найстаріших людей не пам'ятав такого рясного врожаю яркої пшениці. На кожному стеблі по два три колоски. Кожен з них був налитий твердим, мов шріт, дорідним зерном. Зборовський, скликавши кріпаків, лаяв їх на чім світ:

— Бачите, ледацюги погані, яку пшеницю виростила моя хвора дитина! Отак треба працювати!

Насуплені, понурі ішли кріпаки з панського подвір'я. Один не витримав і голосно закляв:

— А щоби тебе, перевертню, скосила чума разом з твоїм здохляком!

— Дарма проклинаєш. Батько панича з козаків і в його сина жевріє в серці прадідівська любов до матінки-землі. Він не буде таким, як його батько, — мовив поважно найстаріший дідусь Филимон.

Нажав панич кілька снопів пшениці. Сам змолотив, висушив на сонці зерно, висипав у мішечок і знову попросився поїхати за село.

Батьки не боронили. Вони здалися на волю Божу і навіть раділи, що хворий син за своїм хліборобським заняттям менше думає про свою невиліковну недугу.

Не застав бабусі в живих. Замість неї у її хаті поралася молода жінка. Панич попросив у неї дозволу змолоти на жорнах зерно. Молодиця сплеснула руками.

— Я вам змелю, ясний пане. Де це видано, щоби пан-

ські руки бралися за жорна!

— Ні, молотиму сам.

Молов цілий день, обливаючись потом. Коли закінчив, попросив господиню, щоби вона розтопила піч. Білими, як льняний рушник, руками замісив тісто, дав викинути, зробив кругленький буханець і засунув до печі. Здивована господиня не спускала очей з дивного гостя, який заснув натомленим сном на твердій мужицькій постелі.

У хату війнуло запашним духом спеченого хліба. Підхопив його вітер та й поніс надвір. Світанкову тишу сколихнув радісний пташиний щебіт, врочистий шум далеких лісів, степових рік. До низенького вікна, під яким лежав панич, нахилилися кучеряві вишні в тихому поклоні.

Панич схопився на ноги. Вперше в житті відчув такий сильний голод. Схопивши хлібину обидвома руками, міцно уп'явся у неї зубами. Не зчувся, як її не стало. Різкий біль пронизав його тіло, а потім завирувала, заграла в ньому молода юнацька кров. Побачив, як його руки наливаються пружними м'язами. Відчув у собі незбориму богатирську силу. Підвівшись, мало не пробив головою стелі.

Господиня завмерла з дива.

Низенько вклонившись, поцілував її в руку і сипнув на стіл пригорщу дукатів.

— Дякую вам! — сказав дзвінким юнацьким голосом.

У бричці старий кучер з гувернером смачно хропіли. Від обидвох тхнуло горілчаним перегаром. Оподалік паслися спутані коні. Опершись об стару вишню, довго думав, що йому робити. Нараз почув далекий тупіт коней і бадьюру пісню:

*Гей, чи ви чули, добрі люди,
Що на Україні настало,
Що тільки жило, що мало сили,
На поклик волі повстало.*

Забилося серце молодого Зборовського, защеміло покликом рідної землі. Розпутав своїх любимих коників, сів на чорного огиря та й помчав на її голос.

СКРИПКА РАБА КАНТАРІО

Римська легенда

Древній Рим дихав голубим прохолодним ранком. Вигравав посивілий Тибр на хвилях золотострунної арфи дивну не то етруську, не то грецьку мелодію, несучи в розколиханий Андріатик глибоку, як безкрає небо, пісню про вічне місто, про його засновників Ромула й Рема.

Спало місто кривавим сном після останнього по-боїща гладіаторів у Колізею. Снилися римлянам кров і сльози, дикі вигуки збудженої публіки. Теплий, як материнські сльози, сонячний дощ марно намагався заколихати римлян до мрійного людського сну.

Спали патриції, плебеї, спали натрудженим невольничим сном римські раби. Не спав лише один з них, Кантаріо, майстер-ювелір, підданий вельможі Корнеліуса. При світлі олійного каганця кінчав він останню різьбу на золотому персні, який задумав подарувати доньці свого гнобителя Стеллі.

Гарна була Стелла. Ніжна, як подих теплого вітру з оливкових гаїв, струнка, як кипарис, а її очі — не розказати, не описати їх надземної краси. Не були вони чорними, як у слов'янок і грекинь, не синіми, як у германок, не голубими, як у галлок, а темно-сірими, замріяними, як хвилі Адріатичного моря у тиху сонячну днину.

Вони й полонили раба Кантаріо, що був золотником у знатного римського вельможі Корнеліуса, який постачав ювелірні вироби всім римським вельможам.

Завтра буде день її народження. У кусок блискучого золота раб-італік вкладав частку свого гарячого, як італійське сонце, серця.

Закінчивши різьбу, він ще раз оглянув свою роботу. Маковими зеренцями розсипалися на персні малинові зорі, серед них малесеньким серпиком красувався діамантовий півмісяць, на якому ясніла цифра XVIII. Взяв до рук арфу. Ніжно торкнувшись її струн, заспівав про свою рабську долю. Його тужлива пісня розбудила багато рабів. Слухали її чорняві греки, яких заставили ліпити скульптури своїм гнобителям, понурі германці, які кували зброю римським легіонерам, задумливі слов'яни, що мовчки гнули спину, ховаючи в серці помсту. Співав Кантаріо про свою нещасну любов до Стелли, яка ніколи не зможе стати дружиною раба, якому не поскупили боги ні талану, ні вроди, але забрали найдорожче — волю.

Розбудила його пісня і Стеллу, що серед ночі стала на порозі майстерні. Низько вклонившись, він приступив до неї. Поцілувавши тендітну, випещену, як пелюстка білої троянди, ручку, надів на палець дівчини свій подарунок.

Забула Стелла, чия вона, і пригорнулася до нього міцно, палко, як морський прибій до берега. Він вперше в житті торкнувся рожевих дівочих губ, співаючи солодкий нектар любові, неначе бджола, що вперше потрапила в медоносне поле.

І тут у дверях появилася її батько.

«Він очарував її своєю піснею, — подумав Корнеліус. — Але чекай! Понесеш таку страшну кару, що ні одному рабові не захочеться піти твоїм прикладом!» — шептав,

кусаючи посинілі від люті губи.

Вибіг надвір. Гукнув на варту. Неначе з-під землі, вирости чотири рудобороді тевтонці.

— Взяти і зв'язати золотника!

— Іст!

— Вирвати язик!

— Іст!

Через кілька хвилин лежав Кантаріо із скривавленими вустами у темному льоху Корнеліуса.

Опівночі рабиня Слава з-над Бористена принесла йому води.

Він мовчки подав їй *збиток* пергаменту, показуючи рукою у сторону кімнати Стелли.

Заплутавшись білими, як грецький мармур, пальцями в русяве кучеряве волосся, перечитувала Стелла вдесяте написані кров'ю слова:

«Не плач, Стелло! Я співав і буду співати до кінця життя. Людську душу і боги не в силі примусити мовчати. Кантаріо».

— Збожеволів нещасний, — подумала дівчина.

А коли настав ранок, знайшли її мертвою з перерізними жилами на руках. На її лівій руці красувався перстень Кантаріо, а під лівою груддю лежав пергамент, списаний кров'ю.

Корнеліус, микаючи розпатлане волосся, кричав, неначе навіжений:

— Це Кантаріо, раб поганий, довів її до смерті! — приведіть його сюди, нехай розправлюся з ним власними руками.

Кинулися слуги в льох, перешукали всі закомарки, та не змогли знайти Кантаріо, що зник, немов мара. Не дорахувалися і Радомира з Піснеславом, рабів з далекої Слов'янщини.

Корнеліус, вдарившись головою об мармурову коло-
ну, впав мертвим біля ніг своєї дочки.

Минуло кілька місяців.

З високих альпійських гір котився прозорими хви-
лями дужий гірський вітер, несучи над скривавленим
Римом чарівні акорди врочистих мелодій, яких досі не
чули люди на землі. У них було відлуння широких, як
море, альпійських лісів, перелив дзеркального Адріати-
ку, таємничий шепіт оливкових гаїв, богатирський спів
велетня Тибра.

Люди слухали, затамувавши подих. Затих на хвили-
ну брижастий Тибр, заслухавшись в нечувану досі кри-
лату мелодію, що повільно стихала, пливучи все далі й
далі...

А потім обізвалася знову.

Пронесла над світом пісню про велику людську лю-
бов, без якої не змогла б стати людина людиною, про
муки й жалі закутих рабів, про перемогу сонця над тем-
рявою.

І цю дивну пісню зрозуміли всі народи римської ім-
перії. Вона мусить бути зрозумілою, бо це була мова гор-
дої нескореної людської душі, яку навіть боги не можуть
заставити мовчати.

А послав її в світ недавній раб-італік Кантаріо на
зробленому ним інструменті, який його брати назвали
віоліне, а слов'янські друзі — скрипкою.

Його скрипка оспівувала вічність великого Риму,
який увіковічили не криваві імператори, не побоїща в
амфітеатрах, а важка праця рабів — художників, скульп-
пторів, умільців з усіх кінців імперії, яких привели сюди
примножувати славу нерідного їм міста.

Через кілька місяців колишні раби Радомир і Піснес-
лав, взявши з собою подарунок свого друга Кантаріо,

скрипку, відправилися у свою далеку Слов'янщину, що над Бористеном, де жили їхні брати, які любили свободу і були душею закохані в пісню.

За довгі століття чародійна скрипка зуміла обійти весь світ. Люблять її й досі нащадки Піснеслава і Радомира, пісні яких славляться не менше за мелодії нащадків Кантарію.

СПАСИБІ, МОРЕ! Естонська легенда

Була земля і було море. Земля була безіменною, бо нікому було її назвати. Зате море мало гарну назву — Балтик. Так його назвали жителі навколишніх країн, узбережжя яких обмивали його хвилі. Але цей окрасць прибалтійської землі вперто оберігало море від людей разом зі своїм братом, стокрилим вітром Балтом. Багато разів намагалися люди поселитися на цій землі, та все даремно. Насупиться море, покличе свого брата Балта, а той полетить у небо, гукне на свого друга-велетня Громовержця і починається грізна забава. Котиться Балт лісами, зворами, у шаленому танці корчує ліси. Від його дикого завивання розлітаються птиці, розбігаються звірі. А велетень-Громовержець крицевим молотом лупає величезні скелі, розкидає вогненні смолоскипи. Не дармує й море. Переливається величезними, як гори, бурунами, обриває кам'янисті береги. Страхітливим шумом, несамовитим ревінням допомагає Балту і Громовержцю наводити жах на тих, що посміли ступити на незайману землю.

Сивілі люди від жаху й відступали. Навіть на один день не дозволяли їм Могутні Сили затриматися на цій землі.

Однієї передосінньої ночі почув Балт знову людський гамір. Миттю прилетів до моря.

— З'явилися люди, — сказав.

— Проженемо їх, як проганяли інших, — відповіло море.

Заревів, завив стокрилий Балт. Закружляв у піднебессі, стягаючи над безіменною землею кучугури чорних хмар. Загримів Громовержець двома молотами об велетенське куваadlo. Дужими водоспадами забурлила злива. Сотні блискавиць вогненними мечами розпанали вечірню темінь. За ними з гуркотом розсипалися громи. А море, виступивши з берегів, здавалося, хотіло поглинути цю маленьку землю, заховати її назавжди у своїх розбурханих водах.

Світ не бачив такої страшної грози. Від громів пощербився місяць і падали на землю налякані зорі.

А люди й не думали відступати. Заховалися в ущелині високої скелі, яку марно намагався розлупати Громовержець. Біля їхніх ніг сиділа сива орлиця. Із вдячністю дивилася на дітей, що кидали її голодним орлятам останні шматки м'яса, не думаючи про завтрашній день.

— Хто ви такі, що не кривдите птахів і не боїтесь балтійської грози?

— Ми ести. У багатьох країнах хотіли нас обернути в рабів, поки ми прийшли сюди. Не побоялися озброєних ворогів, то й не страшна нам гроза, — відповіли люди.

— А хто такі раби?

— Орлам не дано розуміти страшного слова — раб, — промовив найстаріший з людей.

А гроза повільно стихала. Громовержець, вибившись з сил, важко випустив молота з рук. Втомився й вітер Балт, знесилилось море. А люди повиходили з ущелини і слухали уважно слова вождя Еста Сміливого.

— Подякуймо великому богатиреві Балту за те, що наламав нам багато дерев на хати і човни.

— Віддаймо шану могутньому Громовержцю за налупане каміння для печей!

— Поклонімося славному Балтійському морю! Воно годуватиме нас рибою!

Всі низько схилили голови.

— Вони сильніші за нас, — шепнув Громовержець Балту.

— Їхні попередники нас проклинали, а ці дякують, — дивувався вітер.

З неба виглянуло обмите балтійськими хвилями сонце.

— Низький уклін світлому сонцю за його благодатне тепло, за світлий день!

Люди вклонилися до землі. А потім підійшли до моря. Скинувши з себе шкіряний одяг, припали до його хвиль. Гралися, хлюпалися, як діти, милувалися його красою.

— У цих людей пеліканова доброта й орлина відвага! — заклекотала в небі орлиця.

— Їхні дівчата кращі за наших русалок, — шепотіло здивоване море.

А коли вийшли на берег, морські хвилі викинули їм до ніг багато золотистого бурштину.

— Спасибі, море! — радісно загомоніли люди.

Подружився грізний Балтик з відважними естами. Не топив їхніх човнів, радо дарував їм своє багатство. Радів з Балтом і Громовержцем, коли пустинна земля почала вкриватися квітучими садами, колоситися хлібом.

Не скорили нащадків відважних естів ні німецькі хрестоносці, ні московські полки, бо орлам не дано розуміти слово раб, а волелюбному народові ним не бути.

ЧЕРЕП НЕВІДОМОГО ПОВСТАНЦЯ

Сербська легенда

Світлій пам'яті Миколи Матіїва-Мельника

Саїд Рахім-паша обходив свої володіння, які йому подарував султан за вірну службу. Вершник у дорогій одежі на білому коні з позолоченим сідлом, посрібленою зброєю, з блискучою дамаською шаблею при боці скидався на бога війни Марса. Від своїх охоронців, що їхали поряд, він був вищим на всю голову. Високе рівне чоло, стягнуті луком чорні брови, великі проникливі карі очі, тонкі рожеві губи, пишна кучерява борода не нагадували в ньому нічого турецького. Дивлячись на його неземно красиве обличчя, важко було уявити, що вершник був завзятим рубакою, що його все тіло було покрите шрамами. Твердою рукою він ніжно гладив свою нерозлучну супутницю — дамаську шаблю, яка ще не встигла пощербитися від зрубаних козацьких, польських, сербських, румунських, грецьких голів. Не раз, не два відважний воєвода лежав на збитому конячими копитами полі, порубаний, посічений. Та був він живучим, неначе гадюка. Вигоївшись з важких ран, знову наводив жах на невірних г'яврів. За це його й не минула ласка турецького султана. З веління грізного володаря його слухатимуть полки вірних яничарів, на нього працюватимуть тисячі невільників, десятки балканських красунь віддаватимуть йому свою вроду.

На синьо-прозорому небі золотою ватрою палає сонце. З Адріатику лебединими крилами пливе Балканами легенький вітерець, охолоджуючи спітнілі обличчя вершників. Саїд, погладивши бороду, шепоче:

— Слава великому Аллаху, що зберіг моє обличчя від

шабель невірних! Нікому як з їхніх, так з наших лицарів не зрівнятися з моєю красою, а з відвагою тим паче.

Він милується розкішними килимами пшеничних ланів, заслухається в таємну музику оливкових гаїв, що зеленіють в далині, у веселий пташиний хор, що прославляє балканську весну.

Все це моє, моє! Слава Аллаху, що надихнув великого султана благородною гадкою — не забути свого нікчемного раба Саїда.

Вершники поїхали далі. Саїд хотів побачити фрукто-ві сади й виноградники, відпочити на самоті в їх духмяному затінку.

Дунув вітер-чорногор, осипаючи вершника білими й рожевими пелюстками яблуневого цвіту. Саїд зліз з коня і мало не впав, спіткнувшись на біло-сивий, вилинялий від дощів, людський череп. Зі злості він кінчиком шаблі рубонув його в тім'я.

— Що за черепище! — вигукнув люто.

— Це голова невідомого повстанця, яничаре проклятий! — промовив череп.

Саїд вперше випустив шаблю з рук. В очах потемніло, в серці защеміло... Гарячим струменем розлилася в його вухах мова розтоптаного дитинства. Так, так. Він розуміє цю мову. Залишилася вона іскринкою з давно спопеленого вогнища. Саїд похилився над черепом. Думки плуталися, билися, неначе мухи в павутинні. Заніміли його вуста, зблідло рум'яне обличчя. Він важко присів на землю.

— Різні у нас долі, — заговорив знову череп. — Ти, яничаре, відомий султанський раб, я — невідомий сербський повстанець. З черепів моїх друзів турки-поганці вимурували вежу на Косовому Полі. Мого не знайшли. Він загубився в густому лісі, який викорчували бранці і

посадили фруктові сади й оливкові гаї для султанських посіпаків.

— І що ви доброго зробили? — спитав Саїд. — Як не билися, та головою муру не пробрили. З вашої левиної відваги залишилася тільки страшна вежа на пострах всім, хто посміє підняти руку на великого султана. А твого черепа й там немає. Смерть затерла навіть твоє ім'я.

— Зате мене охрестила іншим ім'ям — Невідомий повстанець, а воно краще за всі імена відомих рабів.

— Та й тільки, — махнув рукою Саїд. — Війна повинна приносити перемогу й користь. А що вам принесло повстання?

— Вічну славу, яка з часом приведе мій народ до перемоги. Ми не шукаємо користі з війни, як чужинецькі наїзники і такі зрадники, як ти.

На небі почало гаснути сонце. Могильна темрява опустилася над Балканами. Біля розпластаного на землі Саїда білів грізно усміхнений череп.

...Гомін, гомін разом з вітром-чорногором покотився сербськими оселями. Орлиним клетком пролунали заклики: «До зброї!». І кожна сербська хатина стала вуликом, з якого вилітали бджоли, що смертельно жалили ведмедя-наїзника.

У селі Мала Воеводіна не залишилося з чоловіків нікого. Всі пішли на турків і до одного полягли в боях на підступах до села. Не стало й підлітків. Хто з саморобним списом, ножем, а навіть каменюкою зустрів ворога. Жінки й дівчата ошпарювали турецьких піхотинців окропом, гарячою смолою. Майже біля кожної хати валялося по кілька ворожих трупів. Але й дорого коштувала слов'янська непокірність завзятим сербіянкам. З-поза чорної хмари виглянув наляканий місяць. Побачивши трупи вагітних жінок з розпореними живо-

тами, згвалтованих дівчат з обрізаними грудьми, заплакав кривавими сльозами, від яких почервоніло захмарене небо.

До хати Мілана Станковича увірвалися турки пізнім вечором. Маленьку Іованну прокололи списом в колисці, а восьмирічного Станка витягнули з-під ліжка. Хлопчина захищався, неначе кіт від собак. Плював нападникам у вічі, подряпав їм до крові обличчя, обкусав руки. На нього накинули рядно, зв'язали ременями і кинули в мішок. Мати не бачила, що робиться з її дітьми. Лежала на підвір'ї поранена турецькою кулею, чекаючи смерті. Почувши крик свого сина, якого ніс у мішку дебелий, вусатий турок, закричала розпачливим голосом:

— Синку, синку! Краще згинь, лиш не стань яничаром!

— Майко, майко! — зарідав хлопчик.

Його крик зупинив турецький стусан, лебединий голос матері — ворожий кинджал.

— Це я був тим Станком! — шепоче пересохлими губами яничар Саїд.

Він рвонувся вперед, щоби втекти з цього страшного місця і провалився в чорну липку трясовину, що почала його засмоктувати в безодню. Вона міцно оповилася навколо нього смердючою пеленою і боляче стискала все тіло, засмоктуючи чимраз глибше. Серед чорного мороку раптом побачив свою матір з маленькою сестричкою Іованною на руках.

— Майко, рятуй! — закричав щосили.

Але мати навіть не глянула на нього. Відвернулася і зникла в темряві. Безнадійно глянув угору і побачив у небі турецький півмісяць з трьома зірками. Високий бородатий чоловік цілився у нього з рушниці.

«Сербський повстанець», — мигнула в голові думка.
Гримнув постріл і півмісяць зі страшним брязкотом розлетівся в цурки.

— Живіо Сербія! — лунало навкруги.

Саїд пробудився. Він був весь мокрий від холодного поту.

Оглянувся навколо. Недалеко пасся його вірний кінь. Оподалік блищав у променях заходячого сонця біло-сивий череп.

Вітер-чорногор розносив навколо відлуння пострілів.

Раптом почувся конячий тупіт. Кільканадцять турецьких вершників мчали до нього на запінених конях.

— Втікайте, ефенді! Невірні збунтувались!

Саїд миттю скочив на коня. Блиснула в його руці шабля і кілька турецьких голів злетіло, немов маківки, додолу.

— Збожеволів ефенді! — крикнули уцілілі вершники і поскакали далі.

А вчорашній яничар Саїд Рахім-паша, а тепер Станко Станкович, мчав назустріч повстанським пострілам, щоб скинути із своїх пліч ганебне ярмо відомого раба і стати невідомим повстанцем.

ЗМІСТ

Василь Глібчук. Легендар. <i>Нарис про життя і творчість Я. Гавучака</i>	6
Ярослав Гавучак. Сон минулого	24
Ярослав Гавучак. Карпатські легенди	75
Єкби скрипки не співали	
Явір і смерічка.....	78
Заради братерської згоди.....	80
Папоротин цвіт зірвати – треба добру душу мати	83
Дари синьоокої Весни і дідуся Чугайстра.....	86
Покутник.....	90
Косове мій, сиві задумані скелі	
Гайдамачка.....	98
Камінна Газдиня.....	101
Соколова трембіта.....	103
Сказання про боротьбу.....	106
Садівник Лазар	109
Навесні дівочиться діброва	
Заради троїстої музики.....	113
Трембіта-Туга.....	116
Мольфар Світован в Кутах.....	119
Мольфар Світован в Жаб'ю.....	122
Мольфар Світован в Устиріках.....	125
Хочу предків горян-карп'яків	
Помилка зброяра.....	127
Корені вічного дуба.....	131

Чародійний різець	133
Кохана Славомирова.....	136
Рада і Зрада.....	139

Сопілка гірська калинова

Таємниця старого сопілкаря.....	144
Оферма	150
Неострунена бандура.....	155
Як у Кобаках чуму поховали.....	158
<i>Гуцульські образки. Ніби й нічого. Газда</i>	163
Пташина помста.....	164
Небесний подарунок	166
З ким я буду сваритися?	169
Невірний народ	171

Дух легенди в глибину віків

Поклик рідної землі.....	172
Скрипка раба Кантаріо.....	178
Спасибі, море.....	182
Череп невідомого повстанця.....	185

ГАВУЧАК Ярослав Дмитрович

СОН МИНУЛОГО

/до 100-річчя від дня народження/

“Писаний Камінь”

Косів
2025

Редактор
Василь ГЛІБЧУК
Малюнок на 75-ій сторінці
Ольги ЯРЕМЧУК
Комп'ютерний дизайн
Віталія СТЕФУРАКА

Видруковано в ПП “Писаний Камінь”
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 5083
Івано-Франківська обл., м. Косів,
вул. Незалежності, 28.
Тел: 067 342 07 47
E-mail: evrika-pk@ukr.net

Підписано до друку 31.01.25. Формат 60x84\16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 6,60.
Тираж 1000 прим. Замовне 637.